

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 3, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 3, 2023
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 9 від 30.06.2023 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 3. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. – 170 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2023

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.1>

ЛЯШУК Р.М., ДАШЕВСЬКИЙ О.К.

**РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

**THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF IDEOLOGY IN THE PROCESS OF FORMING
A CIVIL SOCIETY AS THE BASIS OF THE LEGAL STATE**

Стаття розкриває важливість розуміння громадянського суспільства та ідеології, а також висвітлює, як їх взаємодія сприяє формуванню та розвитку сучасного громадянського суспільства як основи правової держави. Автори аналізують роль ідеологічних шкіл у створенні та розвитку громадянського суспільства. У статті також досліджується поняття ідеології та її вплив на процес формування громадянського суспільства.

Автори приходять до висновку про взаємозв'язок між ідеологією та формуванням громадянського суспільства, зокрема: ідеологія визначає систему цінностей, мотивує громадян до діяльності, спонукає до участі в громадському житті, формує громадські організації та політичні партії, впливає на правову систему, соціальні зміни та правову державу. Ідеологія сприяє формуванню ідентичності громадянського суспільства і об'єднує громадян навколо спільних цілей для досягнення покращень у різних сферах життя.

Ідеологія, визначена як система політичних, соціальних або культурних поглядів і цінностей, впливає на спосіб, яким формується громадянське суспільство та як люди сприймають свої права, обов'язки і взаємини. З іншого боку, формування громадянського суспільства може впливати на розвиток ідеології. Коли громадяни мають можливість активно впливати на політичні процеси, обговорювати свої ідеї та цінності, то це може призвести до змін у домінуючих ідеологічних напрямках. Громадянське суспільство стимулює відкритий діалог, свободу слова та розуміння різноманітних переконань та є основою правової держави. Це повинно призвести до появи ідеології стійкої до зовнішніх впливів та зорієнтованої на забезпечення національних інтересів в суспільному та державному розвитку.

Зазначається, що ідеологія може мати і негативний вплив, якщо вона є недостатньо об'єктивною, відображає цілі ворогів, транснаціональних корпорацій та призводить до конфліктів. Тому для забезпечення здорового громадянського суспільства та правової держави необхідно прагнути до підтримання ідеології стійкої до зовнішніх впливів та зорієнтованої на забезпечення національних інтересів в суспільному та державному розвитку.

Ключові слова: формування громадянського суспільства, ідеологія, ідеологічна школа, державна ідеологія, правова держава.

© ЛЯШУК Р.М. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності (Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького)

© ДАШЕВСЬКИЙ О.К. – курсант факультету правоохоронної діяльності (Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького)

The article reveals the importance of understanding civil society and ideology, and also highlights how their interaction contributes to the formation and development of modern civil society as the basis of the rule of law. The authors analyze the role of ideological schools in the creation and development of civil society. The article also examines the concept of ideology and its influence on the process of civil society formation.

The authors come to a conclusion about the relationship between ideology and the formation of civil society, in particular: ideology determines the system of values, motivates citizens to act, encourages participation in public life, forms public organizations and political parties, influences the legal system, social changes and legal the state. Ideology contributes to the formation of the identity of civil society and unites citizens around common goals to achieve improvements in various spheres of life.

Ideology, defined as a system of political, social or cultural views and values, affects the way in which civil society is formed and how people perceive their rights, responsibilities and relationships. On the other hand, the formation of civil society can influence the development of ideology. When citizens have the opportunity to actively influence political processes, discuss their ideas and values, this can lead to changes in dominant ideological directions. Civil society encourages open dialogue, freedom of speech and understanding of diverse beliefs and is the foundation of the rule of law. This should lead to the emergence of an ideology resistant to external influences and oriented towards ensuring national interests in social and state development.

It is noted that ideology can have a negative impact if it is not sufficiently objective, reflects the goals of enemies, transnational corporations and leads to conflicts. Therefore, in order to ensure a healthy civil society and the rule of law, it is necessary to strive to maintain an ideology resistant to external influences and oriented towards ensuring national interests in social and state development.

Key words: *formation of civil society, ideology, ideological school, state ideology, legal state.*

Вступ. Роль і значення ідеології у процесі формування громадянського суспільства є актуальною темою дослідження у сучасному світі. Громадянське суспільство визначається як сукупність інститутів, організацій та індивідів, які здатні самостійно вирішувати громадські питання та брати активну участь у політичному, економічному і соціальному житті. Ідеологія, у свою чергу, впливає на усі аспекти суспільства, включаючи його структуру, цінності, політичну систему та економічний порядок. Вона виступає як система ідей, переконань, цінностей і політичних поглядів, які формуються у суспільстві і можуть мати значний вплив на поведінку людей, прийняття рішень та організацію суспільства.

Ідеологія встановлює основні цінності, які повинні бути прийняті та дотримані в громадянському суспільстві та правовій державі. Вона може сприяти формуванню демократичних цінностей, прав людини, соціальної справедливості та інших принципів, що сприяють розвитку суспільства. Вона може бути сильним інструментом для мобілізації громадян та залучення їх до активної участі у суспільному житті та обороні. Вона надає людям певні цілі, мотивацію та напрямок для дій, спонукаючи їх до реалізації певних ідеалів і трансформації суспільства. Ідеологічні принципи можуть стимулювати громадян до активної участі в політичних процесах, громадських рухах, організаціях та інших формах громадського діалогу.

Ідеологія може сприяти формуванню громадської свідомості, включаючи розуміння прав та обов'язків громадян, політичних процесів, соціальних проблем та шляхів їх вирішення. Вона спонукає людей до критичного мислення, аналізу та активного громадянського ставлення до важливих суспільних питань.

Важливо відзначити, що роль і значення ідеології у формуванні громадянського суспільства та правової держави можуть варіюватися залежно від конкретних контекстуальних умов та історичних обставин. Крім того, різні ідеології можуть мати різні впливи на процес формування громадянського суспільства та правової держави, і їх ефективність може бути предметом дебатів та критики.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Слід визнати, що питання становлення та функціонування громадянського суспільства, а також взаємодії ідеології з громадянським суспільством завжди перебували в центрі наукових досліджень як юридичних, так і інших

суспільних наук. До найбільш ґрунтовних праць із вказаних проблем варто віднести дослідження таких науковців як Бабкін В.Д., Марущак О.А., Томаш Л.В. Вивчення праць зазначених науковців дозволяє ґрунтовно підійти до дослідження сутності поставленого наукового завдання.

Постановка завдання. Метою і завданням наукової статті є дослідити роль і значення ідеології у процесі формування громадянського суспільства та правової держави.

Результати дослідження. У науковій літературі можна простежувати відсутність єдності думок стосовно поняття «громадянське суспільство». Поняття «громадянське суспільство» належить до складних соціальних явищ, що мають різноманітні визначення. Громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності [1, с. 370]. А, наприклад, В. Г. Гончаренко під громадянським суспільством розуміє сукупність громадян одного суспільства, одного регіону, однієї країни чи регіонального об'єднання [2].

Громадянське суспільство побудоване на принципах громадянської свободи, рівноправності, демократії, прав людини, правової держави та громадської участі. Воно передбачає, що громадяни мають право на свободу вираження своїх поглядів, участь у прийнятті рішень, організацію громадських об'єднань і організацій, а також контролювання влади.

У громадянському суспільстві важлива роль відводиться громадським організаціям, неприбутковим організаціям, професійним спілкам, засобам масової інформації та іншим громадським інститутам. Ці організації та інститути допомагають громадянам спільно вирішувати громадські питання, висувати свої інтереси, здійснювати моніторинг діяльності влади та вносити позитивні зміни в суспільство.

Громадянське суспільство є важливим фактором розвитку демократії, стабільності та соціально-економічного прогресу. Воно сприяє розширенню громадянських прав і свобод, забезпечує принципівий контроль громадян над владою і сприяє зміцненню правової культури. Громадянське суспільство відіграє важливу роль у розбудові справедливого, відкритого та прогресивного суспільства.

Одним із визначних аспектів громадянського суспільства є активна участь громадян у прийнятті рішень та вплив на політичні процеси. Громадянська участь може здійснюватися через громадські обговорення, петиції, демонстрації, громадські слухання та інші форми громадського діалогу з владою. Важливою складовою громадянського суспільства є також активна громадська діяльність, яка включає в себе волонтерство, громадські ініціативи, громадські рухи та активну участь у громадських організаціях.

Громадянське суспільство також сприяє розвитку соціального капіталу, тобто взаємодії, довіри, співробітництва та міжособистісних зв'язків між громадянами. Взаємодія та співпраця між різними групами індивідів, організаціями та інституціями допомагають побудувати сильнішу та більш стійку громадянську базу, сприятимуть розвитку демократії, розв'язанню соціальних проблем та забезпеченню сталого розвитку суспільства. У сучасному світі громадянське суспільство відіграє особливо важливу роль у зміцненні демократії, захисті прав людини, боротьбі з корупцією, забезпеченні сталого розвитку правової держави та вирішенні складних глобальних викликів.

Поняття «ідеологія» (як і багато інших) має грецьке походження (грец. *idea* – прообраз, ідея, і *logos* – слово, розум, вчення, буквально вчення про ідеї). І довгий час саме таке, буквально, філософське трактування було у суспільстві єдиновірним, що у свою чергу пов'язане з не розповсюдженим використанням даного поняття.

У подальшому, у зв'язку з історичними змінами та еволюцією, в першу чергу, правової та політичної думки, було еволюціоновано й поняття ідеології, а саме – сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію [3, с. 394].

Ідеологія – це система уявлень, ідей, цінностей, правових, політичних теорій і концепцій, які визначають погляди та переконання людей стосовно соціальних, політичних, економічних, культурних та інших аспектів життя.

Ідеологія надає рамки для розуміння світу, визначає способи дії і впливає на прийняття рішень. Ідеології можуть мати різні форми і виникати в різних сферах життя, включаючи політику, релігію, економіку, соціальні відносини, культуру та інші. Вони можуть бути орієнтовані на захист інтересів конкретних груп, пропагувати ідеали і цінності, сприяти змінам у суспільстві або прагнути до збереження традиційних цінностей. Ідеології впливають на формування та держав,

політичних партій, рухів, соціальних об'єднань та громадських організацій. Вони можуть впливати на прийняття політичних рішень, формування законодавства, створення політичних систем і органів управління. Ідеології можуть мати різний ступінь впливу на суспільство – від індивідуального переконання до масової мобілізації і політичної революції. Вони можуть бути сприятливими для розвитку громадянського суспільства, зміцнення демократії та захисту прав людини, але також можуть бути використані для політичної маніпуляції, підтримки авторитарних режимів або протистояння інтересам окремих груп.

Громадянське суспільство та ідеологія мають тісний взаємозв'язок і впливають одне на одне.

По-перше, ідеологія впливає на формування громадянського суспільства. Ідеологічні концепції, цінності та ідеї визначають погляди, переконання та цілі громадян. Вони впливають на формування громадських організацій, громадських рухів та активної участі громадян у суспільних процесах. Наприклад, ідеологія прав людини та демократії сприяє розвитку громадянського суспільства, де громадяни виступають активними учасниками політичного та громадського життя.

По-друге, громадянське суспільство може впливати на розуміння, розповсюдження та прийняття ідеологій. Відкритість, свобода висловлювання та діалогу, характерні для громадянського суспільства, стимулюють обговорення та конкуренцію ідеологій. Громадяни мають можливість оцінювати різні ідеологічні позиції, обирати ті, що найкраще відповідають їхнім цінностям і переконанням. Таким чином, громадянське суспільство є майданчиком для виявлення, конкуренції та розробки різних ідеологічних напрямів.

Роль ідеології у процесі формування громадянського суспільства є важливою та багатогранною. З цього приводу В. Бабкін наголошує, що ідеологія сьогодні має бути «не довільним набором догм, упереджених уявлень панівних верств населення, приправлених міфами та облудними обіцянками, а чітко визначеною, глибоко обґрунтованою програмою суспільного розвитку, що спирається на наукові дослідження і висновки» [4].

Ідеологія впливає на уявлення та сприйняття громадянами цінностей, прав та обов'язків, які становлять основу громадянського суспільства та правової держави. Ось деякі аспекти ролі ідеології в цьому процесі:

1. Формування цінностей. Ідеологія визначає систему цінностей, які важливі для громадянського суспільства. Вона впливає на усвідомлення та прийняття таких цінностей, як свобода, права людини, демократія, соціальна справедливість тощо. Ідеологія надає громадянам орієнтири і мотивацію для діяльності в напрямку розвитку суспільства.

2. Мобілізація та активізація. Ідеологія може служити інструментом мобілізації та активізації громадян. Вона спонукає людей до участі в громадському житті, політичній діяльності та рухах. Ідеологія може стати мотивуючим фактором для залучення громадян до вирішення соціальних проблем, оборони держави, захисту прав та участі у громадських ініціативах.

3. Формування громадських організацій. Ідеологія є основою для формування та розвитку громадських організацій, які є складовою частиною громадянського суспільства. Вона збирає людей зі спільними цілями та переконаннями навколо певних ідеологічних принципів і сприяє їх організованій діяльності.

4. Формування політичних партій. Ідеологія є основою для формування політичних партій, які впливають на політичну систему і розвиток громадянського суспільства. Партії виражають певні ідеологічні позиції та програми, які впливають на формування політичних альянсів, виборчу кампанію та прийняття політичних рішень. Ідеологія допомагає визначити політичну поведінку громадян і формувати їх політичну свідомість.

5. Взаємозв'язок з правовою системою. Ідеологія має вплив на формування правової системи громадянського суспільства. Вона може визначати основні принципи, на яких ґрунтується законодавство та правова практика. Наприклад, ідеологія прав людини може бути основою для розробки законів та політик, спрямованих на захист прав та свобод громадян.

6. Вплив на соціальні зміни. Ідеологія може бути двигуном соціальних змін і прогресу в громадянському суспільстві та правовій державі. Вона може стимулювати громадську свідомість, змінювати уявлення про соціальні реалії та викликати потребу у перетвореннях. Наприклад, ідеологія рівності може спонукати до боротьби з дискримінацією та нерівністю, сприяючи формуванню справедливого та рівноправного суспільства.

Таким чином, ідеологія впливає на формування громадянського суспільства, визначаючи цінності, мотивацію, поведінку та організовану діяльність громадян. Вона є ключовим фактором у розвитку демократичного та плюралістичного суспільства, сприяючи активній участі громадян

у суспільних процесах. Ідеологія виступає як механізм обґрунтування та поширення певних політичних, економічних, соціальних та культурних концепцій серед громадян.

Завдяки ідеології відбувається формування ідентичності громадянського суспільства. Вона спонукає громадян відчувати себе часткою спільної громадянської спільноти та підтримувати ідеї, які сприяють благополуччю та прогресу суспільства. Ідеологія надає громадянам можливість об'єднуватися навколо спільних цілей та працювати разом для досягнення покращень у різних сферах життя.

Водночас, важливо враховувати, що ідеологія може мати як позитивний, так і негативний вплив на громадянське суспільство. Недостатньо об'єктивна чи невґрунтована на цінностях ідеологія може призвести до політичної розділеності, конфліктів та недовіри між групами громадян. Тому важливо забезпечити різносторонність, відкритість та діалог між різними ідеологіями, а також розвивати критичне мислення та громадянську освіту, щоб громадяни могли свідомо оцінювати ідеологічні концепції та вибирати ті, які сприяють зміцненню національної держави, демократії, прав людини та соціального розвитку.

Різні ідеологічні школи пропонують різні підходи та розуміння політичних, економічних і соціальних питань. Це дозволяє громадянам мати вибір і виконувати свої права на свободу думки та вільне висловлення. Через протистояння різних ідей можна виявляти недоліки, розвивати кращі концепції та сприяти появі нових інноваційних рішень. Варто наголосити на тому, що в правовій та політичній теорії існує кілька підходів до класифікації ідеологій. Так, Ф. Кирилюк вважає, що на сучасному етапі можна виокремити шість основних ідеологій: комунізм, соціал-демократія, лібералізм, консерватизм, націоналізм, фашизм [5, с. 413]. Основна мета ідеологічних шкіл – вплинути на зміни в суспільстві за допомогою нормативного розумового процесу. Застосування ідеологій в громадських справах робить їх центральними в політиці. Неявно кожна політична тенденція тягне за собою ідеологію, незалежно від того, пропонується вона як явна система мислення, чи ні. Ідеологія впливає на вибір цілей і завдань, що представляють національні інтереси, а також на засоби досягнення цих цілей [3].

Наприклад, лібералізм покладає акцент на індивідуальну свободу, рівність перед законом та захист прав людини. Він підтримує ринкову економіку, обмежену роль держави, громадянські права та свободи. Лібералізм має різні напрямки, включаючи класичний лібералізм, соціальний лібералізм та неолібералізм. В свою чергу консерватизм прагне зберегти традиції, інституції та цінності, беручи їх за основу стабільності та консенсусу суспільства. Він підкреслює важливість ієрархії, авторитету, національної ідентичності та релігійних цінностей. А соціалізм ставить під сумнів принципи капіталістичної системи, прагнучи до соціальної справедливості та колективної власності над засобами виробництва. Він акцентує на роль держави у забезпеченні соціального захисту, рівних можливостей та розподілу багатства та дискримінує класи як і в меншості.

Це лише кілька прикладів ідеологічних шкіл, які існують у сучасному світі. Кожна з них пропонує свої унікальні погляди на суспільство, економіку та роль держави. Розуміння та взаємодія між різними ідеологіями є важливим аспектом розвитку громадянського суспільства, сприяючи конструктивному діалогу та пошуку шляхів для досягнення загального блага.

Події сучасної війни росії проти України вкотре та великою ціною доводять на необхідність національної ідеології для забезпечення життя та майбутнього української нації. За інших умов, Україна як життєвий простір та політична основа українського народу перестане існувати.

Відповідно до ст. 1 Конституції «Україна є правовою державою» [6, ст. 1]. Побудова такої держави для українців можлива за умови розвиненого громадянського суспільства зорієнтованого на національні цінності. Саме громадянське суспільство є основою правової держави. Також одним із принципів правової держави є наявність розвиненого громадянського суспільства [7, с. 205].

Висновки. Беручи до уваги вищевикладене, громадянське суспільство можна визначити як сферу взаємодії та спілкування між громадянами на основі спільних цінностей і принципів демократії. Воно передбачає самоорганізацію громадян, громадську участь у прийнятті рішень та контроль над владою та правовою державою. Громадські організації та інститути відіграють важливу роль у сприянні громадянам у вирішенні громадських питань і змінах у суспільстві. Громадянське суспільство сприяє розвитку демократії, захисту прав людини та стабільності.

Ідеологія, зі свого боку, визначає погляди, цінності та переконання людей щодо різних аспектів життя. Вона може впливати на формування громадянського суспільства, сприяючи розвитку громадських організацій та активної участі громадян. У той же час, ідеології можуть мати різні форми і впливати на політичні рішення, законодавство та політичну систему. Важливо

значити, що ідеології можуть бути використані як для сприяння розвитку громадянського суспільства, так і для політичної маніпуляції чи захисту інтересів окремих груп.

Отже, громадянське суспільство та ідеологія взаємопов'язані і можуть впливати одне на одне, визначаючи розвиток суспільства та способи дії громадян.

Ідеологія відіграє важливу та багатогранну роль у формуванні громадянського суспільства. Вона визначає систему цінностей, мотивує громадян до діяльності, спонукає до участі в громадському житті, формує громадські організації та політичні партії, впливає на правову систему, соціальні зміни та правову державу. Ідеологія сприяє формуванню ідентичності громадянського суспільства і об'єднує громадян навколо спільних цілей для досягнення покращень у різних сферах життя.

Проте, важливо зазначити, що ідеологія може мати і негативний вплив, якщо вона є недостатньо об'єктивною, відображає цілі ворогів, транснаціональних корпорацій та призводити до конфліктів. Тому для забезпечення здорового громадянського суспільства та правової держави необхідно прагнути до підтримання ідеології стійкої до зовнішніх впливів та зорієнтованої на забезпечення національних інтересів в суспільному та державному розвитку.

Вище сформульовані висновки не вичерпують проблематики досліджень щодо ролі і значення ідеології у формуванні громадянського суспільства та правової держави, а лише доповнюють існуючі у межах наукового дискурсу дослідження.

Список використаних джерел:

1. Томаш Л. В. Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер. Часопис Київського університету права. Київ, 2012. № 2. С. 366–371.
2. Правознавство: навчальний посібник за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Український інформаційно-правовий центр, 2002. 55 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Бабкін В. Д. «Наукова ідеологія» чи «ідеологічна наука»? Правова держава: Щорічник наукових праць. Київ, 1997. № 8. С. 70.
5. Політологія: історія та методологія : підручник / За гол. ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Здоров'я, 2000. 632 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 20.08.2023).
7. Лебедева О. В. Правова держава: поняття та принципи. *Альманах права*. Київ, 2012. № 3. С. 203–207.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.2>

ШИНКАР Т.І.

**ПРИНЦИП ДОРЕЧНОСТІ В ПРАКТИЦІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ
В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

**THE PRINCIPLE OF APPROPRIATENESS IN THE PRACTICE OF LIMITATION
OF THE RIGHT TO INFORMATION IN THE INTERESTS OF NATIONAL SECURITY**

Статтю присвячено актуальним проблемам обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки. На основі прогнозування ускладнень судового захисту права на інформацію метою дослідження є урахування принципу доречності у практиці обмеження права на інформацію та формулювання на цій основі пропозицій щодо подальших наукових розвідок у цій сфері. Для досягнення мети дослідження використовувалися як загальнонаукові (аналіз і синтез, моделювання), так і спеціально-правові (конкретизація, узагальнення, умовивід, статистичний аналіз судової практики). Встановлено, що доречність відображає ситуацію й склад учасників суспільних відносин, їх естетичні, політичні, економічні завдання, що дозволяє у відносинах забезпечення національної безпеки наділити «доречність обмеження права на інформацію» функцією транспондера. Узагальнено, що чинне інформаційне законодавство майже не використовує цей термін, окрім регулювання господарської діяльності. Підсумовано, що застосування принципу доречності при обмеженні права на інформацію проявляється під час встановлення користувачами окремого інформаційного продукту відповідності рівня обмеження власним інформаційним потребам. Отримана інформація визнана доречною, якщо вона впливає на подальші рішення користувачів шляхом надання допомоги в оцінці ними минулих, теперішніх або ж майбутніх подій, як підстав відповідних обмежень. Визначено прояви «недоречності» обмеження права на інформацію. Визначено що, незважаючи на практичну важливість та актуальність питання доречності обмежень права на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки, що загалом підтвердила судово практика, вітчизняна і зарубіжна наука не приділила достатньої уваги цій проблемі, що вказує на доцільність напрацювання загальної «концепції доречності обмеження прав людини» та окремих принципів доречності, зокрема щодо обмеження права на інформацію. Практична цінність роботи вбачається у створенні основ для практичної оцінки дій влади на основі доречності як критерію пропорційності, що відображає: спрямованість засобів обмеження на досягнення мети, завдань влади; обумовленість залежності розповсюдження легітимності органу влади від обмеження права. В умовах протидії збройній агресії та дії правового режиму воєнного стану практичне значення підсилюється різним ступенем застосування сторонами спору принципу доречності, а також необхідністю врахування цього безпосередньо судами.

Ключові слова: право на інформацію, обмеження прав і свобод людини, національна безпека, національні інтереси, доречність, пропорційність, принцип.

The article is devoted to current problems of limiting the right to information in the interests of national security. On the basis of forecasting the complications of judicial protection of the right to information, the aim of the research is to take into account the principle of appropriateness in the practice of limiting the right to information and to formulate, on this basis, proposals for further scientific research in this area. To achieve the goal of the research, both general scientific (analysis and synthesis, modeling) and special legal (specification, generalization, inference, statistical analysis of judicial practice) were used. It has been established that appropriateness reflects the situation and composition of participants in social relations, their aesthetic, political, and economic tasks, which allows us to assign the "appropriateness of limiting the right to information" function of a transponder in the relations of ensuring national security. In general, the current information legislation almost does not use this term, except for the regulation of economic activity. It is concluded that the application of the principle of appropriateness when limiting the right to information is manifested when users of a separate information product determine whether the level of restriction corresponds to their own information needs. The received information is considered relevant if it affects the further decisions of the users by helping them evaluate past, present or future events as the basis of the respective restrictions. Manifestations of the "inappropriateness" of limiting the right to information have been identified. It was determined that, despite the practical importance and relevance of the question of the appropriateness of restrictions on the right to information in the interests of ensuring national security, which was generally confirmed by judicial practice, domestic and foreign science did not pay enough attention to this problem, which indicates the expediency of developing a general "concept of the appropriateness of restrictions on human rights" and certain principles of appropriateness, in particular regarding the restriction of the right to information. The practical value of the work is seen in the creation of foundations for the practical assessment of government actions based on appropriateness as a criterion of proportionality, which reflects: the orientation of the means of restriction to the achievement of the goal, tasks of the government; the conditionality of the dependence of the spread of the authority's legitimacy on the limitation of the right. In the conditions of countering armed aggression and the operation of the legal regime of martial law, the practical significance is enhanced by the different degree of application of the principle of relevance by the parties to the dispute, as well as the need for it to be taken into account directly by the courts.

Key words: *right to information, restriction of human rights and freedoms, national security, national interests, appropriateness, proportionality, principle.*

Вступ. Загальноприйнято, що права і свободи людини визначають засади правового захисту особи у будь-яких суспільних відносинах. Ми, спільно із В. Голубевою, С. Олійник, О. Манжай [1] дотримуємося позиції, що у системі прав людини право на інформацію слід відносити до категорії загальних та універсальних, які гарантовані всім, а не лише членам певної соціальної групи чи певній частині суспільства. Також ми вважаємо, що воно належить людині від народження, є природним і невідчужуваним, необхідною складовою сучасного суспільства та основою для розбудови сучасної правової держави.

Також, не викликає жодного заперечення аксіоматичність домінування прав і свобод в обґрунтуванні рішень чи дій держави та її органів, актах національного та міжнародного законодавства, судових рішень. Права та свободи людини є непорушними, вони не можуть бути ні відчуженими, ні обмеженими, окрім обставин, щодо яких у ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 року [2] вказано: «Кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві».

Погодимося, що реалізуючи власні права і свободи кожна людина може зазнавати певних обмежень в інтересах національної безпеки, але лише таких, які визначені у Законі й доречні.

Стан дослідження. У науковій літературі теоретичного і методологічного характеру присвяченій проблемі обмеження прав і свобод людини, зокрема працях О. Коренюк, О. Краєвської, О. Левади, В. Мельник, М. Мікевич, С. Сеніка, Н. Опольської, В. Оргинського, В. Суценка, А. Ткачика, В. Чорної зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються

проблематики принципів обмеження, насамперед – пропорційності, але переважна більшість із них є результатом аналізу теоретичних праць та практики попередніх періодів.

Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою статті є викладення результатів аналізу практики обмеження права на інформацію в умовах сьогодення, з урахуванням принципу доречності та формулювання на цій основі пропозицій щодо подальших наукових розвідок у цій сфері.

На початку нинішнього тисячоліття у роботі К. Волинка були закладені основи побудови механізмів забезпечення прав і свобод людини. У роботах Л. Кузенко, О. Осинської та М. Савчина, відповідно, закладалися основи правового регулювання права на інформацію на етапі розробки основ розбудови інформаційного суспільства в Україні, розроблялися, основи національної теорії обмеження прав людини та критерії такого обмеження. Як феномен сучасного суспільства розглядали такі відносини Л. Чистоклетов, Т. Ткачук, О. Комісаров, Ю. Назар, Ю. Павлютін.

В сучасних умовах забезпечення національної безпеки України основні механізми обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки досліджувалися лише побічно та на конституційно-правовому рівні регулювання О. Андрієвською та І. Даховою.

Виклад основного матеріалу. Важливо відзначити, що, незважаючи на практичну важливість та актуальність питання доречності обмежень права на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки, що загалом підтвердила судово практика, вітчизняна і зарубіжна наука не приділила достатньої уваги цій проблемі, що вказує на доцільність напрацювання загальної «концепції доречності обмеження прав людини» та окремих принципів доречності, зокрема щодо обмеження права на інформацію.

Основною гіпотезою дослідження виступає констатація відсутності розробленої та приведеної до практичної реалізації концепції доречності обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки. На підставі аналізу походження категорії «доречність», визначення етимологічних, філософських засад її застосування в якості принципу обґрунтування правомірності обмеження права на інформацію зроблено припущення наявності діалектичного зв'язку принципів доречності й пропорційності у питаннях обмеження права на інформацію, викладено основи аксіології категорії «недоречність» у питаннях обмеження права на інформацію. У результаті здійсненого політико-правового аналізу практики застосування обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки за рішенням суду спрогнозовано ймовірність ускладнень у питаннях судового захисту права на інформацію.

1. Походження «доречності» та можливість її застосування в якості принципу обґрунтування правомірності обмеження права на інформацію

У сучасній суспільній практиці обмеження будь-яких прав чи реалізації законних інтересів людини розглядається у комплексі зі спеціальними формами управління суспільством, а також конкретними заходами забезпечення такого управління залежно від умов оточуючого середовища. Так, не зважаючи на спеціальне забезпечення прав журналістів [3] у зонах вирішення збройних конфліктів, зокрема, обмежується користування ними засобами фото- та відеофіксації, забороняється користування засобами зв'язку біля розташування сил безпеки і оборони, рекомендується вимикати інструменти геопозиціонування тощо. За влучним висловом К. Хессе таким чином: «виникають в праві кордони, в межах яких суб'єкти повинні діяти; це є стримування від неправомірної поведінки, що створює умови для задоволення інтересів контрагента (в широкому сенсі слова) і суспільних інтересів в охороні і захисті» [4].

В оцінці переважної більшості респондентів, які потрапили у зазначені умови, такі обмеження є «доречними», а їх застосування – «правомірним». Однак, не зважаючи на умови, в яких застосовується обмеження, слід дотримуватися права людини на свободу від катувань, не має виправдовуватися нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання, про що, зокрема, у своєму дослідженні органів Національної поліції України вказували А. Войцеховський, О. Бакумов, О. Устименко, В. Селюков [5].

У згаданій праці К. Хессе також містилася оцінка подібних випадків обмеження прав людини, за якою таке обмеження визнавалося правомірним у разі його встановлення законом, визначення його тривалості (постійний або тимчасовий характер), відповідності принципам справедливості, пропорційності, законності, обумовленості об'єктивними причинами, спрямованості на встановлення балансу інтересів осіб і суспільства в цілому. Як вказував автор: «по суті, воно полягає в тому, що це не применшення, не порушення прав і свобод людини і громадянина, а це зменшення обсягів наданих прав і свобод. Обов'язковою умовою правомірного обмеження також є те, що його зміст має коригуватися відповідно реаліям сьогодення» [4].

В сучасній українській мові «доречний» – це той, який відповідає ситуації; зроблений до речі; своєчасно [6]. Ґрунтуючись на цьому О. Кузьменко, В. Чорна, О. Падалка, М. Маманазаров вказують на необхідність цифровізації у сфері обігу лікарських засобів в Україні з метою (доречно) захисту прав і інтересів отримувачів відповідних [7].

Загалом доречність вважається ознакою культури комунікації, яка відображає її точність, логічність, виразність, чистоту, вимагає такого добору мовних засобів, що відповідні змістові і характерові повідомлення. Разом із цим слід зазначити, що з точки зору побудови й регулювання інформаційних відносин доречність має урахувувати ситуацію й склад учасників цих відносин, їх естетичні, політичні, економічні завдання тощо, що, у свою чергу, дозволяє у відносинах забезпечення національної безпеки наділити «доречність обмеження права на інформацію» функцією транспондера.

Транспондеруючи завдання забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, публічної й громадської безпеки, як, власне, мету самого обмеження права на інформацію, дія «обмеження» стає доречною, якщо внаслідок її досягається така мета, що висувалася суб'єктом накладання обмеження, а також якщо потреби користувача цієї інформації (у широкому розумінні) реалізовані або, принаймні, не заперечені (заборонені).

В комунікативному аспекті до арсеналу засобів «доречного» досягнення відповідної мети слід віднести: риторичний діалог, закличну чи питальну форму звертання, повторення попередньо висловленої думки з метою її підсилення, іслівне цитування або переказування цитати «своїми словами», відповіді на запитання, порівняння тощо. У мовознавчій літературі, зокрема, доречність пов'язується із умінням обрати найбільш вдалу форму спілкування, інтонаційну тональність, інколи офіційність [8].

2. Застосування принципу доречності у правовому регулюванні інформаційних відносин

Чинне інформаційне законодавство майже не використовує термін «доречність». У випадках його застосування не наводиться його законодавче визначення, однак, як засіб оцінки та доведення відповідності, «доречність» отримала широке застосування у регулюванні господарської діяльності, у т.ч. й суб'єктів інформаційних відносин. Так, п. 18 Рішення Національної комісії по цінних паперах та фондовому ринку від 03.11.2020 № 640[9] містить «Вимоги до оцінки відповідності та доречності інвестиційних послуг і звітування перед клієнтом», у відповідності до яких торговці повинні перед наданням будь-яких інвестиційних послуг, в тому числі послуг з управління фінансовими інструментами та коштами, отримати від клієнта чи потенційного клієнта необхідну інформацію щодо знань і досвіду у сфері інвестицій, доречних для конкретного виду фінансового інструменту чи послуг, фінансового стану цієї особи, зокрема її здатності нести збитки, її інвестиційних цілей, стійкості до ризиків, з тим, щоб торговець міг оцінити, чи є запропонована/передбачена інвестиційна послуга або фінансовий інструмент доречними для цієї особи, такі як і відповідають потребам цієї особи, в тому числі, відповідають її стійкості до ризиків і здатності нести збитки.

На основі викладеного сформовані «принципи доречності інформації», до яких віднесено: а) відсутність необ'єктивних суджень; б) корисність інформації та її суттєвість; в) зрозумілість та простота сприйняття; г) можливість порівняти інформацію за різні звітні періоди [10].

Доречність інформації визначається її суттєвістю і своєчасністю. При цьому дані вважаються суттєвими, якщо їх не урахування або взяття до уваги у неповному обсязі може вплинути на остаточне вирішення ситуації. У свою чергу, формування правового акту на основі несуттєвої інформації може призвести до недосягнення мети правового регулювання та її сприйняття у суспільстві.

Найдостовірніша та найсуттєвіша інформація втрачатиме сенс, якщо вона буде надана споживачеві у межах іншого циклу управління або із запізненням, через що мають бути визначені процесуальні строки та критерії ефективності використання такої інформації. Також інформація, що наводиться у повідомленнях, повинна не тільки відображати результати минулої діяльності, а й бути корисною для прогнозування майбутніх рішень.

Теж саме стосується «якості» інформації, яка розкривається через сукупність властивостей або характеристик, які відображають ступінь придатності такої інформації для використання користувачами. З огляду на співвідношення «якість – доречність» повідомлення повинно містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому.

За позицією О. Будько, доречність інформації означає її здатність впливати на рішення користувачів. При цьому: «доречною інформацією вважається, якщо вона є своєчасною, суттєвою та цінною для користувачів. Своєчасність інформації визначається у здатності її формування та отримання без затримок. Надмірне прострочення подання інформації може привести до втрати її доречності. Щоб забезпечити своєчасність інформації, часто буває необхідним подання її до того, як будуть відомі всі аспекти господарської діяльності на шкоду її надійності. Очікування того моменту, коли стають відомі всі аспекти господарської операції, може забезпечити високу надійність інформації, але зробити її малокорисною зацікавленим користувачам. Суттєвою є та інформація, відсутність якої може вплинути на кінцеві рішення користувачів. Суттєвість означає, що необхідно знехтувати незначними моментами, але в той же час відобразити у фінансовій звітності всі суттєві обставини. При цьому розподіл операцій на суттєві та несуттєві є суб'єктивним, а отже є предметом професійного судження ... Цінність інформації обумовлена можливістю її використання для оцінки результатів діяльності» [11].

Підсумовуючи концептуальні основи регулювання господарських процесів (в аспекті обліку та звітності) Н. Головай зауважує, що, відповідно до Концептуальних основ складання та подання фінансових звітів за міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, нею виділено чотири якісні характеристики, завдяки яким інформація у звітності є корисною для користувачів: зрозумілість, доречність, достовірність, зіставність [12].

Проявом принципів доречності у регулюванні обмеження доступу до окремих джерел інформації, що потенційно може становити суспільний інтерес, слід також вважати наявність висновку розпорядника інформації щодо наявності хоча б однієї з трьох підстав «трискладового тесту», за відсутності якого відмова у доступі до публічної інформації, як зазначає О. Твердохліб [13], вважається законодавцем необґрунтованою.

Іншим прикладом застосування принципів доречності є здійснюване у відповідності до ст. 26 Закону «Про запобігання корупції» [14] обмеження особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування після припинення відповідної діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом та/або протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган в якому вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності.

Отже, застосування принципу доречності при обмеженні права на інформацію в цілому проявляється під час встановлення окремими користувачами інформації відповідності рівня обмеження власним інформаційними потребам. Теж саме відбувається, якщо поглянути на обмеження права на інформацію з точки зору користувача окремого інформаційного продукту. Отримана інформація, за цих умов, вважається доречною, якщо вона впливає на подальші рішення користувачів шляхом надання допомоги в оцінці ними минулих, теперішніх або майбутніх подій, як підстав відповідних обмежень, а також якщо вона виправдовує чи забезпечує підтвердження минулих оцінок.

У питаннях доречності обмеження права на інформацію доречність заходів є залежною від доречності самої інформації, яка, відповідно, більш детально розкривається, зокрема, через виділену Н. Головай таку додаткову її якісну характеристику як суттєвість [12]. Авторка вважає, що «інформація є суттєвою, якщо її відсутність або невірне відображення може вплинути на економічні рішення користувачів, прийняті на основі фінансових звітів». Тобто суттєвою вважається інформація, яка є важливою для прийняття відповідних управлінських рішень.

Також слід врахувати й висновки Н. Мірко, що доречність та своєчасність інформації (аналітичної – доповнено нами) визначається їх впливом на прийняття управлінських рішень [15]. Своєчасна та доречна інформація дає змогу оперативно оцінити теперішні та майбутні події та вжити необхідних заходів для виправлення або поліпшення ситуації. З урахуванням позиції Г. Іванової, В. Фелик, І. Шопіної та К. Белякова щодо змісту адміністративно-правового забезпечення прав громадян принцип доречності включає забезпечення відсутності інформації, яка є зайвою для такого забезпечення або обмеження права на інформацію [16].

3. Зв'язок принципів доречності й пропорційності у питаннях обмеження права на інформацію

Загальноприйнятий у питаннях обґрунтування обмеження прав і свобод людини тест на пропорційність включає в себе оцінку трьох критеріїв, першим з яких є доречність – спрямованість засобів обмеження на досягнення завдань влади, спрямованість на досягнення її загальної (програмної) мети, яка у праці Дж. Крістоферсона отримала характеристику принципу «балансування» [17].

За результатами аналізу застосування принципу пропорційності у судовій діяльності, що був проведений С. Погребняком оцінюючи доречність засобу, суд повинен взяти до уваги факт існування категорично заборонених засобів, що робить недоречним подальший аналіз тих чи тих обмежень на предмет їх пропорційності. Крім того, у цій ситуації оцінюванню підлягає легітимність мети відповідного заходу обмеження [18]. Отже, оцінюючи доречність тих чи інших заходів обмеження права на інформацію суб'єкт накладання такого обмеження постійно стикається із необхідністю підтвердження легітимності власної діяльності або застосування «презупції правомірності» щодо власних дій чи рішень, як це було зроблено представником Президента України у своєму відзиві на позовну заяву щодо визнання протиправним та скасування Указу Президента України №43/2021 від 02.02.2021 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [19] в частині застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до Товариства з обмеженою відповідальністю «Новини 24 години», Товариства з обмеженою відповідальністю «Телерадіокомпанія «112-ТВ» і Товариства з обмеженою відповідальністю «Нові комунікації».

Таким чином, доречність заходів обмеження права на інформацію обумовлена не стільки легітимністю органу, що застосовує обмеження, скільки залежністю розповсюдження такої легітимності на сам захід обмеження права на інформацію від виконання умов «розмірності засобів, заходів чи дій, за допомогою яких вона досягається» [18], а також дотримання вимоги «ефективності в тому сенсі, що застосування певного заходу повинне ґрунтуватися на деяких емпіричних даних про його здатність для просування або досягнення мети, що переслідується» [17].

З урахуванням викладеного слід врахувати й інші висновки С. Погребняка щодо способів побудови пропорційності (вертикально із залежністю від послідовного виконання однієї юридичної вимоги за іншою (доречність, необхідність, балансування) або горизонтально від доречності до необхідності і навпаки), які, на думку автора, є важливою передумовою для забезпечення прав людини, утвердження верховенства права [18].

4. Можливість застосування до обмеження права на інформацію оціночної категорії «недоречність»

Основним та найбільш застосовуваним обґрунтуванням «недоречності» обмеження права на інформацію слід визнати об'єктивну неможливість досягнення практичної мети самого обмеження права на інформацію у відповідних умовах (відносинах) в яких відбувається застосування обмежень. У такому випадку, інформаційна діяльність переважно є такою, що перебуває поза компетенцією суб'єкта застосування обмежень, а саме обмеження, або набуває характеру накладання на суб'єкта інформаційних відносин окремих заборон (санкцій), або визнання дії давньоримського принципу «Nemo ultra posse obligatus est або impossibilium nulla obligatio est» та спрямування зусиль суб'єкта, який намагався застосувати обмеження права на інформацію, на проведення ряду заходів відновлення доречності, зокрема шляхом міжнародної технічної допомоги, звернення за сприянням до урядів й правоохоронних структур інших країни, виконання попередньо укладених договорів в системах колективної безпеки тощо.

Щодо другого випадку Б. Шлоер пропонував звертати увагу як на юридичну можливість (можливість виконати законними шляхами), так й на фактичну можливість (об'єктивна можливість виконати певний обов'язок) [20].

Іншими проявами «недоречності» обмеження права на інформацію вважаємо: а) непридатність інформації до обмеження права на неї через зовнішні чинники (фактори); б) наявність альтернативи обмеженню права на інформацію; в) застосування санкцій із «зменшенням обтяження»; г) акцентування уваги на соціальній, моральній, релігійній, суспільній та іншій ціннісноорієнтованій оцінці поведінки особи.

5. Прояви застосування принципу доречності у судовій практиці України

В сучасних умовах протидії збройній агресії та дії правового режиму воєнного стану практика адміністративних судів України може бути розділена на декілька груп судових рішень

із різним ступенем застосування сторонами спору принципу доречності, а також його врахування безпосередньо судами.

Насамперед, слід вести мову щодо обмежень прав, оскаржувані порушення яких були виправлені суб'єктом владних повноважень і при цьому судом встановлено відсутність підстав вважати, що повне відновлення законних прав та інтересів позивача неможливе без визнання рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправними після такого виправлення. Так, у справі № 9901/536/19 про визнання протиправним та нечинним Указу Президента України від 19 березня 2019 року № 82/2019 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2019 року «Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»» [21] суд звертає увагу на доречність у накладанні санкцій: «...Президент України в межах наданих йому повноважень вводить в дію рішення РНБО, самостійно не запроваджує персональні санкції щодо юридичних чи фізичних осіб, особисто не здійснює перевірку фактів та відомостей, що стали підставою для застосування санкцій до будь-кого із суб'єктів застосування санкцій...», а у справі № 9901/33/21 [22] про визнання протиправним та нечинним того ж Указу Президента України, в частині пункту 8 додатку № 2, відповідно до якого застосовано санкції до ТОВ «ТРК «Нові комунікації», зазначає: «чинне законодавство України не містить положень, які б встановлювали обов'язок вказувати в Рішенні Ради національної безпеки і оборони України або у відповідному Указі Президента України підстави для застосування санкцій».

З іншого боку у вказаній категорії справ, зокрема у справі № 9901/22/21 [23], Суд констатує, що Позивач, не погоджуючись з прийняттям оскаржуваного Указу вказує на порушення його індивідуального права на доступ до інформації за його безпосередньої відсутності у переліку осіб, на яких поширюється Указ про введення в дію обмежувальних заходів (санкцій). Відповідно, враховуючи позицію Суду до цієї групи судових рішень у справах слід включати справи, у яких предметом судового розгляду є «доречність» застосування обмеження права на інформацію у контексті забезпечення права позивача на отримання інформації, гарантованого Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року.

Іншим прикладом застосування принципу доречності у справах щодо забезпечення громадського порядку та безпеки, національної безпеки та оборони України, зокрема щодо запобігання та припинення протиправної діяльності товариств, установ, інших організацій, яка посягає на конституційний лад, права і свободи громадян є врахування Окружним адміністративним судом міста Києва у справі № 640/6892/19 [24] позиції Конституційного Суду України, який, у рішенні від 01.12.2004 № 18-рп/2004, надав визначення поняттю «охоронюваний законом інтерес», вказавши, що останній регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним.

У справах щодо біженців, зокрема справі № 522/5503/22 [25], Суд оцінює доречність позову Позивача повертатись в країну громадянського походження з огляду на наявність конвенційних ознак (щодо визначення статусу біженця) в країні походження. Також, розглядаючи справи щодо біженців Суд вважає доречними заходи обмеження комунікаційних можливостей Позивачів за рахунок дотримання вимог ч. 2 ст. 16 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [26], у відповідності до яких з особою, яка не розуміє державної мови, працівник державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями може спілкуватися мовою, прийнятною для сторін, а також за допомогою перекладача.

У справах щодо припинення діяльності ЗМІ чи інших суб'єктів інформаційної діяльності з підстав визначених у Законі України від 09 квітня 2015 року № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», зокрема справі № 520/118/20 [27], Суд вважає обмежувальні заходи доречними за умови попереднього прийняття центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку, рішення про невідповідність діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам цього Закону. При цьому Суд враховує також те, що Постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 року № 354 затверджено Порядок прийняття рішень щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної

партії, іншого об'єднання громадян вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Висновки. «Доречність», як принцип регулювання та основа обґрунтування застосування обмеження права на інформацію, є запозиченням із сфери культури комунікації, де вона виконує роль ознаки точності, логічності, виразності, чистоти висловлювань. Здійснюючи регулюючий вплив на інформаційні відносини «доречність» враховує ситуацію й склад учасників цих відносин, їх етичні, політичні, економічні завдання тощо, транспондує завдання забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, публічної й громадської безпеки (у відповідних відносинах), як, власне, мету самого обмеження права на інформацію.

Обмеження права на інформацію набуває характеристик доречності внаслідок досягнення суб'єктом накладання обмеження власної мети, а також якщо потреби користувача інформації (у широкому розумінні) реалізовані або, принаймні, не заперечені (заборонені). До принципів такої діяльності, як «принципів доречності інформації» можливо віднести: а) відсутність необ'єктивних суджень; б) корисність інформації та її суттєвість; в) зрозумілість та простоту сприйняття; г) можливість порівняти інформацію за різні звітні періоди.

У практичній площині застосування принципу доречності при обмеженні права на інформацію в цілому проявляється під час встановлення окремими користувачами інформації відповідності рівня обмеження власним інформаційними потребам. Теж саме відбувається, якщо поглянути на обмеження права на інформацію з точки зору користувача окремого інформаційного продукту. Отримана інформація вважається доречною, якщо вона впливає на подальші рішення користувачів шляхом надання допомоги в оцінці ними минулих, теперішніх або майбутніх подій, як підставі відповідних обмежень чи самообмеження, а також якщо вона виправдовує чи забезпечує підтвердження минулих оцінок.

В оцінці дій влади доречність є першим з трьох критеріїв пропорційності, що відображає спрямованість засобів обмеження на досягнення завдань влади, спрямованість на досягнення її загальної (програмної) мети, обумовленість не стільки легітимністю органу влади, що застосовує обмеження, скільки залежністю розповсюдження такої легітимності на сам захід обмеження права.

В сучасних умовах протидії збройній агресії та дії правового режиму воєнного стану акцентований різний ступінь застосування сторонами спору принципу доречності, а також його врахування безпосередньо судами. Подальше вивчення практики правозастосування з урахуванням принципу доречності є перспективою подальших досліджень в цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Holubieva V., Pravdiuk A., Oliinyk S., Manzhai O., Shynkar T. (2022). Constitutional and legal provision of the right to access information in Ukraine and the countries of the European Union. *AD ALTA. Journal of interdisciplinary research*. 12 (issue 1, special XXVI), С. 156–159.
2. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Komisarov O., Chystokletov L., Ostapenko O. I., Shustrova K., Khytra O., Shyshko V. (2019). General characteristics of guarantees of journalists rights in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. Volume X, Issue 1(39), P. 247-253.
4. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. М. : Юр. лит-ра, 1981. 368 с.
5. Voitsikhovskiy A., Bakumov O., Ustymenko O., Seliukov V. (2019). The observance of human right to freedom from torture in professional activity of the national police of Ukraine (Article 3 of the Convention for the Protection Of Human Rights And Fundamental Freedoms). *OBSERVARE – JANUS. NET e-journal of International Relations*. Volume 10. № 2, pp. 152–165.
6. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 2005. Київ; Ірпінь: Перун. 1728 с.
7. Kuzmenko O., Chorna V., Padalka O., Mamanazarov M. Problems of Receiving Services in the Digitalization Mode in the Field of Medicine Circulation. Atlantis Press. Available Online 23 March 2020. P. 168–174.
8. Загальна характеристика комунікативних якостей мовлення в науково-педагогічній літературі. (2022). URL: <http://www.educationua.net/silovs-1421-2.html>.

9. Про затвердження Вимог (правил) щодо здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 2 листопада 2020 року № 640. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0062-21?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BD#w1_1
10. Методичні вказівки до практичних та семінарських занять студентів денної форми навчання з курсу «Звітність підприємства» / Житомирський державний технологічний університет. 2022. URL: <https://studfile.net/preview/7230968/page:10/>
11. Будько О.В. Методи оцінки якості облікової інформації. *Економіка та держава*. 2014. № 3. С. 54–57.
12. Головай Н. М. Принципи і якісні характеристики фінансової звітності відповідно до міжнародних та вітчизняних стандартів обліку. *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. 2012. № 33. С. 136–140.
13. Твердохліб О. С. Доступ до публічної інформації в Україні: проблеми застосування «трискладового тесту». *Механізми державного управління*. 2017. № 1 (16). С. 62–69.
14. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
15. Мірко Н. В. Методи дослідження фінансового аналізу (стану) суб'єктів господарювання. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 6. С. 268–272.
16. Ivanova, H., Felyk, V., Shopina, I., & Bieliakov, K. (2020). Regarding the Problem of Defining the Concept of “Administrative and Legal Provision of Citizens’ Rights”. *Amazonia Investiga* 9(26), 473-478. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.26.02.54>
17. Christoffersen J. (2009). Fair balance – a study of proportionality, subsidiarity and primarity in the European convention on human rights. URL: https://books.google.com.ua/books?id=z_J5DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
18. Погребняк С. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.
19. Рішення у справі №9901/22/21 від 27 квітня 2021. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96591995>
20. Шлоер Б. Принцип адекватності в європейському та українському публічному праві. *Український правовий часопис*. 2003. № 3 (8). С. 3–27.
21. Постанова у справі № 9901/536/19 від 23 вересня 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91855216>
22. Ухвала у справі №9901/33/21 від 28 липня 2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105577245>
23. Рішення у справі №9901/22/21 від 26 квітня 2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96591995>
24. Рішення у справі № 640/6892/19 від 14 січня 2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94167097>
25. Рішення у справі №522/5503/22 від 6 червня 2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104626158>
26. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
27. Рішення № 520/118/20 від 10 березня 2020 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88173959>

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.63; 341.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.3>**АНТОНЮК Р.О., ТКАЧЕНКО В.В.****КОЛІЗІЙНІ ПРОБЛЕМИ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН
У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ****COLLISION ISSUES IN INTERNATIONAL PRIVATE FAMILY LAW**

Дану наукову статтю автор присвятив розгляду актуальних питань та колізійних проблем, які пов'язані з врегулюванням шлюбно-сімейних відносин в міжнародному приватному праві і виділенню окремих аспектів даної проблематики, які найбільше поширені в практиці юристів з багатьох держав. Незважаючи на те, що світова спільнота та більшість країн взяли зовнішній курс на всесвітню глобалізацію і поступово намагаються спрощувати взаємодію в правовій сфері, все ще на поприщі шлюбно-сімейних відносин виникає певна можливість колізій, в силу різноманіття великої кількості правових відмінностей в законодавстві багатьох країн. Дана проблематика стосується не лише складних питань по типу поділу майна при розлученні та з ким повинна залишитися дитина, а й доволі, здавалося б, простих та таких очевидних речей, як шлюбний вік особи або форма визнання шлюбу законодавством. В той же час, поки одні країни стикаються з проблемами у врегулюванні сімейних відносин з іноземними елементами, автор звернув увагу на вирішення цих питань в інших державах, які підлаштовують своє законодавство таким чином, щоб воно дозволяло уникнути потенційних проблем або ж надавало зручні інструменти та можливості вирішення даного питання самим же учасникам шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом. З метою дослідити та розкрити цю проблематику з більш широкої сторони, в роботі було досліджено найбільш критичні та важливі аспекти шлюбно-сімейних відносин для більшості держав, а саме: визнання шлюбів та розлучень, підтримки дітей, визначення шлюбного віку особи та інших питань сімейного життя та відносин, які можуть мати перетин між законодавствами різних країн та навіть різних правових систем. Для більшого розуміння теми та подальшого напрямку розвитку цієї проблематики у приватному міжнародному праві, автор аналізує потенційні шляхи вирішення колізійних питань, які спрямовані на вирішення цих проблем і забезпечення справедливості для всіх учасників. Також на базі проведених досліджень автором було висвітлено певні та перспективні варіанти щодо вирішення колізії яка виникає між державами всього світу.

Ключові слова: шлюбно-сімейні відносини; форма визнання шлюбу; колізія шлюбно-сімейних відносини; захист прав; міжнародне приватне право; колізія.

© АНТОНЮК Р.О. – студентка юридичного факультету (Сумський національний аграрний університет)

© ТКАЧЕНКО В.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права (Сумський національний аграрний університет)

The author devoted this scientific article to the consideration of topical issues and conflicting problems related to the regulation of marital and family relations in international private law and to the selection of certain aspects of this issue, which are most common in the practice of lawyers from many countries. Despite the fact that the world community and most countries have taken an outward course on globalization and are gradually trying to simplify interaction in the legal sphere, there is still a certain possibility of collisions in the field of marital and family relations, due to the diversity of a large number of legal differences in the legislation of many countries. This issue concerns not only complex issues such as the division of property upon divorce and with whom the child should stay, but also quite simple and seemingly obvious things such as the marriageable age of a person or the form of recognition of marriage by law. At the same time, while some countries face problems in regulating family relations with foreign elements, the author drew attention to the solution of these issues in other states that adjust their legislation in such a way that it allows avoiding potential problems or provides convenient tools and opportunities resolution of this issue by the participants of marital and family relations with a foreign element. In order to investigate and reveal this problem from a broader perspective, the work examined the most critical and important aspects of marriage and family relations for most states, namely: recognition of marriages and divorces, child support, determination of the marriageable age of a person and other issues of family life and relations that may overlap between the laws of different countries and even different legal systems. For a better understanding of the topic and the further direction of the development of this issue in private international law, the author analyzes potential ways of solving conflicting issues, which are aimed at solving these problems and ensuring justice for all participants. Also, on the basis of the conducted research, the author highlighted certain promising options for resolving the conflict that arises between the states from all over the world.

Key words: *marital and family relations; form of recognition of marriage; collision of marital and family relations; protection of rights; international private law; collision.*

Вступ. З давніх часів шлюб відігравав важливу роль у суспільстві людей, незалежно від їх культури та періоду історії в якому вони жили. Це явище виступало як і проявом реалізації природної потреби у продовженні роду, так і політичним інструментом, як то було у середньовіччі, або ж основою розвитку країни та суспільства в цілому. У сучасному світі, де глобалізація стрімко розвивається, люди з різних країн можуть легко пересуватися між державами, права людей посідають перше місце, а їх право у виборі партнера для укладення шлюбу не обмежене, було лише питанням часу коли традиції та законодавства різних країн зіткнуться з колізіями у даному питанні. Особливо дане питання гостро постає у теперішній час, коли велика частина населення країни покинуло державу, через повномасштабне вторгнення агресора, в пошуках притулку та безпечного місця, та в недалекому майбутньому, коли всі біженці почнуть повертатися на територію України. Такі події призведуть до великої кількості випадків виникнення шлюбно-сімейних відносин з участю іноземних елементів, які потребуватимуть подальшого правового визнання та врегулювання. Окрім вище зазначеного, актуальності даній проблематиці надає й те, що національне законодавство не розвивається у напрямку вирішення даного питання і не завжди готово надати простий та зручний шлях до врегулювання шлюбно-сімейних відносин з іноземним елементом сторонам таких правовідносин. Також не менш важливу роль у розв'язанні даного питання відіграють міжнародні інструменти, які допомагають уніфікувати та врегулювати такі відносини для всіх країн. Тому потрібно також звернути увагу на міжнародну співпрацю та вміння поєднати національний та міжнародний підходи до вирішення даної колізії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням колізійних проблем в шлюбно-сімейних відносинах за участі іноземного елементу присвячені праці таких вчених як Ісько І., Красіловська А., Ляшок М., Сидоренко Ю., Шкільна Н.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження та аналіз причин виникнення колізій в шлюбно-сімейних відносинах у міжнародному приватному праві, приклади подолання поставлених проблем законодавством інших країн та можливі подальші шляхи усунення цієї проблематики, включаючи міжнародні інструменти.

Результати дослідження. Якщо подивитися на законодавство різних країн світу, то можна впевнитися, що кожне з них гарантує право на шлюб своїм громадянам, а також іноземцям, але

розбіжності у регулюваннях даного питання через призму внутрішнього права країн зумовлює певні колізії в міжнародному приватному праві. Відтак, якщо громадянка Франції у віці 15 років та громадянин України у віці 18 років укладуть шлюб у Франції, чи буде такий шлюб визнано на території України? Звичайно ні, бо шлюбний вік для жінок та чоловіків в Україні однаковий – це 18 років.

Не менш важливим питанням в приватному міжнародному праві є форми та порядок укладення шлюбів згідно законодавству іноземних держав. Загалом у світі є відомими дві форми укладення шлюбу – державна форма, котра визнається та є основною в таких державах, як Японія, Франція, Швейцарія Німеччина; та релігійна форма, яка закріплена законодавчо в Ліхтенштейні, Кіпрі, Іраку, Ірану та інших країнах. В свою чергу Україна дотримується державної форми реєстрації шлюбу [1, с. 95].

Через такий законодавчий підхід постає питання визнання шлюбів з іноземцями через велику розбіжність у правовому полі та культурі таких країн. Найбільш прогресивними країнами у вирішенні даного питання є ті, що обрали інший шлях, а саме надали змогу самім учасникам майбутнього шлюбу обирати форму, за якою він буде укладений – державну реєстрацію чи релігійну. До переліку таких держав відносяться Англія, Бразилія, Іспанія, Австралія, Канада тощо. Обраний підхід вирішує питання щодо визнання форми шлюбу, хоча й залишає певні прогалини та не вирішені проблеми.

Колізія розірвання шлюбів у міжнародному приватному праві є однією з найбільш гострих та чисельних, які з'являються через невизнання шлюбу державою по відношенню до іншої та невизнання розірвання шлюбу за внутрішнім правом інших країн. Сама ж по собі процедура розірвання шлюбу має певну національну та культурну специфіку. Наприклад, у Франції розірвання шлюбу за взаємною згодою неможливе протягом шести місяців з моменту укладення шлюбу. Законодавець США передбачає надання можливості розірвання шлюбу як в судовому, так і позасудовому порядку. У свою чергу позасудовий порядок даної процедури передбачений лише шлюбним договором між подружжям, який має складатися під час укладення шлюбу.

З іншого боку є країни, котрі підійшли до даної процедури з спрощеним процесом. Так, у Швеції розірвання шлюбу може відбутися лише за заявою однієї зі сторін; водночас ініціатор розриву не зобов'язаний пояснювати причину розлучення, а суд – перевіряти, чи дійсно мав місце розпад шлюбу. Якщо друга сторона не має жодних заперечень то шлюб розривається без призначення будь-яких строків. Також до національних особливостей можна віднести концепцію неможливості розірвання шлюбу, до переліку таких країн можна віднести Ірландію, Парагвай та Аргентину Але все ж таки, у більшості країн розірвання шлюбу допускається, у тому числі за взаємною згодою подружжя, до таких країн належить Україна.

Здебільшого основною підставою виникнення колізій у галузі шлюбно-сімейних відносин є різне тлумачення, розуміння та регулювання однакових обставин. Прикладом такого може бути різне визначення шлюбного віку, наявність та ступінь спорідненості між учасниками відносин, добровільність та волевиявлення сторін або його відсутність, участь батьків або опікунів в укладанні шлюбу, відсутність чи наявність іншого шлюбу та тому подібне. У свою чергу це призводить до такого явища як «кульгаючі відносини». Це такі відносини, які в одній державі набули юридичної сили, а в іншій є нікчемними та не мають за собою жодних юридичних прав та обов'язків. Тобто це відносини які отримали неопосередковану визначеність у різних країнах [2, с. 131].

На даний момент колізійні проблеми шлюбно-сімейних відносин є одним із найбільших питань та проблем в міжнародному приватному праві, які й досі призводять до багатьох суперечок та неоднозначностей. Для подолання даної дилеми Україна повинна перейняти досвід міжнародних партнерів у регулюванні шлюбно-сімейних відносин з іноземцями та брати постійну участь у розвитку міжнародного права шляхом укладання та підписання конвенцій, двосторонніх та багатосторонніх договорів.

У контексті колізійних проблем шлюбно-сімейних відносин в міжнародному приватному праві можна виділити декілька основних факторів, що спричиняють виникнення таких проблем [3, с.179]:

1. Різні правові системи: різні країни мають різні правові системи та норми, що регулюють шлюб та сімейні відносини. Це може призводити до колізійних ситуацій, коли обрані норми однієї країни не визнаються або мають різне тлумачення в іншій країні.

2. Різні вимоги та процедури: кожна країна має свої вимоги та процедури, які пов'язані з укладанням шлюбу, розлученням або визнанням рішень, прийнятих у інших країнах. Розбіжності у таких вимогах можуть створювати складнощі та колізійні проблеми.

3. Визнання шлюбів та розлучень: питання визнання шлюбів та розлучень, укладених у іншій країні, можуть бути складними. Деякі країни можуть не визнавати шлюб, який вважається законним у іншій країні, або не визнавати розлучення, яке було прийняте у зарубіжній судовій системі.

4. Дитячі питання: колізійні проблеми можуть виникати в сфері дитячих питань, таких як опіка, піклування та визнання батьківства. Відсутність уніфікованих норм може призводити до складнощів у вирішенні таких питань.

Шляхи вирішення цих проблем включають [4, с. 262]:

1. Міжнародні угоди та конвенції: укладання та ратифікація міжнародних угод та конвенцій є важливим засобом гармонізації та уніфікації правил в міжнародному приватному праві щодо шлюбу та сімейних відносин. Наприклад, Гаазька конвенція про шлюбні спори та питання про батьківство намагається забезпечити визнання та виконання рішень у сфері сімейного права між державами-учасницями.

2. Національне законодавство: країни можуть розробляти та впроваджувати власні норми та процедури, спрямовані на врегулювання колізійних проблем у сфері шлюбу та сімейних відносин. Національне законодавство може включати правила визнання та виконання рішень, встановлення вимог щодо укладання шлюбу та розлучення, а також регулювання дитячих питань. Це допомагає забезпечити більш однорідний підхід до вирішення колізійних проблем на внутрішньому рівні.

3. Судова практика та інтерпретація: судова практика та тлумачення законодавства відіграють важливу роль у вирішенні колізійних проблем. Суди можуть застосовувати принципи міжнародного приватного права, зокрема правила вибору права та визнання рішень, щоб забезпечити справедливе та ефективне рішення у справах, пов'язаних з шлюбом та сімейними відносинами.

4. Медіація та альтернативні методи врегулювання спорів: використання медіації та інших альтернативних методів врегулювання спорів може сприяти досягненню взаєморозуміння між сторонами та вирішенню колізійних питань у сфері шлюбно-сімейних відносин. Це може бути особливо корисним у випадках, коли різні культурні та правові системи мають різні підходи до шлюбу та сімейного життя.

Для подолання колізійних проблем у шлюбно-сімейних відносинах в міжнародному приватному праві важливо активно співпрацювати з міжнародними партнерами та приймати участь у розвитку міжнародного права. Україна може переймати досвід інших країн у регулюванні шлюбно-сімейних відносин з іноземцями та укладати міжнародні конвенції та договори, що сприятимуть вирішенню колізійних проблем.

Для ефективного вирішення колізійних проблем шлюбно-сімейних відносин важливо звернути увагу на дві основні стратегії: гармонізацію та визнання. Гармонізація передбачає узгодження законодавства різних країн щодо шлюбно-сімейних відносин з метою зменшення колізій. Це може бути досягнуто шляхом підписання та ратифікації міжнародних договорів, створення спільних стандартів та рекомендацій.

Визнання є іншою стратегією, яка полягає в прийнятті більш широкого підходу до визнання та застосування шлюбно-сімейного права, незалежно від юрисдикції, в якій був укладений шлюб. Це може включати визнання шлюбу, який був укладений за законами іншої країни, навіть якщо він не відповідає вимогам внутрішнього законодавства. Такий підхід сприяє визнанню та захисту прав шлюбних пар, особливо в умовах глобалізації та зростання міжнародних шлюбів.

Окрім гармонізації та визнання, важливо також розвивати механізми співробітництва та обміну інформацією між країнами. Це дозволить забезпечити ефективне співробітництво в розгляді справ про шлюбно-сімейні відносини та розірвання шлюбу, обмін даними про статус шлюбу та рішення судів. Такий обмін інформацією допоможе зменшити невизнання шлюбів та сприятиме більш ефективному захисту прав сторін.

Крім того, розробка додаткових конвенцій та міжнародних інструментів з приводу шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві є важливим кроком для вирішення колізійних проблем. Ці документи можуть встановлювати загальноприйняті норми та принципи, що стосуються шлюбу, розірвання шлюбу, прав дітей та інших аспектів шлюбно-сімейних відносин. Вони можуть створити єдину основу для вирішення колізійних ситуацій та сприяти спрощенню та прозорості у міжнародній практиці.

Подолання колізійних проблем шлюбно-сімейних відносин в міжнародному приватному праві вимагає зусиль з боку законодавства та міжнародної співпраці. Одним з можливих рішень

є укладення міжнародних угод та конвенцій, які б стандартизували правове регулювання шлюбно-сімейних відносин та забезпечували взаємне визнання шлюбів і розірвання шлюбу між різними країнами.

Наприклад, Гаазька конвенція 1978 року про визнання шлюбів міжнародним приватним правом встановлює правила визнання шлюбів, укладених у різних державах, і спрощує процедуру визнання. Також існують інші міжнародні угоди, спрямовані на врегулювання питань шлюбу та сімейного права, які можуть послужити основою для співробітництва.

Створення додаткових конвенцій та міжнародних інструментів з приводу шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві є важливим кроком для вирішення колізійних проблем, що виникають у зв'язку з різними законодавствами та культурними традиціями різних країн.

Ці додаткові конвенції та міжнародні інструменти можуть встановлювати загальноприйняті норми та принципи, що стосуються шлюбу, розірвання шлюбу, прав дітей та інших аспектів шлюбно-сімейних відносин. Вони створюють єдину основу для вирішення колізійних ситуацій та сприяють спрощенню та прозорості в міжнародній практиці.

Розробка таких конвенцій передбачає участь багатьох країн та їх представників у процесі обговорення та узгодження текстів. В рамках цих процесів експерти з різних країн, юристи, академіки та представники міжнародних організацій працюють над створенням компромісних рішень та формулюванням стандартів, які враховують особливості різних правових систем та культур. Конвенції можуть включати положення про визнання шлюбу, розірвання шлюбу, визнання та захист прав дітей, поділ майна та питання щодо піклування про них. Вони також можуть встановлювати процедури для вирішення колізійних ситуацій, включаючи правила вибору права, компетентність суду та визнання рішень, що прийняті в інших юрисдикціях.

Розробка таких конвенцій та міжнародних інструментів сприяє створенню більш уніфікованого та прогресивного підходу до регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному контексті. Вони забезпечують більш чітку та передбачувану правову основу для сторін, які знаходяться в міжнародних шлюбних відносинах, та сприяють захисту їх прав та інтересів у випадку колізійних ситуацій.

Завдяки таким конвенціям та міжнародним інструментам стає можливим більш ефективне вирішення колізійних проблем у шлюбно-сімейних відносинах, забезпечення взаємного визнання шлюбів та рішень судів різних країн, а також спрощення процедур розірвання шлюбу та захисту прав дітей. Це сприяє стабільному та справедливому регулюванню шлюбно-сімейних відносин у міжнародному масштабі.

Загалом, вирішення колізійних проблем шлюбно-сімейних відносин в міжнародному приватному праві вимагає комплексного підходу, який включає гармонізацію, визнання, співробітництво та розробку міжнародних інструментів. Це дозволить забезпечити більш стабільне та прогресивне регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному контексті та захист прав усіх сторін, що залучені до таких відносин.

Висновки. Таким чином, було досліджено складність питань, пов'язаних з аспектами шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві та висвітлено певні шляхи вирішення даної проблематики. Деякі з ключових висновків, які можна зробити з цієї статті, включають [5, с.82]:

1. Розбіжності в законодавстві: різні країни мають відмінні правові норми, що регулюють шлюб та сімейні відносини. Це призводить до колізій, коли стикаються різні системи права та виникають складності у визнанні та виконанні рішень.

2. Колізійні правила: наявність колізійних правил допомагає визначати компетентний суд та закон, що застосовується до спорів щодо шлюбу та сімейних відносин у міжнародному контексті.

3. Міжнародна співпраця: у ситуаціях, коли виникають міжнародні спори, важлива роль відводиться міжнародній співпраці та механізмам, таким як Гаазька конвенція про громадянські аспекти міжнародного викрадення дітей.

4. Необхідність уніфікації: враховуючи різноманітність законодавств та проблем, пов'язаних з шлюбними та сімейними відносинами, необхідна уніфікація норм міжнародного приватного права для забезпечення більшої стабільності та передбачуваності у вирішенні колізійних питань.

5. Значення постійного дослідження: питання, пов'язані з колізійними проблемами у шлюбно-сімейних відносинах, є актуальними і потребують постійного наукового дослідження, щоб розвивати ефективні та справедливі рішення.

Враховуючи складність теми, дослідження та розуміння колізійних проблем у шлюбно-сімейних відносинах у міжнародному приватному праві є важливим для розвитку ефективних правових механізмів та співпраці між країнами.

Список використаних джерел:

1. Ісько І. Р. Колізійне право у шлюбних та сімейних відносинах: сучасні підходи та виклики. *Глобальні та національні проблеми права*. 2(13). 2017. С.95-100.
2. Красіловська А. В. Колізійне регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві України. *Сучасні проблеми міжнародного приватного права*. № 4 (42). 2019. С. 131–139.
3. Ляшок М. Колізійні проблеми шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві України. *Актуальні проблеми міжнародного приватного права*. № 2(24). 2016. С. 179–189.
4. Сидоренко Ю. Ю. Колізійні проблеми регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. № 2. 2015. С. 262–271.
5. Шкільна Н. П. Колізійні проблеми шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві: проблеми застосування права і компетенції суду. *Право і Безпека*. № 1. 2018. С. 82–86.

УДК 351.741:343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.4>

МАМЕДОВА А.Ф., ПАРХОМЕНКО М.М.

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ****MODERN PROBLEMS OF THE INSTITUTION OF COMPENSATION
FOR MORAL DAMAGE CAUSED BY A CRIMINAL OFFENSE IN UKRAINE**

Стаття присвячена дослідженню питання відшкодування моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням як гарантії захисту прав та свобод особи згідно із законодавством України. Перш за все, відзначено, згідно з основним законом країни, що людина, її права, свободи та законні інтереси є найвищою соціальною цінністю. Тобто захист і забезпечення цих цінностей є пріоритетним завданням суспільства та законодавства. Визначено поняття моральної (немайнової) шкоди ґрунтуючись на аналізі чинного законодавства, наукових вітчизняних, а також зарубіжних теоретико-практичних досліджень. Розглянуто питання щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди в умовах воєнного стану в Україні. Для більш детального розгляду цього питання було наведено статистику Офісу Генерального прокурора України щодо кількості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення до введення воєнного стану в державі, та після. Досліджені основні проблеми компенсації моральної шкоди у судовій практиці. До таких проблемних питань, які виникають і потребують уваги, відносяться: неоднозначне визначення поняття «моральна шкода» в законодавстві України, невизначеність щодо того, хто має право на отримання компенсації за моральну шкоду, відсутність чіткого порядку та критеріїв для розрахунку такої компенсації, а саме невизначеність мінімального розміру відшкодування моральної шкоди у кримінальному провадженні. В результаті дослідження даних проблем, наведені шляхи його вирішення, а саме створення державних фондів, які можуть забезпечити швидке та ефективне відшкодування моральної шкоди потерпілим. Також рекомендовано прийняти законопроекти про відшкодування моральної шкоди потерпілим внаслідок кримінального правопорушення, які забезпечать гарантію державного захисту у вигляді отримання невідкладної компенсації. Враховуючи зазначене, у статті зроблено висновок, що інститут відшкодування моральної шкоди потребує подальшого науково-практичного дослідження вітчизняними правознавцями. Сьогодні перед Україною стоїть необхідність удосконалення законодавчого регулювання щодо відшкодування моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням щодо змін процедури відшкодування, що спрямовані на забезпечення більшої правової захищеності громадян та підвищення якості юридичного захисту їхніх прав у разі завдання шкоди.

Ключові слова: компенсація, захист прав, зарубіжний досвід, потерпілі особи.

The article is devoted to the study of the issue of compensation for moral damage caused by a criminal offense as a guarantee of protection of the rights and freedoms of a person in accordance with the legislation of Ukraine. First of all, it is noted, according to the basic law of the country, that a person, his rights, freedoms and legitimate interests are the highest social value. That is, the protection and provision of these values is a priority task of society and legislation. The concept of moral (non-property) damage is defined based on the analysis of current legislation, scientific domestic, as well as foreign theoretical and practical research. The issue of compensation for material

© МАМЕДОВА А.Ф. – здобувачка вищої освіти (Донецький національний технічний університет)

© ПАРХОМЕНКО М.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права (Донецький національний технічний університет)

and moral damage in the conditions of martial law in Ukraine was considered. For a more detailed consideration of this issue, the statistics of the Office of the Prosecutor General of Ukraine regarding the number of persons who committed criminal offenses before and after the introduction of martial law were provided. The main problems of compensation for moral damage in judicial practice are studied. Such problematic issues that arise and require attention include: the ambiguous definition of the concept of "moral damage" in the legislation of Ukraine, uncertainty about who has the right to receive compensation for moral damage, the absence of a clear order and criteria for calculating such compensation, namely the uncertainty of the minimum amount of compensation for moral damage in criminal proceedings. As a result of the study of these problems, ways to solve them are given, namely, the creation of state funds that can provide quick and effective compensation for moral damage to the victims. It is also recommended to adopt draft laws on compensation for moral damages to victims of criminal offenses, which will provide a guarantee of state protection in the form of immediate compensation. Taking into account the above, the article concludes that the institution of compensation for moral damage needs further scientific and practical research by domestic jurists. Today, Ukraine is faced with the need to improve the legislative regulation on compensation for moral damage caused by a criminal offense in relation to changes in the compensation procedure aimed at ensuring greater legal protection of citizens and improving the quality of legal protection of their rights in the event of damage.

Key words: *compensation, protection of rights, foreign experience, injured persons.*

Вступ. У сучасних правових системах світу особа має право захищати свої права та законні інтереси шляхом використання всіх незаборонених правових засобів. Відшкодування моральної шкоди, безумовно, посідає одне із найважливіших місць серед цих засобів. Оскільки він відіграє неабияку роль у відновленні психічного стану, у закінченні моральних переживань, страждань та турбот.

Сьогодні моральна шкода, завдана кримінальним правопорушенням буде потребувати переосмислення не тільки в національному, а й в міжнародному законодавстві. У зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, виникла не тільки фінансова криза, але й психологічна, що є серйозною проблемою, яка впливає на фізичне та психічне здоров'я громадян. За статистичними даними Офісу генерального прокурора можна побачити, що у 2022 році кількість злочинів в Україні зросла на 8,8%. Якщо у 2021 році було зареєстровано 321 443 кримінальних правопорушень, то 2022 року ця цифра становила 362 636 злочини [4]. Наслідки збройної агресії можуть мати не тільки зовнішній аспект, пов'язаний з відшкодуванням матеріальної шкоди, але й внутрішній моральний аспект, який не стосується майна. Тому питання відшкодування моральної шкоди є актуальною, ніж будь-коли раніше і потребує подальшого дослідження та практичних пропозицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою інституту відшкодування моральної шкоди стали темою досліджень для вітчизняних науковців і практиків, серед яких: О.О. Отрадна, Ю.О. Заїка, М. Ларін,

В.О. Крикунов та інші.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення загального поняття моральної (немайнової) шкоди за законодавством України, дослідження проблем, пов'язаних із відсутністю порядку та критеріїв розрахунку відшкодування моральної шкоди, а також розглянути пропозиції щодо реалізації права на відшкодування моральної шкоди шляхом удосконалення чинних законодавств.

Результати дослідження. З набуттям незалежності України розпочався процес розбудови демократичної правової держави та формування громадянського суспільства. Цей процес передбачав перехід від авторитарного режиму до демократичних цінностей, заснованих на принципах правової держави.

Основний закон країни, а саме Конституція Україна закріплює засади державної політики, спрямованої насамперед на забезпечення прав і свобод людини й громадянина та гідні умови їх життя. Життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека людини визнаються найвищою соціальною цінністю соціальної, правової та демократичної держави [1].

У центрі уваги цього процесу стоїть людина – її права, свободи та законні інтереси. Україна взяла на себе зобов'язання не лише визнавати права людини, але й забезпечувати їх захист

та реалізацію. Вона зосереджується на задоволенні потреб громадян, створенні рівних можливостей для всіх та забезпеченні соціальної справедливості.

Одним із засобів для досягнення цієї мети є належне забезпечення відшкодування моральної шкоди, яке відіграє важливу роль у системі цивільного права для досягнення завдань розбудови демократичної правової держави.

Поняття «моральна шкода» може бути предметом дискусій в різних контекстах і країнах, включаючи Україну. Такі дискусії часто виникають через відсутність єдиного визначення та чіткого регулювання цього поняття у законодавстві.

У Конституції України є лише окремі статті, у яких згадується моральна (немайнова) шкода (ст. ст. 32, 56, 62, 152), проте не розкривається її суть. У Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), як і в Конституції України, відсутнє визначення як матеріальної, так і моральної (немайнової) шкоди. Законодавець визначає поняття «моральної шкоди» через перелік обставин, у яких полягає моральна (немайнова) шкода. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я тощо [2].

На окрему увагу заслуговує судова практика з актуальної проблеми, зокрема Пленум Верховного Суду України від 31.03.1995 року (зміни, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України №5 від 25.05.2011 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» дається чітке визначення категорії «моральна (немайнова) шкода» [3].

Верховний Суд України визначив поняття «моральної (немайнової) шкоди» як втрату немайнового характеру, яка виникає внаслідок моральних або фізичних страждань, або інших негативних явищ, що були спричинені фізичній або юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Таким чином, моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з заподіянням шкоди здоров'ю, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом тощо.

В Україні, хоча законодавство передбачає можливість відшкодування моральної шкоди, сам термін «моральна шкода» не є юридично визначеним. Це створює простір для різних тлумачень та інтерпретацій з боку судів, юристів і фахівців з права.

На думку Ю.О. Заїки моральна шкода – це моральні та фізичні страждання, завдані громадянину внаслідок посягання на нематеріальні блага, що належать йому за народженням або законом (життя, здоров'я, честь, гідність, ділову репутацію, недоторканність приватного життя) [6, с. 294].

З точки зору О.О. Отраднової, моральною шкодою є негативні наслідки для внутрішньої, психічної сфери особи, її почуттів, самопочуття, психічного здоров'я, що полягають у відсутності емоційного благополуччя та/або наявності психічного розладу [7, с. 6].

М. Ларін вважає, що моральна шкода – це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, інших негативних явищ, завданих фізичній чи юридичній особі протиправними діями, чи бездіяльністю інших осіб [8].

У найбільш загальному розумінні, поняття «моральна шкода» можна інтерпретувати як негативні наслідки порушення встановленої системи принципів, норм і правил поведінки між людьми та відношення кожної окремої особи до суспільства в цілому. Це вказує на соціальний аспект категорії «моральна шкода», де значення приділяється втратам, які стосуються моральних цінностей, морального благополуччя та соціальної гармонії.

Тому варто зазначити, що поняття моральної шкоди є відносно новим та малодослідженим для цивільного права України, оскільки воно було впроваджено після отримання незалежності країни. Відсутність єдиного і чіткого визначення моральної шкоди у законодавстві створює проблеми у визначенні та застосуванні цього поняття. Проте, розвиток наукових досліджень та зусилля з боку законодавця можуть призвести до уточнення поняття моральної шкоди та його врегулювання відповідними законодавчими нормами.

У країнах же англо-американського права, таких як США та Велика Британія, інститут відшкодування моральної шкоди є дуже розвиненим та широко застосовується. В цих системах права розроблені багато прецедентів та судової практики, які дозволяють більш чітко визначити поняття моральної шкоди та розмір відшкодування моральної шкоди.

Поняття «моральна шкода» в англо-американському праві належить до категорії економічно не вимірюваної шкоди, тобто шкоди, завданої негрошовим інтересам (нематеріальним благам і немайновим правам) іншої особи.

В сучасному англо-американському деліктному праві вчення про моральну шкоду займає важливе місце. Воно визнає значення моральних аспектів та втрат, які можуть виникнути внаслідок неправомірних дій або бездіяльності особи. Також в законодавстві англо-американських країн діє принцип поименованих деліктів (*nominated torts*), який передбачає існування конкретних названих видів недобросовісної поведінки, які можуть призвести до правової відповідальності.

Варто звернути увагу на те, що в англо-американському праві існують загально прийняті ознаки делікту, які визначають його характеристики та умови відповідальності. Основні ознаки делікту включають наступне: зовнішній прояв умисної поведінки заподіювача шкоди у формі дії чи бездіяльності; протиправність та шкідливість поведінки; наявність шкоди; причинний зв'язок між поведінкою і шкодою; вина; караність поведінки.

Слід зазначити, що моральна шкода пов'язана з соціальністю і може виникати внаслідок порушення соціальних норм, цінностей та правил. Вона відображає вплив неправомірних дій на етичний, моральний аспект життя людей та громади загалом. І саме відшкодування цієї шкоди може сприяти відновленню соціальної справедливості та гармонії.

У Великій Британії, як і в багатьох інших країнах, концепція моральної шкоди може включати аспект соціальності. Цей підхід розуміння моральної шкоди як соціальності відображає усвідомлення того, що наслідки негативних дій можуть поширюватись на більш широкий соціальний контекст. Запозичення даної норми буде корисним для українського законодавства, оскільки відшкодування моральної шкоди, в такому випадку, може включати не лише компенсацію самої потерпілої особи, але й заходи, спрямовані на відновлення соціальної справедливості, зміцнення взаємин у суспільстві та запобігання подібним порушенням у майбутньому.

Складною є проблема, яка полягає у відсутності чіткого законодавчого визначення мінімального розміру компенсації моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Законодавство України має загальну норму, яка передбачає, що компенсація моральної шкоди має бути справедливою та адекватною. Однак, відсутність конкретних критеріїв для визначення мінімального розміру створює прогалину. З цього виходить, що державою не створено жодних спрощених процедур для розгляду справ про відшкодування моральної шкоди.

В.О. Крикунов аналізуючи законодавство про відшкодування моральної шкоди вважає, що нормативне визначення цього питання про порядок відшкодування моральної шкоди, на перший план треба поставити саме проблему визначення критеріїв для об'єктивного визначення розміру компенсації моральної шкоди та межі відшкодування [9].

Якщо ж звернутися до європейської практики, то проблема відшкодування моральної шкоди найбільш радикально вирішена у Великій Британії, адже вона має систему визначення розміру компенсації моральної шкоди, що була розроблена ще в 1964 році як тарифна схема, а також існує тарифна схема 1994 року. Мінімальний розмір компенсацій встановлено на рівні 1 тисячі фунтів, а максимальний — у 20 тисяч фунтів [10].

Таким чином, Велика Британія має розвинену систему визначення моральної шкоди й відшкодування, включаючи установлення мінімального розміру компенсації для потерпілої сторони. При розробці механізму фінансування витрат на відшкодування шкоди українському національному законодавству слід враховувати досвід англо-американських країн, а саме Великої Британії, які визначають мінімальний розмір моральної шкоди й порядок її відшкодування.

Ще одна проблема пов'язана з встановленням об'єктивності та критеріїв оцінки моральної шкоди. Оскільки моральна шкода пов'язана з почуттями, емоціями та іншими суб'єктивними факторами, важко встановити її об'єктивний обсяг та вартість. Це створює простір для розбіжностей у розумінні та оцінці моральної шкоди між сторонами спору або судовими органами.

Крім того, судова практика в Україні у сфері відшкодування моральної шкоди не є єдиною та узгодженою. Рішення судів можуть суттєво відрізнятись у питанні розміру компенсації, враховуючи окремі обставини кожного конкретного випадку, такі як ступінь тяжкості травми, наслідки для потерпілої особи та її родини, соціальний статус тощо. Це ускладнює передбачення наслідків та розмір відшкодування.

Для розв'язання цих проблем потрібно здійснити:

1) законодавчі зміни та деталізувати поняття «матеріальна шкода» та «моральна шкода» у відповідних законах;

2) розробити чіткі критерії оцінки моральної шкоди, які враховуватимуть специфіку українського суспільства і правової системи;

3) забезпечити єдність та узгодженість судової практики щодо визначення розміру компенсації моральної та матеріальної шкоди.

Сьогодні, зростання кількості кримінальних правопорушень у будь-якій країні може призвести до збільшення кількості цивільних позовів про відшкодування, як матеріальної, так і моральної шкоди, завданої такими діями, і Україна не є винятком.

В Україні відшкодування моральної шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, може відбуватися в рамках кримінального судочинства та цивільного судочинства. У кримінальному судочинстві потерпілий має право звернутися до суду зі зверненням про відшкодування моральної шкоди в результаті кримінального правопорушення. Потерпілий також може звернутися до цивільного суду з позовом про відшкодування моральної шкоди, завданої йому кримінальним правопорушенням.

Українське законодавство має норму, згідно з якою шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, може компенсуватися за рахунок Державного бюджету у випадках та порядку, передбачених законом (частина 3 статті 127 Кримінального процесуального кодексу України).

Однак, відсутність чинного спеціального закону в цій сфері може створювати проблеми з виконанням даного припису. Це може призводити до винесення судами рішень, в яких відмовляється у задоволенні позовних вимог про відшкодування шкоди, включаючи моральну шкоду, завдану кримінальним правопорушенням.

Ми поділяємо таку точку зору, для того, щоб особа, яка потерпіла від кримінального правопорушення відчувала державний захист, потрібно створити державний фонд для компенсації моральної шкоди. Такі фонди можуть забезпечити швидке та ефективне відшкодування моральної шкоди потерпілим.

Державні фонди можуть функціонувати на основі зібраних коштів, які можуть надходити з різних джерел. Наприклад, це можуть бути спеціальні фонди, формування яких здійснюється шляхом збору певних внесків від осіб, що мають відношення до кримінальних правопорушень, або засновані на певних податкових механізмах.

Верховний Суд України у 1991 році підтримав ідею про створення державного фонду для компенсації шкоди жертвам злочинів. Цей фонд мав на меті забезпечити фінансову допомогу потерпілим і надати їм відшкодування за завдану шкоду.

На жаль, подальший процес створення державного фонду для компенсації шкоди призупинився, і сьогодні такий фонд не функціонує в Україні. Існування такого фонду може вимагати внесення змін до законодавства та розробки відповідних механізмів фінансування й управління.

Проте, зацікавлені сторони, включаючи правозахисні організації, можуть продовжувати працювати над відновленням ідеї створення державного фонду для компенсації шкоди жертвам злочинів і звертатися до владних структур з пропозиціями та ініціативами щодо його впровадження.

Сьогодні в Україні існує кілька законопроектів, спрямованих на компенсацію потерпілим від кримінальних правопорушень. Ці законопроекти розглядаються в парламенті й мають на меті поліпшити механізми компенсації шкоди та захист прав потерпілих.

Одним з базових серед них виступає законопроект №3892 – проєкт Закону України «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» [5]. Законопроект запроваджує та нормативно регулює механізм відшкодування державою шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень.

Законопроектом № 3892 встановлено вичерпний перелік підстав, які дають право на відшкодування, а саме: 1) втрата заробітку (доходу) внаслідок заподіяння насильницьким кримінальним правопорушенням шкоди його здоров'ю, 2) понесення витрат на медичні послуги, придбання лікарських засобів та медичних виробів.

Автори підтримують і вважають за потрібним прийняти існуючі законопроекти про відшкодування моральної шкоди потерпілим внаслідок кримінального правопорушення. Аргументом даної думки виступають головні переваги прийняття зазначених законопроектів, що забезпечують впровадження механізму відшкодування державою шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень, а саме підвищення гарантій потерпілим від кримінальних правопорушень та (або) їхнім близьким родичам на відшкодування завданої шкоди, а також можливість отримання невідкладної компенсації для придбання лікарських засобів та медичних виробів, оплату

медичних послуг у випадках, коли потерпіла особа перебуває у закладі охорони здоров'я у загрозовому для життя стані.

Висновки. Питання відшкодування моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням має проблемні як теоретичні, так і практичні аспекти. Надалі питання щодо відшкодування моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потребує детального опрацювання та розробки відповідних законодавчих змін для усунення невизначеності як з боку вітчизняних правознавців, так і міжнародних, оскільки Україна, як суверенна та незалежна країна, відчула на собі наслідки збройної агресії Російської Федерації не лише у вигляді матеріальних збитків, а й у сфері морального стану, яка впливає на національну інтеграцію, емоційний стан громадян та відновлення суспільства після конфлікту. Тому усунення теоретико-практичних проблем даного питання мають значну перспективу застосування в період воєнного та післявоєнного стану задля забезпечення швидкої та ефективної компенсації для постраждалих осіб.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р. (із змінами, внесеними пост. № 5 від 25.05.2001 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-01#Text>
4. Офіс Генерального прокурора: Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>
5. Проект Закону про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень від 17.07.2020 № 3892. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3413>
6. Заїка Ю.О. Українське цивільне право. Навчальний посібник. К. : Істина, 2005. 312 с.
7. Отраднава О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
8. Ларін М. Відшкодування моральної шкоди: питання кількісного виміру. *Юридичний вісник України*. 2004. № 50(494)
9. Крикунов В.О. Засади компенсації моральної шкоди потерпілим у вироках суду. *Проблеми державотворення і захисту прав людини*. 2004. 498 с.
10. Стягнення моральної шкоди: світова практика. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/138961-skilki-koshtuyut-strazhdannya-otsinyuvannya-rozmiru-moralnoyi-shkodi-u-sudakh>

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.5>

ПОЗОВ Д.А.

ДЖЕРЕЛА РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ПРОЦЕДУРІ МЕДІАЦІЇ

SOURCES OF RELATIONSHIP REGULATION IN THE MEDIATION PROCEDURE

З науково-практичної точки зору розкрито зміст поняття «джерело (форма) регулювання відносин у сфері медіації», а також визначено дію нормативно-правових актів у сфері медіації України в часі. Доведено, що відносини під час процедури медіації в Україні регулюються нормативно-правовими актами (законом, підзаконними актами), а також договором (угодою) сторін, який має письмову чи усну форму. Піддано критиці норми Закону України «Про медіацію» в частині дотримання принципу юридичної визначеності. Установлено, що основним нормативно-правовим джерелом, спрямованим на регулювання відносин у сфері медіації, є закон та підзаконні акти, прийняті на виконання норм закону. Пропонується поділяти нормативно-правові джерела за сферою дії на внутрішньо-національні та міжнародні, які є чинними для України відповідно до ст. 9 Конституції. Звертається увага на те, що система джерел права як зовнішня форма вираження та об'єктивації права забезпечує належну охорону прав та свобод людини, регулювання суспільних відносин, цілісність правової системи та правопорядок як необхідну передумову подальшого розвитку суспільства. Доведено, що Законом України «Про медіацію» закріплено пріоритет у застосуванні норм міжнародних договорів України перед нормами, які містяться у цьому Законі, якщо останні вступають у протиріччя з міжнародним договором. Дійшли висновку про те, що закони та інші нормативно-правові акти України у сфері медіації діють на всій території України і поширюються на всіх осіб, які тут перебувають, тобто відносини у сфері медіації регулюються однаково на всій території України. Метою статті є науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» щодо визначення та класифікації джерел регулювання відносин, які виникають у процесі медіації. Теоретико-методологічну основу статті становить система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, призначених для отримання об'єктивних, достовірних результатів.

Ключові слова: медіація, спір, конфлікт, права людини, джерела права.

From a scientific and practical point of view, the meaning of the concept of “source (form) of regulation of relations in the field of mediation” is revealed, and the effect of normative legal acts in the field of mediation of Ukraine over time is also determined. It has been proven that relations during the mediation procedure in Ukraine are regulated by normative legal acts (law, by-laws), as well as by a contract (agreement) of the parties, which has a written or oral form. The norms of the Law of Ukraine “On Mediation” have been criticized in terms of compliance with the principle of legal certainty. It has been established that the main regulatory and legal source of Ukraine, aimed at regulating relations in the field of mediation, is the law, as well as by-laws adopted to implement the norms of the law. It is proposed to divide normative legal sources by scope into domestic and international, which are valid for Ukraine in accordance with Art. 9 of the Constitution. Attention is drawn to the fact that the system of sources of law, as an external form of expression and objectification of law, ensures proper protection of human rights and freedoms, regulation of social relations, integrity of the legal system and law and order as a necessary prerequisite for the further development of society. It has been proven that the Law of Ukraine “On Mediation” establishes priority in the application

of the norms of international treaties of Ukraine over the norms contained in this Law, if the latter come into conflict with the international treaty. We came to the conclusion that the laws and other normative legal acts of Ukraine in the field of mediation are valid throughout the territory of Ukraine and apply to all persons who are in the territory of Ukraine, that is, relations in the field of mediation are regulated in the same way throughout the territory of Ukraine. The purpose of the article is a scientific and practical analysis of the norms of the Law of Ukraine "On Mediation" regarding the definition and classification of sources of regulation of relations that arise in the mediation process. The theoretical and methodological basis of the article is a system of philosophical, general scientific and special methods designed to obtain objective, reliable results.

Key words: *mediation, dispute, conflict, human rights, sources of law.*

Вступ. Інститут медіації як альтернативна форма врегулювання спорів та конфліктів нині в Україні та світі набуває актуальності та є ознакою розвинутого громадянського суспільства, показником розвитку демократії, а також захисту прав і свобод громадян. Кожна країна світу, яка поряд із судовою та іншими формами захисту прав і свобод громадян, закріпила інститут медіації на офіційному рівні, зокрема на рівні законодавчого акта, передбачила матеріальний та процесуальний характер форми врегулювання відносин у процесі медіації, які склалися історично та увібрали найкращі міжнародні практики у сфері медіації.

Вважаємо, що становлення інституту медіації в Україні відповідає міжнародним та європейським стандартам розвитку права. Важливими і такими, що можуть бути надалі відображені в законодавстві України як держави, яка з 23 червня 2022 року стала кандидатом на членство в Європейському Союзі, є положення, що містяться в Рекомендації № R(98)1 про медіацію у сімейних справах, Рекомендації № R(99)19 про медіацію у кримінальних справах, Рекомендації Rec(2001)9 про альтернативу судовому провадженню для адміністративних органів влади та приватних сторін, Рекомендації (2002)10 щодо цивільних справ, Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. із певних аспектів медіації у цивільних і комерційних справах тощо.

У преамбулі Закону України «Про медіацію» передбачено, що цей Закон визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою [1]. Тобто цим Законом встановлено засади та порядок проведення процедури медіації в Україні. Тож пропонуємо дослідити норми цього документа в частині визначення джерел регулювання відносин у сфері медіації.

Слід також зазначити, що, хоча темі медіації приділено достатньо уваги в юриспруденції (Ж. Васильєва-Шаламова, О. Кармаза, О. Кірдан, Д. Кушерець, С. Коросд, Н. Крестовська, Л. Логущ, Н. Мазаракі, Т. Подкованко, Ю. Притика, С. Сулейманова, Н. Троцюк, Т. Федоренко, Н. Шишка та ін.), науці бракує комплексних робіт із дослідження джерельної бази процесу медіації, оскільки науковці зазвичай розкривають тему джерел регулювання відносин у сфері медіації в контексті загальних питань медіації або зовсім оминають її увагою. Проте для юриспруденції важливо визначити місце нормативно-правових джерел процесу медіації в системі права України, а також установити вектор розвитку українського законодавства.

Метою статті є науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» щодо визначення та класифікації джерел регулювання відносин, які виникають у процесі медіації. Для досягнення поставленої мети реалізовано такі завдання, як аналіз джерел регулювання відносин у процесі медіації в теоретичній та практичній площині, їх класифікація.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію» (далі – Закон) медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Разом з тим серед науковців немає єдності в розкритті змісту терміна «медіація» [2]. Узагальнивши їхні наукові висновки, зазначимо, що медіація – це процес, який сприяє швидкому розв'язанню конфлікту чи спору, у якому саме сторони, а не медіатор, пропонують варіанти вирішення проблеми, ухвалюють взаємовигідне рішення та відповідають за його виконання. Відносини щодо організації та порядку вчинення дій у процесі медіації регулюються, як правило, нормами законодавства, якщо інше не визначено законом. Тож ідеться про джерела права у формальному (юридичному) значенні, які поділяються на внутрішні (національні) та зовнішні (міжнародні) [3].

В юриспруденції доведено, що саме система джерел права, як зовнішня форма вираження та об'єктивація права, забезпечує належну охорону природних прав людини, регулювання різноманітних суспільних відносин, цілісність правової системи та правопорядок як необхідну передумову подальшого розвитку суспільства [4]. Слід погодитися з думкою вчених, що кожна країна має достатньо розгалужену та специфічну джерельну базу, яка складалася історично.

Отже, ст. 2 Закону передбачено, що законодавство про mediaцію ґрунтується на Конституції і складається із цього Закону та інших нормативно-правових актів. Якщо міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж ті, що встановлені Законом, застосовуються правила міжнародних договорів України. Тобто ця стаття Закону визначає систему законодавства у сфері mediaції, вказуючи на джерела (форми) права в юридичному значенні, основу яких становить Конституція України.

Відповідно до ст. 1 Конституції Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції). Тож складно заперечити науковцям у тому, що Конституція визначає пріоритет загальнолюдських цінностей, закріплює принципи соціальної справедливості, стверджує демократичний і гуманістичний вибір народу України, чітко засвідчує прихильність України до загальновизнаних норм міжнародного права [5], устанавлює вектор розвитку законодавства України.

Загальновідомо, що Конституція України є підґрунтям Закону та інших законодавчих актів у сфері mediaції України, які приймаються на її основі. Проаналізувавши її норми, зазначимо, що важливе значення для формування законодавства у сфері mediaції має, зокрема, розд. II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», окремі положення якого були деталізовані в Законі. Так, наприклад, ст. 4, 5, 8, 18 та ін. Закону, в яких закріплено принципи mediaції, права та обов'язки сторін mediaції, деталізують зміст норми ст. 21 Конституції, яка передбачає, що всі люди є вільні та рівні у своїй гідності та правах; ст. 11 Закону – норми ст. 42 Конституції, оскільки Законом визначається, що медіатор може бути фізичною особою – підприємцем; ст. 9 та 10 Закону – норми ст. 43 Конституції, на підставі якої держава створює умови для того, щоб кожен, хто бажає, відповідає та пройшов відповідну підготовку, міг працювати медіатором платно чи безоплатно.

Слід також зазначити, що, учиняючи процесуальні дії у процесі mediaції, суб'єкти відносин mediaції враховують припис ст. 19 Конституції України, за яким правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Так, наприклад, суд на час проведення mediaції, але не більше ніж 90 днів із дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі, повинен зупинити провадження у цивільній справі, оскільки такі дії передбачено Цивільним процесуальним кодексом України.

Таким чином, відповідно до ст. 2 Закону систему законодавства у сфері mediaції становлять Конституція, цей Закон, інші закони, чинні міжнародні договори України, а також підзаконні нормативно-правові акти України. Звертаємо увагу на те, що Конституційний Суд України розтлумачив термін «законодавство». До нього входять закони України, чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їхніх повноважень та відповідно до Конституції та законів України (рішення Конституційного Суду України у справі про тлумачення терміна «законодавство» від 09.07.1998 № 12-рп/98).

Водночас основним нормативно-правовим актом України у сфері mediaції є Закон, який визначає основні правові засади та загальний порядок проведення mediaції у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, а також у справах про адміністративні правопорушення та в кримінальних провадженнях. Особливості проведення mediaції у конкретних видах суспільних відносин визначаються в інших законах України. Так, наприклад, у ст. 2221 Кодексу законів про працю України передбачено, що трудовий спір між працівником і власником або уповноваженим ним органом незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом mediaції відповідно до Закону України «Про mediaцію» з урахуванням

особливостей, передбачених цим Кодексом. Тобто особливості проведення медіації в трудових спорах визначено в спеціальному нормативно-правовому акті – Кодексі законів про працю України.

Принагідно зазначимо, що нами проаналізовано норми Закону на предмет їх відповідності принципу юридичної визначеності та запропоновано відповідні зміни, які, на нашу думку, на сьогодні також є актуальними [6].

Здійснивши аналіз норм національного законодавства, доходимо висновку, що до законів, які визначають особливості врегулювання відносин у сфері медіації, відносяться Кодекс законів про працю України, Цивільний процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Земельний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, закони України «Про нотаріат», «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про третейські суди», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про судовий збір», «Про соціальні послуги» та ін.

До підзаконних актів, які регулюють відносини медіації та прийняті на виконання норм законів, належать, зокрема, постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2022 № 990 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо деяких питань забезпечення надання послуг з медіації системою безоплатної правової допомоги», постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2020 № 445 «Деякі питання надання послуг посередництва (медіації) адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу», накази Національного агентства України з питань державної служби від 20.06.2022 № 47-22 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо роботи з конфліктами в органах місцевого самоврядування», від 20.06.2022 № 46-22 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо роботи з конфліктами в державних органах» тощо.

Щодо міжнародного законодавства у сфері медіації зазначимо, що 2019 року Україна підписала Конвенцію ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» (Сінгапурська конвенція, Singapore Mediation Convention), яка нині перебуває на стадії ратифікації. Ця Конвенція застосовується до угод, які досягнуті в результаті медіації та укладені сторонами в письмовій формі з метою врегулювання комерційного спору («Світові угоди») і в момент свого укладання є міжнародними, тому що:

а) або комерційні підприємства принаймні двох сторін мирової угоди перебувають у різних державах;

б) або держава, у якій знаходяться комерційні підприємства сторін мирової угоди, не є ні державою, в якій виконується значна частина зобов'язань за мировою угодою, ні державою, з якою найбільш тісно пов'язаний предмет мирової угоди.

Водночас Конвенція не застосовується до мирових угод: а) укладених для врегулювання спорів, що виникають із правочинів, учинених однією зі сторін (споживачем) в особистих, сімейних чи домашніх цілях; б) що стосуються сімейного, спадкового чи трудового законодавства (ст. 1). Сторонами Конвенції, крім України, є Китай, Колумбія, Конго, Еквадор, Грузія, Гренада, Індія, Ізраїль, Мальдіви, Чорногорія, Філіппіни, Туреччина, США та інші держави. Це – одна з перших багатосторонніх міжнародних конвенцій у сфері медіації, яка спрямована на визнання і забезпечення дотримання правочинів за результатами медіації.

Відповідно до ст. 13 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, ратифікованої Законом України від 03.08.2006 № 69-V, для недопущення чи розв'язання спорів або для уникнення розгляду судовим органом справи, яка стосується дітей, Сторони сприяють здійсненню посередництва чи інших способів розв'язання спорів та використанню їх для досягнення угоди у відповідних випадках, визначених Сторонами. Тобто багатостороннім міжнародним договором, чинним для України, передбачено врегулювання спорів у сфері сімейних відносин за допомогою судових або інших альтернативних форм.

Також важливими для України як держави, яка з 23 червня 2022 року стала кандидатом на членство в Європейському Союзі, є положення, що містяться в Рекомендації № R(98)1 про медіацію в сімейних справах, Рекомендації № R6(87)18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя», Рекомендації № R(99)19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, Рекомендації Rec(01)9 про альтернативу судовому провадженню для адміністративних органів влади та приватних сторін, Рекомендації (02)10 щодо цивільних справ, Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 з певних аспектів медіації в цивільних і комерційних справах, а також у Типовому законі про міжнародну погоджувальну процедуру, розробленому Комісією ООН з міжнародного торговельного права (ЮНСІТРАЛ) у 2002 році, Європейському кодексі поведінки для медіаторів від 02.06.2004 тощо.

Слід звернути увагу, що ст. 2 Закону встановлює співвідношення міжнародного та внутрішнього права в частині застосування норм міжнародних договорів України, якщо останні регулюють відносини медіації та ускладнені іноземним елементом. Тож міжнародний договір України визначено як чинний міжнародний договір, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України та який є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України). Тобто критерій чинності міжнародного договору України відображено у формі ратифікації.

Таким чином, Законом передбачається норма про пріоритет у застосуванні норм міжнародних договорів України перед нормами, які містяться у цьому Законі, якщо останні вступають у протиріччя з міжнародним договором. Цей висновок підтверджується також принципом пріоритету норм міжнародних договорів, закріпленим у ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», а саме: якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, визначено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Згідно із ч. 2 ст. 2 Закону для цілей цього документа пріоритет мають тільки ті міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. З огляду на це звертаємо увагу на те, що Закон України «Про міжнародні договори України» виділяє міжнародні договори, які підлягають ратифікації (ст. 9), та міжнародні договори, які не потребують ратифікації (ст. 12). Статтею 9 Закону України «Про міжнародні договори України» передбачено, що ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію.

Ще одним важливим аспектом під час дослідження джерел регулювання відносин у сфері медіації є визначення дії нормативно-правового акта в часі. У зв'язку з цим зазначимо, що законодавство України регулює відносини, які виникли в процесі медіації, із дня набрання ними чинності. За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплено у ч. 1 ст. 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання чинності цим актом і припиняється з утратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце. Конституція України, закріпивши у ч. 1 ст. 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, передбачає їхню зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон чи інший нормативно-правовий акт, який пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначалися поняття правопорушення і відповідальність за нього.

Слід також звернути увагу, що закони та інші нормативно-правові акти України у сфері медіації діють на всій території України і поширюються на всіх осіб, які тут перебувають, тобто відносини у сфері медіації регулюються однаково на всій території України. Що стосується кола осіб, то Закон поширюється на всіх учасників медіації, склад яких визначено в ст. 1 Закону, а саме: медіатор (медіатори), сторони медіації, їхні представники, законні представники, захисники, перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін медіації, а також на суб'єктів, що забезпечують проведення медіації, зокрема юридичних осіб будь-якої організаційно-правової форми, які надають послуги з медіації та ведуть реєстр медіаторів.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що основним нормативно-правовим джерелом України, спрямованим на регулювання відносин у сфері медіації, є закон та підзаконні акти, прийняті на виконання норм закону. При цьому нормативно-правові джерела за сферою дії поділяються на внутрішні (національні) та зовнішні (міжнародні), які є чинними для України відповідно до ст. 9 Конституції.

Крім того, нормативно-правовий аналіз положень Закону вказує на те, що відносини у сфері медіації також регулюються на підставі домовленостей сторін –договору (угоди) між сторонами конфлікту чи спору. Ідеться про договір про проведення медіації, медіаційну угоду, правила проведення медіації, угоду за результатами медіації. Нами вже було акцентовано увагу на доцільності уточнення змісту термінів «медіаційна угода», «договір про проведення медіації», «угода за результатами медіації» та пропонувалися відповідні зміни до Закону [7].

Висновок. Відносини під час процедури медіації в Україні регулюються нормативно-правовими актами (законом, підзаконними актами), а також договором (угодою) сторін у письмовій

чи усній формі. Вважаємо, що предметом наступної публікації може бути аналіз форм договорів (угод), які укладають сторони в процесі медіації, у частині доцільності чи недоцільності їх укладення, їхньої правової природи, а також можливості введення е-форми.

Джерела (форми) права у сфері медіації є вихідними як від держави, так і від сторін спору чи конфлікту. Серед джерел процедури медіації доцільно виділити внутрішні (національні) та зовнішні (міжнародні). До внутрішніх джерел належать: нормативно-правові акти, видані в Україні; підзаконні акти; правовий та судовий прецеденти, які стануть предметом наступного нашого дослідження. До міжнародних джерел слід віднести: міжнародно-правові акти у сфері медіації та міжнародно-правові договори. Джерела (форми) права у сфері медіації існують не відмежовано, а взаємодіють і доповнюють (регламентують, роз'яснюють) Конституцію та закони України, що дозволяє говорити про об'єктивність існування системи джерел (форм). Під цією системою слід розуміти ієрархічну, послідовну та логічну систему Конституції та законів України, інших правових актів законодавства України, пов'язаних між собою метою утвердження, гарантування захисту прав і свобод людини й громадянина.

Список використаних джерел:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
2. Закон України «Про медіацію». Науково-практичний коментар станом на 1 квітня 2023 року / за заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О. О., к.ю.н., доцента Федоренко Т. В., к.ю.н., доцента Ізюти П. О. К. : Талком, 2023. 241 с.
3. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти : монографія. Миронівка : ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. 400 с.
4. Новікова М. Загальнотеоретичні підходи до визнання поняття «джерела права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 71–75.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2005, т. 1, с. 17.
6. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм врегулювання спорів та конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних в законі. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 73–78.
7. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Цивільно-правові договори: проблеми якості закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 151–154.

УДК 347.254

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.6>

СТЕЦЕНКО А. А.

**СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ
У СПРАВАХ ПРО ПРИМУСОВЕ ВИСЕЛЕННЯ****FORMATION OF CIVIL JURISDICTION IN CASES ON FORCED EVICTION**

У статті розкрито проблеми становлення цивільної юрисдикції у справах про примусове виселення. Наведена тема має науково-практичне значення для розвитку суспільних відносин, розбудови правової держави, водночас в українському суспільстві є певна недосвідченість щодо можливості захисту своїх прав за допомогою міжнародних інституцій. Дослідження проведене з використанням національного законодавства України, аналізу судової практики, літературних джерел. Розкрито, що юридична конструкція примусового виселення передбачає сукупність факторів: видалення із житла та неможливість доступу до юридичних форм захисту їх прав. Примусове виселення завжди обумовлене видаленням особи з житла, у якому вона проживає, та неможливістю подальшого користування житловим приміщенням, житлово-комунальними послугами. Таке виселення може відбутися, коли це розумно та виправдано. Наголошено, що окремої судової практики у сфері примусового виселення за роки незалежності України практично не було сформовано. Існує лише практика розгляду житлових спорів, яка й охоплює справи щодо виселення. Сучасна судова практика сформована без врахування положень «Зауваження загального порядку № 7 про право на достатнє житло: примусове виселення» Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних питань (1997) (*General Comment No. 7: The right to adequate housing (Art. 11.1): forced evictions*). Визначено, що у відносинах виселення, яке є наслідком примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності простежується прояв цивільної юрисдикції у широкому розумінні, оскільки спір за участю суб'єкта владних повноважень, його індивідуального акту розглядається за правилами адміністративного судочинства. Встановлено, що розгляд справ, пов'язаних із примусовим виселенням, може відбуватися за правилами як адміністративного, так і цивільного судочинства. Доведено, що цивільна юрисдикція у справах про примусове виселення має тлумачитися в широкому розумінні, як повноваження всіх державних і недержавних органів, посадових осіб з розгляду та вирішення цивільних спорів у сфері примусового виселення. При цьому цивільна юрисдикція у справах про примусове виселення перебуває у стадії становлення.

Ключові слова: житло, виселення, примусове виселення, суд, цивільна юрисдикція, адміністративна юрисдикція, цивільне судочинство, право на житло, захист прав.

The problems of the formation of civil jurisdiction in cases on forced eviction have been revealed in the article. The given topic has a scientific and practical significance for the development of social relations, the development of the rule of law state, but at the same time, there is a certain lack of experience in Ukrainian society in regard to the possibility of protecting own rights with the help of international institutions. The research has been accomplished by using the national legislation of Ukraine, analysis of case-law and literary sources. It has been revealed that the legal construction of forced eviction involves a combination of facts: removal from housing and lack of availability to legal forms of protection of the rights. Forced eviction is always stipulated by the removal of a person from the housing, where he / she lives, and by the impossibility of further use

of housing, housing and public utility services. Such an eviction may occur when it is reasonable and justified. It has been emphasized that the case-law in the field of forced eviction was not formed during the years of Ukraine's independence. There is only the practice of hearing housing disputes, which covers eviction cases. Modern case-law is formed without taking into account the provisions of General Comment No. 7 of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (1997) on the right to adequate housing: forced evictions. It has been determined that a manifestation of civil jurisdiction in a broad sense can be traced in eviction relations, which is a consequence of the forced expropriation of land plots and other objects of immovable property located there for reasons of public necessity, since a dispute involving a subject of authoritative powers, its individual act is considered according to the rules of administrative proceedings. It has been established that hearing cases related to forced eviction can take place both under administrative and civil proceedings. It has been proved that civil jurisdiction in cases on forced eviction should be interpreted in a broad sense, as powers of all state and non-state agencies, officials considering and resolving civil disputes in the field of forced eviction. At the same time, civil jurisdiction in cases on forced eviction is in the status of formation.

Key words: *housing, eviction, forced eviction, court, civil jurisdiction, administrative jurisdiction, civil proceedings, right to housing, protection of rights.*

Вступ. Проблематика щодо примусового виселення є предметом складної дискусії правників у всьому світі. Таке положення обумовлено тим, що воно є правовою категорією, яка охоплює різні за своїм змістом юридичні факти, адже має один наслідок – позбавлення людини житла. Її визначення було закріплено у документі «Зауваження загального порядку № 7 про право на достатнє житло: примусове виселення» Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних питань (1997) (далі – Зауваження загального порядку № 7). Відповідно до цього документа такий вид виселення завжди пов'язаний з видаленням осіб з їх житла/землі проти їхньої волі, без надання доступу до юридичних форм захисту їх прав. При цьому використання терміна «примусове виселення» в деяких аспектах є проблематичним. Разом з тим міжнародна спільнота, особливо в контексті Комісії з прав людини, вирішила все ж такі посилаючись на цю термінологічну дефініцію [1]. Примусове виселення має місце в разі залишення людиною житла внаслідок збройного та іншого конфлікту, для врятування власного життя; реструктуризації застарілого житлового фонду; знесення будинків для розвитку територій тощо. Для України питання примусового виселення є доволі актуальними та нагальними. Зокрема у Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р визначено, що до 24 лютого 2022 р. в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб обліковувалися 1 470 072 таких осіб. Одним з наслідків збройної агресії проти України стало посилення процесів переміщення осіб на території України та за її межі. Станом на 3 січня 2023 р. кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб становила 4 856 907 осіб [2]. Особи, які були вимушені залишити свої домівки, також можуть розглядатися як такі, що зазнали примусового виселення та потребують захисту своїх житлових прав.

Окремо слід наголосити, що юридична конструкція примусового виселення передбачає сукупність фактів: видалення з житла та неможливість доступу до юридичних форм захисту їх прав. При цьому в такому разі захист прав особи, що зазнала примусового виселення, може реалізовуватися шляхом звернення до Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних питань. Водночас в українському суспільстві є певна недосвідченість щодо можливості захисту своїх прав за допомогою міжнародних інституцій, тому найбільш поширеним є звернення до суду щодо захисту своїх майнових прав, зокрема права власності, права на житло. Незважаючи на це, окремої судової практики у сфері примусового виселення за роки незалежності України практично не було сформовано. Існує лише практика розгляду житлових спорів, яка й охоплює справи щодо виселення. Сучасна судова практика сформована без врахування положень Зауваження загального порядку № 7. Тому можна констатувати, що цивільна юрисдикція у сфері примусового виселення перебуває у стадії становлення.

На рівні наукових досліджень до питань примусового виселення та цивільної юрисдикції житлових справ звертались низка дослідників. Так, О. Є. Аврамова надала характеристику примусового виселення [3, с. 118]. Аналіз стану дослідження примусового виселення з міст Європи, Африки, Азії та Латинської Америки проведено у статті К. Брікелл (*Brickell, K.*), М. Ф. Аррігойтіа

(*Arrigoitia, M. F.*), А. Васудеван (*Vasudevan, A.*) «Географії примусового виселення: позбавлення власності, насильство, опір» [4]. На необхідність врахування норм міжнародного права як частину міжнародного стандарту звертає увагу В. А. Кройтор [5; 6; 7], саме такий підхід слід закладати у відносини щодо захисту прав при примусовому виселенні. У правовій літературі всі міжнародні норми в галузі прав і свобод людини прийнято називати міжнародними стандартами [8, с. 66]. Розгляд питання про відповідність процедури примусового виселення міжнародно-правовим стандартам пов'язується також з реалізацією стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

Проблематику захисту від примусового виселення згідно з міжнародними актами у сфері прав людини було досліджено Б. Суонні (*Swannie B.*) [9]. Визначення цивільної юрисдикції як правової категорії охарактеризовано у праці Т. А. Стоянової [10, с. 14]. У наведених працях лише виокремлено часткові підвалини становлення цивільної юрисдикції у справах про примусове виселення. Водночас наведена тема має науково-практичне значення для розвитку суспільних відносин, розбудови правової української держави. Тому тема становлення цивільної юрисдикції у справах про примусове виселення є актуальною для сучасних наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення певної тенденції становлення цивільної юрисдикції у справах про примусове виселення. Для досягнення цієї мети поставлені наступні завдання: охарактеризувати примусове виселення як правову категорію; визначити особливості цивільної юрисдикції у справах про примусове виселення; надати рекомендації щодо подальшого врегулювання відносин у сфері примусового виселення.

Результати дослідження. Поняття цивільної юрисдикції не закріплено у цивільно-процесуальному законодавстві, і, як наслідок, у науці виникла дискусія щодо цієї категорії. В літературних джерелах визначено, що цивільну юрисдикцію можна розглядати в широкому та вузькому сенсі. У широкому цивільну юрисдикцію необхідно розуміти як повноваження всіх державних і недержавних органів, посадових осіб з розгляду та вирішення цивільних спорів; у вузькому цивільна юрисдикція визначається як повноваження судів з розгляду цивільних справ за правилами цивільного процесуального законодавства [10, с. 14]. З наведеного випливає, що вузький аспект цивільної юрисдикції зводиться до компетенції суду щодо розгляду та вирішення справи [11, с. 104]. При цьому судовою юрисдикцією – це інститут права, який покликаний розмежувати компетенцію як різних ланок судової системи, так і різних видів судочинства – цивільного, кримінального, господарського та адміністративного [12]. Відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК України: суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин [13]. Розгляд житлових справ судами дає можливість стверджувати, що справи щодо виселення з житла охоплюються цивільною юрисдикцією.

Слід звернути увагу, що примусове виселення може бути предметом не лише судового розгляду, існує й процедура примусового відчуження об'єктів нерухомого майна, в якій об'єктом владних повноважень виступають органи державної влади, зокрема місцевого самоврядування. Відомо, що відчуження приватних нерухомих об'єктів для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності відбувається відповідно до Закону України від 17 листопада 2009 року «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [14]. Так, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають право викупу земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для таких суспільних потреб (ч. 1 ст. 7 Закону). Сільські, селищні, міські ради, Київська і Севастопольська міські ради в межах території здійснення їх повноважень приймають рішення про викуп земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені (ч. 1 ст. 9 Закону) [14]. Аналізуючи наведені правові норми, можна помітити, що правовідносини щодо примусового виселення у разі відчуження земельної ділянки та житла, яке розміщено на ній, з мотивів суспільної необхідності, виникають з рішення органу місцевого самоврядування, який у процесі реалізації цього правовідношення має можливість врегулювати спірні правовідношення, зокрема щодо форм, розмірів компенсації.

Законодавець також встановлює певні механізми захисту прав власників у разі відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності. У разі неотримання згоди власника земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з викупом цих об'єктів для суспільних потреб зазначені об'єкти можуть бути примусово відчужені в державну або комунальну власність лише як виняток з мотивів

суспільної необхідності. Примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності здійснюється за рішенням суду (ч. 1.3 ст. 15 Закону) [14]. При цьому цільове призначення подальшого використання вилученої земельної ділянки чи іншого нерухомого майна є однією з найістотніших складових подальшого правового режиму відчуженої власності [15, с. 132, 133]. Щодо цього наведемо приклад. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду переглянув в апеляційному порядку справу за позовом Кобеляцької районної державної адміністрації Полтавської області до фізичної особи, в якій позивач просив примусово відчужити земельну ділянку, належну відповідачеві, з мотивів суспільної необхідності. Суть спору полягає в тому, що в межах Кобеляцького району Полтавської області під час проведення проєктно-планувальних робіт визначено земельні ділянки, які потрапляють під відчуження для реалізації запланованих будівельних робіт (будівництво автомобільної дороги загального користування державного значення). Одна з таких частин земельної ділянки площею 0,2655 га із земельної ділянки площею 5,80 га, що належить фізичній особі (відповідачеві) на підставі державного акта на право власності на земельну ділянку, підлягає викупу для суспільних потреб. Відповідач згоді на викуп частини земельної ділянки не надав, вказавши, що відповідно до ч. 5 ст. 3 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» бажає відчужити державі виключно всю земельну ділянку, оскільки раціональне використання решти площі за цільовим призначенням буде неможливим. Розглядаючи справу, Верховний Суд зазначив, що норма законодавства (ч. 5 ст. 3 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності») надає пріоритет саме волі власника земельної ділянки щодо вирішення питання про можливість раціонального використання решти її площі за цільовим призначенням. Буквальне тлумачення вказаної норми свідчить, що законодавець не висуває вимог щодо необхідності доведення власником землі неможливості раціонального використання решти земельної ділянки, і власник наділений правом самостійно визначати можливість або неможливість використання решти земельної ділянки, а також звертатися з вимогою про відчуження всієї земельної ділянки. Отже, позовні вимоги Кобеляцької райдержадміністрації про відчуження тільки частини земельної ділянки площею 0,2655 га із загальної площі земельної ділянки 5,8 га є втручанням держави у право на мирне володіння майном [16]. Варто підкреслити й те, що захист прав особи при відчуженні нерухомого майна в такому разі відбувається в межах адміністративної юрисдикції, оскільки згідно з п. 2 ч. 1 ст. 5 КАС України кожна особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом визнання протиправним і скасування індивідуального акта чи окремих його положень [17].

Водночас, як на рівні правової регламентації, так і у юридичних наукових джерелах, лише частково досліджується питання щодо примусового виселення у разі примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності. У судовій практиці такі спори не віднесені до житлових спорів. Наприклад, у п. 24 Постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01.03.2013 р. № 3 визначено перелік житлових (цивільних) спорів, серед яких не виокремлені спори щодо примусового виселення [18]. Таке положення обумовлено тим, що ці справи віднесені до адміністративної юрисдикції. Отже, у відносинах виселення, яке є наслідком примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності простежується прояв цивільної юрисдикції у широкому розумінні. Звернемо увагу і на склад публічних суб'єктів цих правовідносин: 1) органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень мають право приймати рішення про викуп земельних ділянок; 2) суд може ухвалювати рішення щодо примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності, у разі виникнення спору; 3) суд може визнати протиправним і скасувати індивідуальний акт або окремі його положення щодо примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені.

Визначення особливостей цивільної юрисдикції у відповідній категорії справ неможливо без встановлення характеристики предмета спірних правовідносин, а тому звернемося до характеристики примусового виселення як спірного правовідношення. Відомо, що здійснення

правосуддя в цивільних справах полягає у застосуванні судом закону до встановлених під час судового розгляду фактичних обставин справи [19, с. 69]. Виходячи з цього, виникає потреба виявити перспективи правового регулювання відносин примусового виселення згідно з нормами насамперед національного законодавства. Відповідно до положень законодавства України, слід розмежувати примусове виселення: 1) як житлово-правову категорію за національним законодавством України (передбачає всі випадки виселення, що відбуваються поза волею власника); 2) у розумінні міжнародного права (охоплює випадки свавільного виселення, виселення внаслідок погрози, збройного конфлікту, правомірне примусове виселення при урбанізації) [20, с. 198]. Примусове виселення, незалежно від виду його юридичної конструкції, це завжди видаленням особи з житла, в якому вона проживає, та неможливістю подальшого користування житловим приміщенням, житлово-комунальними послугами. При цьому виселення може відбутися, коли це розумно та виправдано [9]. Окремо слід означити, що примус при виселенні полягає у тому, що рішення про виселення приймається поза волею особи, на нього користувач житла не може вплинути. У такому випадку з'являються нові форми соціальної нерівності, обумовлені позбавленням жила [4]. Крім того, захист суб'єктивного прав людини, що примусово виселяється, є дещо обмеженим. Наведене вказує, що існує нагальна науково-практична потреба створення механізмів щодо захисту прав людини при примусовому виселенні, який може відрізнитися залежно від підстав його застосування.

Примусове виселення, відповідно як до міжнародного, так і національного законодавства, матиме місце в разі реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду відповідно до положень Закону України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» (далі – Закон) [21]. Процедура виселення встановлена у ст. 12 Закону, проаналізуємо її. Засади реконструкції встановлені у ч. 1 ст. 12 Закону: «реалізація інвестиційних проєктів комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду здійснюється за умови попереднього і повного відшкодування вартості втрат власникам жилих приміщень шляхом надання за їх згодою іншого житла або грошової компенсації» [21]. Тобто основоположним у відносинах примусового виселення при комплексній реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду є елемент компенсації.

Звернемо увагу, що законодавець не закладає засаду згоди власника житла щодо знесення нерухомого об'єкта, а лише вказує, що власникам нежилих приміщень надається за їх згодою інше рівноцінне нежиле приміщення або грошова компенсація, а спори щодо вилучення жилого (нежилого) приміщення, розміру викупної вартості або інших умов компенсації вирішуються в судовому порядку (ч. 2, ч. 4 ст. 12 Закону). Виходячи з цього, власник житла має право на вибір компенсації, однак ніяк не може вплинути на прийняття рішення про знос житлового будинку в разі реалізації інвестиційних проєктів комплексної реконструкції кварталів. Отже, законодавець не визначає форму захисту суб'єктивних прав власника житла при прийнятті рішення щодо позбавлення його власності та виселення. Водночас відселення власників (наймачів) жилих (нежилих) приміщень будинків, що реконструюються, здійснюється за умови згоди цих власників (наймачів) відповідно до договорів, які інвестор-забудовник укладає з кожним власником (наймачем) цих приміщень. Відселення наймачів жилих (нежилих) приміщень здійснюється за умови попереднього надання їм інших рівноцінних за площею та кількістю кімнат жилих (нежилих) приміщень у межах кварталу (мікрорайону) комплексної реконструкції населеного пункту в порядку, встановленому законодавством (ч. 6, ч. 8 ст. 12 Закону) [21]. Аналізуючи положення ст. 12 Закону, можна визначити, що законодавцем не встановлена процедура у разі відмови особи виселитися з житла. Лише передбачено, що всі спори, які виникають у зв'язку з виконанням інвестиційного проєкту комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду щодо речових прав на житловий (нежитловий) фонд, вирішуються в судовому порядку (ч. 20 ст. 12 Закону) [21].

Наведене означає, що в разі комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду процедурні питання вирішуються на підставі рішень органів місцевого самоврядування, а в разі виникнення спору він вирішується в судовому порядку. Медіаційні дії у такому випадку не визначені у законодавстві, водночас внаслідок розвитку інституції позасудового розгляду спорів цей напрям слід запропонувати і для вирішення питань щодо примусового виселення. Слід зазначити, що комплексна реконструкція кварталів планувалась до початку війни в Україні щодо так званих будинків «хрущовок». У повноєнному праві можливо буде змінено зміст цих відносин, оскільки реконструкція може бути поширена і на зруйновані, пошкоджені квартали житлового фонду.

Окремо слід проаналізувати примусове виселення в разі визнання житлового будинку аварійним, тобто небезпечним для проживання. Щодо цього наведемо приклад із судової практики. Так, 4 грудня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом про виселення відповідачів із житлового приміщення з наданням іншого житлового приміщення. Суди встановили, що ПрАТ «Трест «Київміськбуд-2» є власником гуртожитку, побудованого в 1953 році, що підтверджується свідцтвом про право власності. Відповідно до акта огляду, проведеного ПрАТ «Трест «Київміськбуд-2» у 2017 році, приміщення гуртожитку мало значні пошкодження. За два місяці до виведення будівлі з експлуатації всіх мешканців гуртожитку, в тому числі відповідачів, листами повідомлено про реконструкцію гуртожитку та відключення від зовнішніх мереж електропостачання, газопостачання, теплопостачання, водопостачання, водовідведення, виведення з експлуатації та запропоновано переселитися в інший гуртожиток. На запропоноване переселення відповідачі не погодились, про що позивача було повідомлено листом. Верховний Суд дійшов висновку, що виселення відповідачів відбулось із порушенням вимог, оскільки єдиною належною та допустимою підставою віднесення зазначеного будинку до такого, що перебуває в аварійному стані, може бути рішення виконавчого органу відповідної місцевої ради, прийнятого на підставі обстеження в установленому законодавством порядку стану гуртожитку (цілісного майнового комплексу чи його відокремленої частини), з наступним затвердженням сесією цієї ради. Позивач не надав (і суди під час розгляду справи не встановили існування) відповідного рішення про визнання гуртожитку таким, що перебуває в аварійному стані або в стані, непридатному для проживання людей [22].

Враховуючи обставини справи, слід погодитись з О. Є. Аврамовою, яка зазначила наступне:

1) предметом справи було примусове виселення, адже матеріали справи не містять посилення на положення міжнародного права щодо захисту від примусового виселення;

2) відбулось відключення від житлово-комунальних послуг (зовнішніх мереж електропостачання, газопостачання, теплопостачання, водопостачання, водовідведення) усіх мешканців гуртожитку до винесення правомірного рішення про аварійність будинку, що фактично позбавило людей права жити в достатніх умовах. Це є порушенням ст. 48 Конституції України, що гарантує кожному право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [23]. Суд не дав оцінку стану людей, які були вимушені проживати у неадекватних житлових умовах, порушенню їх основоположних прав на достатній рівень життя;

3) позивачем було порушено процедуру визнання гуртожитку аварійним. Звернемо увагу, що виселення не слід співвідносити з припиненням житлових правовідносин проживання, оскільки для виселення необхідна відповідна підстава, що впливає з припинення проживання у житлі, а вимога про виселення має розглядатися не як наслідок припинення проживання, а як самостійна вимога [24, с. 161].

У наведеній судовій справі позивач не обґрунтував підставу припинення правовідносин проживання та окремо підставу виселення. Крім того, він порушив цивільну юрисдикцію, у широкому сенсі, шляхом недотримання процедури примусового виселення. Таким чином, Верховний Суд ухвалив правомірне та справедливе рішення. Підкреслимо й те, що в наведеному випадку мешканці гуртожитку мали право на подання позову про відшкодування моральних страждань внаслідок порушення права на достатнє житло.

Окремо зазначимо, що справа про виселення у наведеному випадку розглядалась за правилами спрощеного позовного провадження. Відповідно до ст. 274 ЦПК України, у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються справи: 1) малозначні; 2) що виникають з трудових відносин; 3) про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд [13]. Тобто примусове виселення було віднесено до малозначної справи. Малозначними справами, відповідно до ч. 6 ст. 19 ЦПК України, є: 1) справи, в яких ціна позову не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загальної позовного провадження (ч. 4 ст. 274 ЦПК) ін. [25]. Отже, у сучасному цивільному процесуальному законодавстві справи про примусове виселення віднесено до малозначних справ. При цьому при примусовому виселенні є порушеними або обмеженими або оспорюваними такі права людини, як право недоторканності житла (ст. 30 Конституції України), право на житло (ст. 47 Конституції

України), право на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України). Тому постають питання, чи справедливо відносити справи про примусове виселення до малозначних справ? На наш погляд, справи про примусове виселення не можуть належати до малозначних справ, і це тема для подальших жвавих наукових дискусій.

При розгляді справ про примусове виселення слід обов'язково звертатися й до положень міжнародного права. Так, зазначимо, що пунктом 15 Зауваження загального порядку № 7 встановлено наступне. Комітет ООН наполягає, що належний процесуальний захист і належний процес є важливими аспектами всіх прав людини, але вони особливо актуальні у зв'язку з таким питанням, як примусове виселення. Комітет вважає, що процесуальні засоби захисту, які слід застосовувати щодо примусового виселення, включають: (а) можливість ширшої консультації з постраждалими; (б) адекватне і завчасне повідомлення всіх постраждалих осіб щодо запланованої дати виселення; (с) інформацію про запропоновані виселення та, де це можливо, про альтернативу для всіх постраждалих, якими земля або житло мають використовуватися, бути доступними протягом розумного строку; (д) особливо там, де проживають групи людей, під час виселення мають бути присутні державні службовці або їхні представники; (е) належним чином ідентифікувати всіх осіб, які здійснюють виселення; (ф) виселення не проводити в особливо погану погоду або вночі, за винятком, якщо постраждалі особи погоджуються на інше; (г) надання засобів правового захисту; (х) надання, де можливо, правової допомоги особам, які її потребують, щоб отримати відшкодування в судах [1]. Аналізуючи наведені положення можна дійти висновку, що процедура примусового виселення складається з дій усіх державних та недержавних органів, посадових осіб з розгляду і вирішення спорів щодо примусового виселення. Тому цивільна юрисдикція у справах про примусове виселення має тлумачитися в широкому розумінні.

Висновки. Узагальнюючи наведене, враховуючи завдання дослідження, слід запропонувати наступне. Примусове виселення як правова категорія має такі характеристики: 1) випадки примусового виселення встановлюються законом або виникають внаслідок події (війна, збройні конфлікти); 2) передбачає видалення особи з житла; 3) при ньому виникає стан неможливості подальшого користування житловим приміщенням, житлово-комунальними послугами; 4) примус при виселенні полягає у тому, що рішення про виселення/подія, що призвела до неможливості користування житлом приймається/виникає поза волею особи, на нього користувач житла не може вплинути. У судовій практиці примусове виселення не виокремлено у самостійну категорію справ, іноді воно виступає похідним правовідношенням до основного спірного, зокрема в разі примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені. При цьому розгляд справ, пов'язаних із примусовим виселенням, може відбуватися за правилами як адміністративного, так і цивільного судочинства. Тому цивільна юрисдикція у справах про примусове виселення має тлумачитися в широкому розумінні, зокрема як повноваження всіх державних і недержавних органів, посадових осіб з розгляду та вирішення цивільних спорів у сфері примусового виселення. Цивільна юрисдикція у справах про примусове виселення перебуває у стадії становлення, оскільки: 1) у судовій практиці не сформована окрема категорія справ про примусове виселення; 2) не відбулась імплементація положень «Зауваження загального порядку № 7 про право на достатнє житло: примусове виселення» Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних питань (1997) в українське законодавство та судову практику. Наведене підкреслює, що перспективними напрямками наукових розвідок є: дослідження примусового виселення як окремого виду спірних правовідносин; цивільної юрисдикції щодо нього; можливості використання медіації у справах щодо примусового виселення та ін.

Список використаних джерел:

1. General Comment No. 7: The right to adequate housing (Art.11.1): forced evictions. URL: <https://www.refworld.org/docid/47a70799d.html>.
2. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.
3. Аврамова О. Є. Виселення з житла. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, (м. Харків, 24 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. організації «Асоц. цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2019. С. 118–122.

4. Brickell, K., Arrigoitia, M.F., Vasudevan, A. Geographies of Forced Eviction: Dispossession, Violence, Resistance. *Geographies of Forced Eviction*. Palgrave Macmillan, London. 2017. 12 January. URL: https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0_1.
5. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
6. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 40 с.
7. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
8. Кройтор В. А., Степаненко Т. В. Стандарти Європейського Союзу у сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2005. № 1 (2). С. 64–77.
9. Swannie B. Protection from forced eviction: what rights do social housing tenants have under human rights charters? *Australian Journal of Human Rights*. 2023. Volume 29. Issue 1. URL: <https://doi.org/10.1080/1323238X.2023.2226948>.
10. Стоянова Т. А. Науково-практичний аналіз цивільної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій у світлі прийняття нового цивільного процесуального кодексу / Т. А. Стоянова, І. М. Ілюпол. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право* / гол. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. Вип. 47. С. 13–16.
11. Чурліта Г., Стопченко К. Цивільна юрисдикція суду щодо розгляду справ про оспорування батьківства та материнства / *Національний юридичний журнал «Теорія і практика»*. 2018. Квітень. С. 103–106. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_1/23.pdf.
12. Кібенко О., Уркевич В. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/915159/>.
13. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top>.
14. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17#Text>.
15. Ільків Н. В. Судова практика у справах про відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юридична. 2017. Випуск 4. С. 127–137.
16. Верховний Суд розглянув справу щодо відчуження частини земельної ділянки власника для будівництва автомобільної дороги. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/954791/>.
17. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
18. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13#Text>.
19. Кройтор В. А. Проблеми визначення предмета доказування в сучасному цивільному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 68–76. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.10>.
20. Стеценко А. А. Міжнародно-правові засади процедури примусового виселення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 194–199. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/44>.
21. Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду : Закон України від 22 грудня 2006 р. № 525-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-16>.
22. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах щодо виселення та вселення. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KCS_viselelnya.pdf.
23. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
24. Аврамова О. Є. Припинення житлових правовідносин проживання: доктринальні підходи. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність : тези конференції*. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 159–163.
25. Спрошене провадження у цивільному процесі. URL: <https://gr.pl.court.gov.ua/sud1605/pres-centr/1/431404/>.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.7>

ГАФИЧ О.І.

СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ГНУЧКОГО РЕЖИМУ РОБОЧОГО ЧАСУ**THE ENTITIES AND FEATURES OF FLEXIBLE WORKING HOURS**

Традиційно сфера трудових відносин видається однією із найбільш вразливих сфер суспільної взаємодії до зовнішніх змін та факторів об'єктивного характеру, що впливають на реалізацію працівниками їх трудових функцій. Пандемія, що була зумовлена поширенням коронавірусної інфекції, вплинула на організацію режиму праці та відпочинку мільйонів людей по всьому світу. Збройна агресія російської федерації проти України також здійснила неминучий вплив на сферу трудових відносин нашої держави, адже питання безпеки постало вкрай гостро. Очевидним видається те, що класичний режим робочого часу втратив свою актуальність ще й з огляду на розвиток ІТ технологій та діджиталізації суспільства. Все частіше роботодавці та працівники почали застосовувати дистанційну форму роботи та запроваджувати гнучкий режим робочого часу. Відтак, у межах даного дослідження пропонуємо сконцентрувати увагу на вивчені сутності та виокремлення ознак гнучкого режиму робочого часу. Наголошено, що час початку та закінчення роботи фактично обумовлюється часом упродовж якого працівник реалізує свою трудову функцію. Особливість саме гнучкого режиму робочого часу полягає у тому, що конкретний працівник за погодженням із роботодавцем може встановити особливий режим початку та закінчення робочого часу. Визначено, що перевагами гнучкого режиму робочого часу для працівників є: особистий контроль працівника над своєю зайнятістю, а також графіком роботи; можливість працівника самостійно організувати процес реалізації своєї трудової функції; покращення психічного стану працівників, а також зменшення рівня стресу та емоційного навантаження. Зроблено висновок, що успішне виконання особистих обов'язків поза роботою позитивним чином впливає на продуктивність праці та навпаки, успішне виконання посадових обов'язків буде позитивно впливати на відносини поза роботою та сферу особистого життя. З огляду на викладене запровадження гнучких режимів робочого часу спрямовані на дотримання work-life balance, а також надають реальну змогу його реалізувати на практиці. Відтак, у короткостроковій перспективі національне законодавство потребує свого удосконалення з огляду на підвищення рівня правового регулювання гнучкого режиму робочого часу, а також розширення можливостей його практичного впровадження.

Ключові слова: *ринок праці, трудові відносини, зайнятість, діджиталізація, ІТ-технології, правове регулювання, робочий час, гнучкий режим, трудова функція.*

Traditionally, the sphere of labor relations appears to be one of the most vulnerable spheres of social interaction to external changes and factors of an objective nature that affect the employees' implementation of their labor functions. The pandemic, which was caused by the spread of the coronavirus infection, affected the organization of the work and rest regime of millions of people around the world. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine also had an inevitable impact on the sphere of labor relations in our country, because the issue of security has become extremely acute. It seems obvious that the classic regime of working hours has lost its relevance even in view of the development of IT technologies and the digitalization of society. Increasingly, employers and employees began to use remote work and introduce flexible working hours. Therefore, within the scope of this study, we suggest focusing attention on the studied entities and highlighting the features of flexible working hours. It is emphasized that the time of the start and end of work is actually determined by the time during which the employee performs his work function. The peculiarity of the flexible working time regime is that a specific employee can establish a special regime of the beginning and end of working hours in agreement with the employer. It was determined that the advantages of a flexible working time regime for employees are: the employee's personal control over his employment, as well as the work schedule; the employee's ability to independently organize the process of implementing his work function; improving the mental state of employees, as well as reducing the level of stress and emotional strain. It was concluded that the successful performance of personal duties outside of work has a positive effect on work productivity, and vice versa, the successful performance of official duties will have a positive effect on relationships outside of work and the sphere of personal life. In view of the above, the introduction of flexible working hours is aimed at maintaining work-life balance, and also provides a real opportunity to implement it in practice. Therefore, in the short term, the national legislation needs to be improved in view of increasing the level of legal regulation of flexible working hours, as well as expanding the possibilities of its practical implementation.

Key words: *labor market, labor relations, employment, digitalization, IT technologies, legal regulation, working hours, flexible regime, labor function.*

Вступ. Одним із найпоширеніших режимів робочого часу, що на сьогодні є популярним, є гнучкий режим робочого часу. Правовий режим гнучкого робочого часу став масово ширитися у міжнародних правопорядках після поширення пандемії COVID-19 та запровадження карантинних обмежень. Незважаючи на те, що ст. 60 КЗпП України передбачається можливість застосування гнучкого режиму робочого часу, національний законодавець не надає прямого визначення даної юридичної категорії. Остання видається мало дослідженою і у національній правовій доктрині. З огляду на зазначене, вважаємо дане дослідження актуальним. Слід звернути увагу, що дослідженням робочого часу займалися чимало науковців, зокрема, Н.Б. Болотіна, С.Я. Вавженчук, С.В. Венедіктов, М.І. Іншин, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші, однак питання гнучкого режиму робочого часу ще поки є малодослідженим у сучасній доктрині.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні науковці, досліджуючи особливості запровадження гнучкого режиму робочого часу, встановлюють, що останній є одним із елементів гнучких форм зайнятості. Сутність цих гнучких форм зайнятості полягає в наданні найманому працівнику можливостей вибору між вільним та робочим часом як за кількістю часу, так і за режимом його використання. Такі форми гнучкої зайнятості відіграють суттєву роль у вирішенні проблем безробіття за рахунок використання тієї ж кількості робочих місць для більшого числа працівників [1, с. 34–39]. У свою чергу, вчений В.І. Гніденко встановлює, що найбільш суттєвими ознаками, які дозволяють відмежовувати стандартну (класичну) зайнятість від гнучких її форм, є гнучкі способи організації робочого часу, робочого місця та працевлаштування. Спираючись на цей перелік ознак, науковцем запропоновано власну класифікацію гнучких форм зайнятості, а саме: а) гнучкі форми зайнятості з гнучкими способами організації робочого часу (тимчасова зайнятість; зайнятість на неповний робочий день; робота за викликом; сезонна зайнятість; строкова зайнятість; поділ робочого часу між працівниками; зайнятість на умовах гнучкого робочого дня); б) гнучкі форми зайнятості з гнучкими способами організації місця роботи (дистанційна (віддалена) зайнятість; телеробота; фріланс; надомна робота; зайнятість вахтовим методом;

зайнятість домашніх працівників); в) гнучкі форми зайнятості з гнучкими способами організації працевлаштування (роботи) (запозичена праця; аутсорсинг; аутстафінг; лізинг персоналу; самозайнятість; зайнятість у домашньому господарстві) [2, с. 40]. Таким чином, за окреслених підходів гнучкий режим робочого часу фактично виступає загальною категорією по відношенню до його родових, що опосередковані гнучкістю розкладу, часу роботи та розташування. Однак, відповідно до національного трудового законодавства варто розмежовувати дистанційну роботу, роботу за неповного робочого дня та роботу за гнучким графіком, адже це різні правові інститути, що позначають різні юридичні явища.

Гнучкий режим робочого часу характеризується рядом переваг як для працівника, так і для роботодавця, адже працівник має можливість без прив'язки до конкретного робочого місця та чітко визначеного роботодавцем часового проміжку виконувати покладену на нього трудову функцію, що у свою чергу забезпечує індивідуалізований підхід до організації праці такого працівника. Роботодавцю ж надається можливість залучати більшу кількість працівників для реалізації трудових функцій та завдань конкретного підприємства, установи чи організації при цьому не маючи зобов'язань щодо забезпечення такого працівника робочим місцем чи організації його роботи безпосередньо на підприємстві, установі чи організації. Відтак, запровадження гнучкого режиму робочого часу видається нам одним із проявів децентралізації виробничого процесу, що надає можливість працівникам відчувати більше свободи від тиску та впливу роботодавців, а також на власний розсуд організувати свій трудовий день.

У продовження дослідження гнучкого режиму робочого часу пропонуємо сконцентрувати увагу на його елементах, що видаються мало дослідженими у національній та міжнародній правовій доктрині, однак саме останні спрямовані на визначення його сутності та правової природи. Відзначимо, що вчений Г.О. Барабаш, досліджуючи особливості правового регулювання режиму робочого часу суддів, встановлював, що режим робочого часу є одним із основних частин нормативно-правової регламентації праці [3, с. 37]. При цьому, на наше переконання, режим робочого часу може класифікуватися на загальний та спеціальний. Відтак, гнучкий режим робочого часу є різновидом спеціального робочого часу, що опосередковано особливістю його встановлення для конкретного працівника у рамках підприємства, установи, організації, спеціальними правилами обліку робочого часу та часу відпочинку, а також визначенням часових проміжків у які працівник буде виконувати свої посадові обов'язки. На думку Н.Б. Болотіної, до елементів режиму робочого часу належать наступні: 1) час початку й закінчення роботи; 2) тривалість перерв для відпочинку та харчування; – тривалість і порядок чергування змін [4, с. 213].

На нашу думку, сутність гнучкого режиму робочого часу слід розкривати крізь призму таких елементів, як: час початку та закінчення роботи та час перерви на відпочинок та харчування.

Щодо часу початку та закінчення роботи за гнучкого режиму роботи, то встановимо, що даний час охоплює собою часові проміжки впродовж яких працівник зобов'язаний розпочати виконання трудової функції, виконувати свої посадові обов'язки та завершити їх виконання протягом обумовленого періоду робочого дня. Відтак, час початку та закінчення роботи фактично обумовлюється часом упродовж якого працівник реалізовує свою трудову функцію. Особливість саме гнучкого режиму робочого часу полягає у тому, що конкретний працівник за погодженням із роботодавцем може встановити особливий режим початку та закінчення робочого часу. При цьому тривалість робочого часу за гнучкого режиму за загальним правилом не може перевищувати нормальної тривалості робочого часу, що на рівні національного законодавства встановлена у вигляді 40 годин на тиждень.

Вчений В.С. Вітковський досліджуючи ст. 50 КЗпП України встановлював, що вказана правова норма має імперативний характер, оскільки з її змісту впливає неможливість встановлення більш тривалого робочого часу. Але ч. 1 ст. 52 КЗпП України передбачає, що при п'ятиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку або графіками змінності, які затверджує власник або уповноважений ним орган за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації підприємства, установи, організації з дотриманням встановленої тривалості робочого тижня [5, с. 23]. Відтак, з урахуванням законодавчих конструкцій, що використовуються у профільних нормах КЗпП України при гнучкому режимі робочого часу загальна його тривалість не може перевищувати 40 годин на тиждень, при цьому тривалість робочих годин кожного дня визначається за погодженням між працівником та роботодавцем.

Отже, елемент часу початку та закінчення роботи при гнучкому режимі робочого часу опосередкований часовим періодом виконання працівником його трудової функції, який за

загальним правилом не може перевищувати 40 годин на тиждень, однак має включати фіксований час протягом якого працівник обов'язково повинен бути присутнім на робочому місці та виконувати свої посадові обов'язки.

Наступним елементом режиму гнучкого робочого часу є час перерви на відпочинок та харчування. Відзначимо, що час перерви на відпочинок та харчування покликаний забезпечити можливість працівнику реалізувати його конституційне право на відпочинок, тим самим забезпечити протягом робочого дня час вільний від виконання трудової функції. Ефективність конкретного працівника, а також ефективність діяльності підприємства, установи, організації в цілому не в останню чергу буде залежати від того наскільки ефективно організований робочий час працівників, а також наскільки ефективно розподілено робочий час та час відпочинку. На наше переконання, недоліком національного трудового законодавства є те, що прямо не встановлюється мінімальна тривалість часу перерви на відпочинок та харчування, відтак існують об'єктивні ризики того, що правилами внутрішнього трудового розпорядку будуть передбачені короткі проміжки часу для такої перерви, що перешкоджатиме працівникам відпочити.

Особливістю часу перерви на відпочинок та харчування при гнучкому режимі робочого часу є те, що працівник може самостійно визначати період часу, який йому необхідний для відпочинку та споживання їжі. При цьому такий час не може збігатися із фіксованим часом протягом якого працівник обов'язково повинен бути присутнім на робочому місці та виконувати свої посадові обов'язки. При гнучкому робочому часі працівник не прив'язаний до організації роботи на конкретному підприємстві, установі чи організації, а також до колег та трудового колективу загалом. При цьому саме працівник може, враховуючи свої фізіологічні особливості, визначити, який час для нього є прийнятним для перерви на відпочинок та харчування.

Очевидним є те, що при гнучкому режимі робочого часу існують певні ризики для роботодавців щодо добросовісного виконання працівниками своїх трудових функцій, а також використання фіксованого, змінного часу та часу перерви для відпочинку та харчування за призначенням. Це обумовлено тим, що роботодавці не можуть безпосередньо здійснювати контроль за роботою працівників із гнучким режимом робочого часу, однак останній видається нам таким, що має ряд переваг, які своєю чергою нівелюють ті ризики, що ним можуть бути опосередковані.

У продовження дослідження гнучкого режиму робочого часу вважаємо за доцільне сконцентрувати увагу на виокремленні його ознак, а також детальному їх дослідженні. Вважаємо, що ключовими ознаками гнучкого режиму робочого часу є:

– по-перше, гнучкий режим робочого часу встановлюється на договірній основі між працівником та роботодавцем. Разом із тим, національний законодавець, передбачивши нормативне положення про встановлення гнучкого режиму робочого часу на договірній основі, не визначає у якому саме договорі (угоді) має бути передбачене відповідне положення. Зазначимо, що у трудовому договорі може як визначатися режим праці, так і не визначатися, адже умова про режим роботи не належить до істотних умов трудового договору. Відтак, умова про гнучкий режим робочого часу може бути прямо передбачена у трудовому договорі, (у разі досягнення згоди між працівником та роботодавцем працівник з початку роботи на конкретному підприємстві, установі чи організації буде мати гнучкий режим робочого часу), а може визначатися подальшими домовленостями між працівником та роботодавцем. Однак, у разі, якщо ініціатива до встановлення гнучкого режиму робочого часу виникне вже після укладення трудового договору відкритим залишається питання про форму вираження такого волевиявлення. Це опосередковано наявною законодавчою прогалиною, що полягає у тому, що відповідно до ст. 60 КЗпП України гнучкий режим робочого часу може встановлюватися за письмовим погодженням між працівником та роботодавцем, при цьому не зрозуміло чи це письмове погодження повинно носити форму угоди чи достатньо звичайної заяви працівника чи письмової пропозиції роботодавця до працівника щодо переведення останнього на гнучкий режим робочого часу.

– по-друге, запровадження гнучкого режиму робочого часу передбачає собою внесення змін до правил внутрішнього трудового розпорядку. На думку науковця Римара Б.А. останні обумовлені встановленням: 1) часу початку та закінчення щоденної роботи (зміни) як в цілому для підприємства, так і для окремих категорій працівників або структурних підрозділів (ст. 57 КЗпП); 2) розподілу робочого дня (зміни) на частини (ст. 60 КЗпП); 3) часу початку та закінчення перерв для відпочинку і харчування (ст. 66 КЗпП) [6, с. 117]. Відтак запровадження гнучкого режиму робочого часу має знайти своє відображення у правилах внутрішнього трудового розпорядку та бути узгодженим з виборним органом первинної профспілкової організації або обумовлюватися колективним договором;

– по-третє, запровадження гнучкого режиму робочого часу може відбуватися за заявою працівника з прийнятими для нього часовими межами графіка роботи без дотримання вимог щодо повідомлення працівника не пізніше ніж за два місяці про зміну режиму роботи, або роботодавцем – у разі виробничої необхідності з обов'язковим повідомленням працівника не пізніше ніж за два місяці про зміну режиму роботи. Відтак, ініціатором запровадження гнучкого режиму робочого часу може бути як працівник, так і роботодавець.

Зазначимо, що аналізоване нами положення вітчизняного законодавства певною мірою суперечить першопочатково встановленій у ст. 60 КЗпП України договірній формі встановлення гнучкого режиму робочого часу та фактично передбачає можливість встановлення останнього у недоговірному порядку. Відтак, зобов'язання щодо гнучкого режиму робочого часу може носити як договірний, так і недоговірний характер.

– по-четверте, гнучкий режим робочого часу передбачає фіксований, гнучкий час та час перерви для відпочинку та харчування, на проблемних аспектах яких ми вже зупинялися вище.

Таким чином, гнучкий режим робочого часу характеризується рядом специфічних ознак, що були окреслені нами вище.

Продовжуючи дослідження гнучкого режиму робочого часу відзначимо, що у рамках міжнародної правової доктрини неодноразово зазначалося на ряді переваг запровадження гнучкого режиму робочого часу для різних зацікавлених груп. Зокрема переваги гнучкого режиму робочого часу для роботодавців зводяться до наступного:

– гнучкий режим робочого часу здатен утримувати висококваліфікований персонал у своїх організаціях [7, с. 503–529];

– маючи можливість самостійно планувати свій графік роботи, працівник відчуває, що роботодавець піклується про добробут та позаробоче життя працівника, що призводить до зростання задоволеності роботою та роботодавцем, а отже, і більшої відданості роботі;

– гнучкий робочий графік провокує підвищення продуктивності праці працівників та зменшення плинності кадрів.

Як бачимо, міжнародні фахівці наголошують на ряді переваг запровадження гнучкого режиму робочого часу на підприємствах, установах та організаціях, адже це сприяє самостійності працівників, їхній залученості до автономної роботи, надає можливість останнім більшою мірою самостійно планувати свій час та організовувати виконання покладеної трудової функції, що сприяє налагодженню довготривалої співпраці та побудові здорової системи взаємодії між працівниками та роботодавцями.

Щодо переваг гнучкого режиму робочого часу для працівників, то серед останніх можна виокремити:

– особистий контроль працівника над своєю зайнятістю, а також графіком роботи;

– можливість працівника самостійно організовувати процес реалізації своєї трудової функції;

– покращення психічного стану працівників, а також зменшення рівня стресу та емоційного навантаження.

Однак безумовно ключовою перевагою гнучкого режиму робочого часу є дотримання так званого *work-life balance*, що надає можливість працівникам поєднувати успішне виконання трудових функцій із життям поза роботою. Концепція балансу між роботою та особистим життям останнім часом привертає все більше уваги через її актуальність та важливість для всіх працівників, незалежно від статусу їхніх стосунків, розміру сім'ї та кількості дітей.

Висновки. Таким чином, з окреслених тез можемо зробити висновок про те, що успішне виконання особистих обов'язків поза роботою позитивним чином впливає на продуктивність праці та навпаки, успішне виконання посадових обов'язків буде позитивно впливати на відносини поза роботою та сферу особистого життя. З огляду на викладене запровадження гнучких режимів робочого часу спрямовані на дотримання *work-life balance*, а також надають реальну змогу його реалізувати на практиці. Відтак, у короткостроковій перспективі національне законодавство потребує свого удосконалення з огляду на підвищення рівня правового регулювання гнучкого режиму робочого часу, а також розширення можливостей його практичного впровадження.

Список використаної літератури:

1. Цимбалюк С.С. Заробітна плата: організаційний механізм формування, структура, характеристика та порядок нарахування окремих виплат. *Довідник кадровика*. 2010. № 9. С. 34–39.
2. Гніденко В.І. Правове регулювання гнучких форм зайнятості : дис. канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2021. 269 с.
3. Барабаш Г. О. Особливості правового регулювання робочого часу суддів. *Форум права*. 2010. № 4. С. 37–41.
4. Болотіна Н.Б., Чанишева Г.І. Трудове право України : підруч. К.: Знання, 2001. С. 450.
5. Вітковський В.С. Норми робочого часу як гарантія захисту права працівника на життя. *Адвокат*. 2010. № 12. С. 22–26.
6. Римар Б. А. Правове регулювання гнучкого режиму робочого часу. *Актуал. пробл. держави і права*. 2008. Вип. 37. С. 114–120.
7. R. Croucher and C. Kelliher. The Right to Request Flexible Working in Britain: The Law and Organizational Realities. *European Journal of Comparative Law and Industrial Relations*. 2005. Vol. 21, № 3. P. 503–529.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.8>

ГУСАРОВ О.С.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕТИПОВИХ ВИДІВ ЗАЙНЯТОСТІ**PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF ATYPICAL TYPES OF EMPLOYMENT**

У статті здійснено аналіз наукових поглядів вчених, які у своїх працях досліджували окремі проблемні питання, пов'язані із правовим регулюванням нетипових видів зайнятості. Запропоновано авторське бачення щодо існуючих теоретичних та практичних проблем у сфері правового регулювання нетипових форм зайнятості в Україні. Наголошено на необхідності внесення змін та доповнень до діючого трудового законодавства, а також розробки нових законодавчих та підзаконних актів, норми яких будуть спрямовані на регулювання праці досліджуваної у статті категорії працівників. Зроблено висновок, що серед основних проблем у забезпеченні законних прав та інтересів як роботодавців, так і працівників є ті, що пов'язані з: відсутністю чіткого розмежування норм цивільного та трудового права у правовому регулюванні нетипових видів зайнятості, що в свою чергу призводить до виникнення правових колізій; недостатньо якісним регулюванням обов'язків роботодавців щодо матеріально-технічного забезпечення та організації діяльності працівників у нетипових видах зайнятості; з безпековим фактором, адже на сьогодні на законодавчому рівні відсутні дієві механізми охорони праці, що здійснюють трудову діяльність надомно, дистанційно, тощо; з відсутністю чіткого законодавчого визначення заборони зменшення обсягу оплати праці при відсутності зменшення обсягу робочого навантаження; фактичною відсутністю ефективно побудованої системи правового регулювання кар'єри працівників, що здійснюють трудову діяльність при нетипових формах зайнятості; невизначеністю небезпечних і шкідливих виробничих (технологічних) факторів, наявність яких унеможливило дистанційне виконання роботи, а також категорій осіб, наприклад державних службовців, які не можуть працювати дистанційно; правовою невизначеністю змісту основних термінів, що визначають окремі види нетипових видів зайнятості, зокрема аутсорсинг, аутстафінг та лізинг персоналу; з правовою невизначеністю напрямів використання позикової зайнятості, а також робочого часу працівників, залучених через приватні агентства з працевлаштування, зокрема невизначеність максимально можливою тривалості найму таких працівників тощо.

Ключові слова: *правове регулювання, трудове законодавство, нетипова зайнятість, прогалини, вдосконалення.*

The article analyzes the scientific views of scientists who, in their works, investigated certain problematic issues related to the legal regulation of atypical types of employment. The author's vision regarding existing theoretical and practical problems in the field of legal regulation of atypical forms of employment in Ukraine is offered. It is emphasized the need to introduce changes and additions to the current labor legislation, as well as the development of new legislative and by-laws, the norms of which will be aimed at regulating the work of the category of employees studied in the article. It was concluded that among the main problems in ensuring the legal rights and interests of both employers and employees are those related to: the lack of a clear distinction between the norms of civil and labor law in the legal regulation of atypical types of employment, which in turn leads to the emergence legal conflicts; insufficiently high-quality regulation of employers' obligations regarding material and technical support and organization of the activities of employees in non-typical types of employment; with a safety factor, because today there

are no effective labor protection mechanisms at the legislative level, which carry out labor activities at home, remotely, etc.; with the absence of a clear legal definition of the prohibition of reducing the amount of remuneration in the absence of a decrease in the amount of workload; the actual lack of an effectively built system of legal regulation of the careers of employees engaged in work in non-typical forms of employment; the uncertainty of dangerous and harmful production (technological) factors, the presence of which makes it impossible to perform work remotely, as well as categories of persons, such as civil servants, who cannot work remotely; legal uncertainty of the content of the main terms that define certain types of atypical types of employment, in particular outsourcing, outstaffing and personnel leasing; with the legal uncertainty of the use of temporary employment, as well as the working hours of employees recruited through private employment agencies, in particular, the uncertainty of the maximum possible duration of employment of such employees, etc.

Keywords: legal regulation, labor legislation, atypical employment, gaps, improvement.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку законодавства в сфері правового регулювання нетипових форм зайнятості характеризується лише початковими кроками на цьому складному шляху. Окремі позитивні зрушення відбулися шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» [1], наслідком якого стало внесення змін та доповнень у низку Законів України, насамперед у КЗпП. Так встановлено, що роботодавець не може забороняти або перешкоджати працівникові, який виконує роботу на підставі трудового договору з нефіксованим робочим часом, виконувати роботу за трудовими договорами з іншими роботодавцями. Виконання роботи на умовах нефіксованого робочого часу не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників. Працівник, який відпрацював на умовах трудового договору з нефіксованим робочим часом понад 12 місяців, має право звертатися до роботодавця з вимогою укладення строкового або безстрокового трудового договору на умовах загальноствореного у роботодавця графіка роботи з відповідною оплатою праці. За результатами розгляду зазначеної вимоги роботодавець зобов'язаний протягом 15 календарних днів з дня звернення працівника укласти з ним такий строковий або безстроковий трудовий договір або надати йому в письмовій формі обґрунтовану відповідь про відмову укласти такий трудовий договір [1]. Разом із цим, слід зазначити, що далеко не всі проблеми правового регулювання нетипових видів зайнятості знайшли вирішення у нормах цього Закону.

Стан дослідження. В останні роки питання нетипових форм зайнятості неодноразово стало предметом наукових досліджень. Зокрема, йому приділяли увагу: К.М. Горбачова, Л.П. Гук, Н.І. Дуравкіна, Л.В. Іванова, К.В. Коваленко, Є.В. Міщенко, В.Г. Никифорова, В.В. Небезежело, Ю.О. Остапенко, Л.Ю. Прогонюк, С.О. Сільченко, Д.А. Сербіна, І.М. Шопіна та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, на сьогодні залишається низка теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із правовим регулюванням нетипових форм зайнятості.

Саме тому **метою статті є:** окреслити теоретичні та практичні проблеми правового регулювання нетипових видів зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, варто відзначити, що на сьогоднішній день в юридичній літературі вчені намагались виокремити окремі проблеми правового регулювання нетипових видів зайнятості. Так, до прикладу, Ю.О. Остапенко, акцентуючи увагу на проблемності реалізації трудових прав у нетиповій зайнятості, зазначає, що нетипова зайнятість обумовлює наступні основні проблеми для реалізації нетиповими працівниками їх трудових прав: 1. Нетипові форми зайнятості, котрі в тій чи іншій мірі врегульовані діючим законодавством, розвиваються та трансформуються відповідно до потреб ринку, за якими не встигає змінюватись законодавство про працю. 2. Нетипова зайнятість створює безліч форм зайнятості, які не врегульовані законодавством або ж є такими, що на практиці сторонами цих відносин удаються в якості таких, що врегульовані цивільним чи господарським законодавством [2, с. 266]. Це твердження цілком відповідає сучасному стану правового регулювання нетипових видів зайнятості, незважаючи на те, що законодавцем були зроблені значні кроки щодо врегулювання нетипових форм зайнятості, багато питань не охоплюються межами правового регулювання норм трудового права.

Н.І. Гук, характеризуючи проблеми правового регулювання нестандартної зайнятості, наголошує на таких проблемах, як: забезпечення умов гідної зайнятості, контролю за дотриманням трудового законодавства щодо соціального захисту на основі посилення інституту інспекції з питань праці; забезпечення нестандартно зайнятим працівникам право на участь у колективних переговорах і поширення на них гарантій колективного договору; актуалізація соціального діалогу з питань нестандартної зайнятості [3, с. 13]. Авторка акцентує увагу на проблематиці інституційного контролю за дотриманням законодавства про працю при нетипових формах зайнятості, а також залученні нетипових працівників до реалізації своїх прав як членів трудового колективу.

Подібну проблематику підіймають Л.В. Іванова та В.Г. Никифорова, які акцентують увагу на тому, що для регулювання соціально-трудова відносин зайнятості в Україні важливою передумовою розвитку нестандартних форм зайнятості на сучасному етапі є створення спеціальних інститутів, які повинні забезпечити та координувати ці форми зайнятості, у зв'язку з появою нових форм зайнятості, трудове законодавство має бути більш мобільним, оскільки воно регулює та створює правові умови існування соціально-трудова сфери в цілому і для нових нестандартних форм зайнятості у тому числі. Доцільним автори вважають продовження роботи щодо удосконалення законодавства, яке регламентує порядок та умови застосування нетрадиційних форм зайнятості [4, с. 113]. Таким чином, автори підкреслюють проблему правового регулювання інституційного забезпечення координації нетипових форм зайнятості як таких, що набувають достатньо швидкого розвитку в Україні.

К.В. Коваленко, розглядаючи проблеми правового регулювання такого різновиду неформальної зайнятості, як дистанційна, підкреслює, що відсутність норми про те, що дистанційна робота не тягне за собою змін у нормуванні, оплаті праці та не впливає на обсяг трудових прав працівників, говорить про те, що виконання дистанційної роботи може потягти за собою ці зміни, що надає можливість зменшувати розмір заробітної плати. Якщо дистанційна робота передбачає зміни умов нормування, оплати праці тощо, то має бути відповідна норма, яка визначає правила, порядок та межі цих змін, інакше виникає прогалина в трудовому законодавстві стосовно цього питання. Також автор наголошує на тому, що недостатньо чітко виокремлено види робіт, у разі яких дистанційна робота може бути заборонена. Так, ч. 3 ст. 60-2 КЗпП України передбачає заборону на укладення трудового договору про дистанційну роботу за наявності небезпечних і шкідливих виробничих (технологічних) факторів. При цьому відсутнє пояснення, що слід вважати такими факторами. До того ж не визначено, які категорії працівників не можуть працювати дистанційно за характером виконуваних ними обов'язків, у тому числі залишається відкритим питання стосовно можливості всіх державних службовців працювати дистанційно [5, с. 63]. Додаток вказує на наявність прогалин правового регулювання таких питань, як: забезпечення сталості в оплаті праці при збереженні обсягу виконання роботи під час дистанційної роботи, конкретизації небезпечних і шкідливих виробничих (технологічних) факторів, наявності яких унеможливило дистанційне виконання роботи, а також відсутності чіткого визначення кола осіб, які за характером своєї діяльності не можуть працювати дистанційно.

Перелічені проблеми стосуються в основному таких видів нетипової зайнятості, які охоплюють найманих працівників, дистанційна форма, надомна праця, робота із гнучким режимом робочого часу. Види нетипової форми зайнятості, які пов'язані із використанням запозиченої праці (лізінг персоналу, аутстафінг персоналу, аутсорсинг персоналу), в Україні також мають значні правові невирішення. Відсутність нормативно-правової бази, яка б достатньо чітко врегульовувала питання запозиченої праці, викликало дискусії стосовно правової галузі, норми якої мають врегульовувати ці питання. Слід погодитися з думкою І.М. Шопіної про те, що не можна запозичену працю вести до цивільно-правового договору оренди, оскільки людина (працівник) не є річчю, яку можна орендувати. Ці відносини також не зводяться до відплатного надання послуг, оскільки предметом запозиченої праці фактично є трудова діяльність працівників [6, с. 130].

Окремо слід зазначити про досить тривалу відмову українського законодавця ратифікувати Конвенцію МОП про приватні агентства зайнятості № 181. Означена Конвенція містить низку важливих положень щодо недискримінації таких працівників за різними ознаками, захисту персональних даних, зокрема встановлює, що обробка приватними агентствами зайнятості особистих даних працівників: а) здійснюється з урахуванням захисту цих даних і гарантуванням секретності згідно з національним законом і практикою; б) обмежується питаннями щодо кваліфікації та професійного досвіду зацікавлених працівників, а також будь-якою іншою інформацією, що безпосередньо цього стосується тощо. Після консультацій з найбільш представницькими організаціями зацікавлених роботодавців і працівників член Міжнародної Організації, який

ратифікував вказану Конвенцію, може: а) заборонити, за певних обставин, діяльність приватних агентств зайнятості щодо окремих категорій працівників чи галузей економіки стосовно надання однієї чи декількох послуг, зазначених у цій Конвенції; б) виключити, за певних обставин, працівників з деяких галузей економіки чи частин її зі сфери застосування цієї Конвенції або певних її положень за умови, що заінтересованим працівникам гарантований відповідний захист [7].

Слід зазначити, що ще у 2005 році Президентом України було доручено Кабінету міністрів України до 1 грудня 2005 року внести на розгляд Верховної Ради проект закону України про ратифікацію Конвенції МОП № 181 [8]. Разом із цим окремі положення названої конвенції викликали значні непорозуміння та заперечення проти її ратифікації. Мова йде про положення ст. 7 Конвенції, відповідно до якої приватні агентства зайнятості не стягують з працівників ніяких гонорарів чи комісійних винагород прямо чи опосередковано, повністю або частково [7]. Прибічниками не ратифікації Конвенції вказується на те, що відповідно до цього документу приватні підприємства з працевлаштування мають працювати безкоштовно, ця ідея спотворює саму суть бізнесу, яка полягає у добуванні коштів для самозабезпечення й розвитку [6, с. 131]. Разом із цим таке зауваження не можна вважати справедливим адже тією ж статтею Конвенції зазначається, що в інтересах зацікавлених працівників та після консультацій з найбільш представницькими організаціями роботодавців і працівників, компетентний орган влади може дозволити винятки з цього положення щодо певних категорій працівників, а також щодо встановленого переліку послуг, які надаються приватними агентствами зайнятості. При цьому член Організації, який дозволив винятки, в своїх доповідях подає інформацію про такі винятки та вказує причини [7]. Отже Конвенція не містить принципової заборони отримувати приватним агентствам зайнятості винагороду за свою діяльність. Під час обговорення питання ратифікації Конвенції на засіданні тристороннього органу соціального партнерства в сфері зайнятості - Українського координаційного комітету сприяння зайнятості, що відбувалося в грудні 2005 р. та у квітні 2006 р., серед аргументів проти ратифікації Конвенції висувалися такі: запозичена праця, як форма зайнятості, буде використовуватися як засіб підриву профспілкового об'єднання трудящих і ухилення від колективних переговорів, що призведе до скорочення чисельності членів профспілки, зниження рівня представництва трудящих; застосування запозиченої праці призведе до погіршення умов праці, включаючи норми безпеки та гігієни праці, перевищення нормальної тривалості робочого часу, встановлення розміру заробітної плати нижче, ніж у постійних працівників; звільнення підприємством-користувачем постійних працівників з видів робіт, на яких вигідніше застосовувати працю запозичених працівників; запозичена праця стала справою з високим ризиком виробничого травматизму та професійної захворюваності [6, с. 132]. Наразі означена Конвенція не є ратифікованою в Україні.

Разом із наявними запереченнями слід вказати на те, що законодавцем не відбувається повне ігнорування реальності використання запозиченої праці в Україні, адже це призвело б до фактичного виведення цього виду запозиченої праці з сфери дії норм трудового права. Наразі основним нормативно-правовим актом, який регулює запозичену працю в Україні, є Закон України «Про зайнятість населення», ним до послуг з посередництва у працевлаштуванні віднесено: пошук роботи та сприяння у працевлаштуванні особи, добір працівників відповідно до замовлень роботодавців (у тому числі іноземних) у межах укладених з роботодавцями договорів (контрактів). Законом визначено низку зобов'язань суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, та суб'єктів господарювання, які здійснюють наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні у інших роботодавців, серед яких: 1) надавати громадянам повну та достовірну інформацію про попит роботодавця на робочу силу (вакансії), його вимоги щодо кваліфікації, досвіду роботи, про умови, характер та оплату праці; 2) співпрацювати з відповідним територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, підприємствами, установами та організаціями, профспілками та їх об'єднаннями, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями; 3) забезпечувати захист інформації, що надійшла від громадян, які звертаються з метою працевлаштування, та дотримання правил використання і поширення такої інформації, встановлених законами України «Про інформацію» та «Про захист персональних даних», а також конфіденційність комерційної інформації роботодавців відповідно до закону; 4) подавати територіальним органам центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, відомості про чисельність працевлаштованих ними осіб [9].

Фактично перелічені положення багато в чому впроваджують у національне законодавство деякі з принципів, зазначених у Конвенції МОП про приватні агентства зайнятості № 181. Також суб'єктам господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, встановлено заборону: 1) свідомо здійснювати набір, працевлаштування або наймання працівників для робіт, пов'язаних з неприйнятними небезпеками і ризиками, а також для робіт, на яких ці працівники можуть стати жертвами зловживань чи дискримінації будь-якого характеру; 2) перешкоджати найманню залученого працівника безпосередньо роботодавцем, обмежувати професійну мобільність працівника, накладати санкції на працівника, який погодився на роботу в іншого роботодавця; 3) надавати працівників у розпорядження роботодавця для заміни його працівників, які проводять страйк або інші колективні дії [9]. Назване підтверджує фактичний намір законодавця втілити основні принципи діяльності приватних агентств зайнятості передбачених Конвенцією, обминаючи при цьому окремі її положення, що зазнали значної критики з боку органу соціального партнерства в сфері зайнятості.

Висновок. Підсумовуючи викладене доцільно зазначити, що проблемами правового регулювання нетипових видів зайнятості є недосконале, недостатньо чітке правове визначення нетипових видів зайнятості, а також прогалини правового регулювання тих питань у сфері нетипової зайнятості, які мають значення для забезпечення оптимізації інтересів роботодавців та працівників на рівні, що не є нижчим за умов стандартних (формальних) видів зайнятості. Вони відображають існуючі проблеми та загрози у забезпеченні законних прав та інтересів як роботодавців, так і працівників.

Тож, серед основних проблем слід назвати ті, що пов'язані з:

- по-перше, відсутністю чіткого розмежування норм цивільного та трудового права у правовому регулюванні нетипових видів зайнятості, що в свою чергу призводить до виникнення правових колізій;
- по-друге, недостатньо якісним регулюванням обов'язків роботодавців щодо матеріально-технічного забезпечення та організації діяльності працівників у нетипових видах зайнятості;
- по-третє, з безпековим фактором, адже на сьогодні на законодавчому рівні відсутні дієві механізми охорони праці, що здійснюють трудову діяльність надомно, дистанційно, тощо;
- по-четверте, з відсутністю чіткого законодавчого визначення заборони зменшення обсягу оплати праці при відсутності зменшення обсягу робочого навантаження;
- по-п'яте, фактичною відсутністю ефективно побудованої системи правового регулювання кар'єри працівників, що здійснюють трудову діяльність при нетипових формах зайнятості;
- по-шосте, невизначеністю небезпечних і шкідливих виробничих (технологічних) факторів, наявності яких унеможливило дистанційне виконання роботи, а також категорій осіб, наприклад державних службовців, які не можуть працювати дистанційно;
- по-сьоме, правовою невизначеністю змісту основних термінів, що визначають окремі види нетипових видів зайнятості, зокрема аутсорсинг, аутстафінг та лізинг персоналу;
- по-дев'яте, з правовою невизначеністю напрямів використання позикової зайнятості, а також робочого часу працівників, залучених через приватні агентства з працевлаштування, зокрема невизначеність максимально можливої тривалості найму таких працівників тощо.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом : Закон України від 18 липня 2022 р. № 2421-ІХ. *Урядовий кур'єр* від 10.08.2022. № 172.
2. Остапенко Ю. О. Нетипова зайнятість як особлива проблема реалізації трудових прав працівників. *Юридична наука*. № 4 (106). 2020. Т. 2. С. 262–268.
3. Гук Л. П. Державне регулювання нестандартної зайнятості : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ. 2015. 23 с.
4. Іванова Л.В., Никифорова В.Г. Застосування нестандартних форм зайнятості на сучасному ринку праці. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 2(1). С. 109–115.
5. Коваленко К. В. Проблеми правового регулювання дистанційної роботи працівників в умовах пандемії. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (94). С. 58–65.
6. Шопіна І.М. «Запозичена праця»: перспективи правового регулювання. *Форум права*. 2006. № 3. С. 129–135 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06simp.pdf>

7. Конвенція про приватні агентства зайнятості № 181. Міжнародна організація праці. В редакції від 19.06.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_046#Text

8. Про вдосконалення державного регулювання у сфері зайнятості населення та ринку праці в Україні : Указ Президента України від 11.07.05 р. № 1073/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073/2005#Text>

9. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 24. Ст. 243.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.9>

КУЧЕР О.В.

**ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ТРУДОВОГО
Й АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ПРИ РЕГУЛЮВАННІ ПОВНОВАЖЕНЬ
СУБ'ЄКТІВ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ**

**REGARDING THE CORRELATION OF LABOR AND ADMINISTRATIVE LAW
NORMS IN REGULATING THE POWERS OF SUPERVISORY AND CONTROL
SUBJECTS IN ENSURING COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION**

Актуальність статті полягає в тому, що контроль і нагляд за додержанням законодавства про працю є досить складною, багатоаспектною та об'ємною роботою, яка виконується як спеціально створеними для цього суб'єктами публічної влади, так й іншими органами держави в межах їх основних завдань і напрямків діяльності, а також самими ж роботодавцями, тобто заходи контролю та нагляду у досліджуваній галузі здійснюється суб'єктами як публічного, так і приватного права, а тому дуже важливо визначити як саме співвідносяться норми трудового й адміністративного права при регулюванні повноважень зазначених суб'єктів. Мета статті полягає у необхідності розкрити проблематику співвідношення норм трудового й адміністративного права при регулюванні повноважень суб'єктів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито проблему розмежування норм трудового й адміністративного права при регулюванні повноважень суб'єктів нагляду і контролю у сфері праці. Констатовано, що чинне українське законодавство з питань використання найманої праці не містить прямої вказівки щодо розмежування трудового та адміністративного права при регулюванні повноважень суб'єктів нагляду і контролю у досліджуваній сфері. Зроблено висновок, що чинне українське законодавство з питань використання найманої праці не містить прямої вказівки щодо розмежування трудового та адміністративного нормативно-правового регулювання під час здійснення контролю та нагляду у досліджуваній сфері. Аналіз чинного законодавства із застосуванням вище згаданих критеріїв дозволяє доволі чітко розмежувати сферу регулятивного впливу норм трудового та адміністративного права щодо визначення повноважень нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю: так сферою дії норм трудового права є повноваження суб'єктів, які стосуються зазначеного контролю на внутрішньоорганізаційному рівні, а також контролю, який хоча й має зовнішній характер, втім його суб'єкти не мають публічно-правового становища; у свою чергу, які регламентують норми адміністративного права є повноваження суб'єктів публічної влади, які здійснюють зовнішній контроль та нагляд за дотриманням трудового законодавства.

Ключові слова: співвідношення, трудове право, адміністративне право, нагляд, контроль, законодавство про працю.

The relevance of the article lies in the fact that control and supervision of compliance with labor legislation is a rather complex, multifaceted and voluminous work, which is performed both by specially created for this purpose public authorities and other state bodies within the scope of their main tasks and areas of activity, as well as by the employers themselves, that is, control and supervision measures in the researched field are carried out by subjects of both public and private law, and therefore it is very

important to determine how exactly the norms of labor and administrative law correlate when regulating the powers of these subjects. The purpose of the article is the need to reveal the problem of the relationship between labor and administrative law norms in regulating the powers of subjects of supervision and control over compliance with labor legislation. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, reveals the problem of distinguishing the norms of labor and administrative law when regulating the powers of subjects of supervision and control in the field of labor. It was established that the current Ukrainian legislation on the use of hired labor does not contain direct instructions on the separation of labor and administrative legal regulation during the implementation of control and supervision in the researched area. It was concluded that the current Ukrainian legislation on the use of hired labor does not contain direct instructions on the separation of labor and administrative legal regulation during the implementation of control and supervision in the researched area. Analysis of the current legislation using the above-mentioned criteria makes it possible to quite clearly distinguish the sphere of regulatory influence of labor and administrative law norms regarding the determination of the powers of supervision and control over compliance with labor legislation: thus, the scope of labor law norms is the powers of subjects that relate to the specified control at the intra-organizational level, as well as control, which, although external in nature, its subjects do not have a public-legal position; in turn, the issues that are regulated by the norms of administrative law are the powers of the subjects of public authority, which carry out external control and supervision of compliance with labor legislation.

Key words: *correlation, labor law, administrative law, supervision, control, labor legislation.*

Постановка проблеми. Контроль і нагляд за додержанням законодавства про працю є досить складною, багатоаспектною та об'ємною роботою, яка виконується як спеціально створеними для цього суб'єктами публічної влади, так й іншими органами держави в межах їх основних завдань і напрямків діяльності, а також самими ж роботодавцями, тобто заходи контролю та нагляду у досліджуваній галузі здійснюється суб'єктами як публічного, так і приватного права, а тому дуже важливо визначити як саме співвідносяться норми трудового й адміністративного права при регулюванні повноважень зазначених суб'єктів.

Стан дослідження. Слід відмітити, що проблематика співвідношення публічно-правового і приватно-правового регулювання в цілому, та норм трудового й адміністративного права, зокрема, у межах окремих інститутів вже досить дано перебуває у полі зору дослідників. Зокрема, їй приділяли увагу: О.М. Бандурка, Ю.Д. Батан, О.В. Дикий, К.В. Коваленко, Л.Г. Козятник, К.Ю. Мельник, А.Ю. Подорожній, І.А. Римар, Н.М. Хуторян та багато інших. Втім, справедливим буде відзначити, що дана проблема переважно постає і висвітлюється у розрізі регулювання службово-трудової діяльності, натомість у контексті здійснення контролю та нагляду у сфері праці дане питання майже не розглядалося.

Саме тому **метою статті** є: розкрити проблематику співвідношення норм трудового й адміністративного права при регулюванні повноважень суб'єктів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю.

Виклад основного матеріалу. Встановити співвідношення між чимось означає визначити в якому взаємозв'язку перебувають ті чи інші явища, предмети, елементи, встановити їх взаємну залежність, обумовленість, тощо. Розмірковуючи над поставленим питанням, необхідно в першу чергу з'ясувати природу норм адміністративного та трудового права. Норми права є первинними елементами права і нормативно-правових актів. Вони являють собою різновид соціальних норм – зразків, моделей, правил поведінки, якими керуються люди, що потрапляють в ті чи інші ситуації та які юридично закріплені (виражені) у відповідних нормативно-правових актах.

З приводу призначення, предмету та методу адміністративного і трудового права, можемо говорити про те, що ці галузі права суттєво різняться, адже якщо перша, тобто адміністративна галузь, орієнтовна на відносини публічного характеру, тобто ті відносини, в яких присутній суб'єкт публічної влади, та які опосередковують здійснення державної та (або) муніципальної влади, то друга, тобто галузь трудового права, орієнтовна переважно на відносини приватного характеру. Також, слід відмітити, що у адміністративному праві превалюють імперативні методи регулювання, тобто такі, що мають наказовий характер, у той час як для трудового права переважними є методи диспозитивного характеру, в основі яких лежать не влада і підпорядкування,

а вільний вибір, домовленість і добровільна згода. Разом із тим, не можна не відмітити того, що у кожній із зазначених галузей права є інститути, в яких присутні відносини і методи, які за своїм характером подібні до тих, що мають місце в іншій правовій галузі. Так, наприклад, інститут державної служби, який є частиною системи адміністративного права, ґрунтується на відносинах добровільного найму, а трудове право, у свою чергу, передбачає контроль та нагляд, а також внутрішньоорганізаційне управління, що ґрунтуються на відносинах влади та підпорядкування і пов'язані із виданням адміністративних (управлінських) актів.

У контексті врегулювання здійснення контролю та нагляду у сфері праці, питання розмежування і визначення співвідношення між нормами адміністративного та трудового права є особливо складним, враховуючи той факт, що і у трудовому, і у адміністративному законодавстві містяться положення, що регламентують означений контроль і нагляд. І, якщо, скажімо, у законодавстві про державну службу прямо зазначається, що відносини вступу на державну службу, її проходження та припинення, які не врегульовані цим законодавством, регламентуються нормами трудового права і законодавства (стаття 5 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII), то з приводу контролю та нагляду у галузі праці таких вказівок немає, ані у трудовому, ані у адміністративному законодавстві.

На нашу думку, розмірковуючи про співвідношення норм трудового й адміністративного права при регулюванні повноважень суб'єктів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю необхідно виходити із таких критеріїв:

1. Відношення суб'єкта контролю та нагляду до трудових відносин. Так, у ситуаціях коли йдеться про контроль, який здійснюється сторонами трудового договору (як індивідуального, так і колективного), ключову роль відіграють саме норми трудового права, які визначають права, обов'язки, форми та порядок здійснення спостереження та перевірки стану дотримання сторонами умов трудових договорів. Тут, слід відмітити, що у даному випадку не важливою є природа суб'єкта, тобто має вона публічно-правовий чи приватно-правовий характер. Навіть, якщо йдеться про службово-трудова відносини між публічним службовцем та органом державної чи муніципальної влади, основи зазначеного контролю і нагляду мають визначатися саме нормами трудового права і законодавства, оскільки ці контроль і нагляд ґрунтуються на взаємодносинах найманого працівника і роботодавця, або трудового колективу і роботодавця, якщо йдеться про колективний трудовий договір. Так, для прикладу, у статті 19 КЗпП України, прямо закріплено, що контроль за виконанням колективного трудового договору проводиться безпосередньо сторонами, які його уклали, у порядку, визначеному цим колективним договором. Якщо роботодавець порушив умови колективного договору, профспілки, що його уклали, мають право надсилати роботодавцю подання про усунення цих порушень, яке розглядається у тижневий строк. У разі відмови усунути порушення або недосягнення згоди у зазначений строк профспілки мають право оскаржити неправомірні дії або бездіяльність посадових осіб до суду [1]. Для ефективного здійснення вказаного контролю сторони зобов'язані надавати необхідну для цього наявну інформацію. Крім того, сторони, що підписали колективний договір, угоду, щорічно в строки, передбачені колективним договором, угодою, звітують про їх виконання. В органи державної статистики направляються статистичні дані про колективні договори, угоди. Для здійснення контролю за виконанням колективного договору, угоди можуть створюватись комісії, які за наслідками перевірки складають акт. Такий акт є основним документом, який свідчить про результати роботи по виконанню колективного договору, угоди. Одночасно він є підставою для вжиття заходів по усуненню виявлених недоліків. Акт перевірки повинен відображати стан роботи по виконанню колективного договору, угоди. В ньому вказується, скільки заходів було включено в колективний договір, угоду і скільки з них виконано. По кожному з невиконаних зобов'язань повинні бути чітко вказані причини невиконання. В акті коротко висвітлюється робота по виконанню кожного з розділів колективного договору, угоди [2]. Важливо відмітити, що в акті можуть бути конкретні пропозиції комісії щодо притягнення до відповідальності винних у невиконанні заходів колективного договору чи щодо усунення недоліків, які стали причиною невиконання. Акт перевірки обговорюється на спільному засіданні сторін. Наслідком такого обговорення є прийняття рішення, в якому визначаються заходи по усуненню виявлених недоліків, прорахунків, дається оцінка діяльності працівників, які допустили невиконання двосторонніх зобов'язань, вказуються строки їх виконання і особи, яким доручено здійснювати контроль за реалізацією наміченого. Може бути також прийняте рішення про направлення акту перевірки для обговорення в колективах структурних підрозділів, цехів, дільниць, лабораторій, бригад тощо [3; 2].

2. Природа суб'єкта та вектор контрольно-наглядової діяльності (зовнішнє чи внутрішнє спрямування). У розрізі даних критеріїв, важливими аспектами, на які слід звернути увагу, визначаючи місце норм трудового та адміністративного права у врегулюванні досліджуваного питання, виступають наступні:

- по-перше, характеру статусу суб'єкта контролю та нагляду, а саме є він публічно-правовим чи приватно-правовим;

- по-друге, перебувають суб'єкти контролю та нагляду із об'єктом контрольно-наглядової діяльності в одній системі, чи різних.

Тож, якщо суб'єктом контролю та нагляду у сфері праці є органи держави чи муніципальної влади, або їх посадові особи, і свої завдання та функції щодо означеної діяльності (тобто контролю і нагляду) вони здійснюють не в межах їх трудових відносин, а по відношенню до об'єктів, які перебувають поза їх системою, і, відповідно, їх контрольно-наглядова діяльність має зовнішньо орієнтований характер, то у такому випадку ключову роль відіграють норми адміністративного права, які визначають правовий статус зазначених суб'єктів, а також процедури здійснення ними контрольних та наглядових заходів. Важливо відмітити, що означені аспекти – спрямування контролю та нагляду і правовий статус суб'єкта – цінні саме у поєднанні, адже, як ми вже зазначали вище, контроль у сфері праці може здійснюватися і в середині системи того чи іншого органу влади, і в такому випадку, на наше переконання, він ґрунтується на відносинах використання найманої праці та тісно-пов'язаних із ними відносинах (зокрема відносини внутрішньо-організаційного управління), а не на адміністративних відносинах. Крім того, слід звернути увагу на те, що зовнішній контроль і нагляд у тій чи іншій мірі може здійснюватися суб'єктами, які мають приватно-правовий характер. Такого роду спостереження за дотриманням вимог трудового законодавства можуть здійснювати, наприклад, певні громадські організації, а бо, скажімо, батьки неповнолітнього, який працює за трудовим договором. Так, згідно із чинним КЗпП України, батьки неповнолітнього можуть вимагати розірвання трудового договору, укладеного з останнім, якщо його виконання загрожує здоров'ю неповнолітнього та (або) порушує його права і законні інтереси (стаття 199 КЗпП України). У такій ситуації ключову роль відіграють норми трудового права і положення трудового законодавства.

3. Характер юридичної відповідальності, яка встановлюється за порушення трудового законодавства. У чинному українському законодавстві передбачено декілька різновидів юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері праці, а саме: дисциплінарна, адміністративна, кримінальна та фінансова. Очевидно, що дисциплінарна відповідальність, яка являє собою обов'язок працівника зазнати для себе певних несприятливих наслідків у вигляді того чи іншого, передбаченого законодавством, дисциплінарного стягнення, що застосовується до нього роботодавцем за порушення трудової дисципліни, регламентується нормами трудового законодавства, так само адміністративна відповідальність встановлюється і регламентується нормами адміністративного права і законодавства, а кримінальна – кримінального. При цьому під адміністративною відповідальністю розуміється один із видів юридичної відповідальності, яка за рахунок адміністративних норм регулює специфічні адміністративно-деліктні правовідносини в різних сферах публічно-приватного, суспільного життя, що складаються з приводу вчинення деліктоздатною особою передбаченого нормами законодавства адміністративного делікту (проступку), із застосуванням до правопорушника особливої санкції правової норми. Ця санкція виражається у формі адміністративного стягнення з метою виховання правопорушника чи/або попередження вчинення нових адміністративних деліктів (проступків), а також надання реальної можливості державі в особі уповноважених органів реалізовувати завдання Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо охорони прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ та організацій, установаженого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного й неухильного дотримання положень Конституції і норм законів України, поваги до прав, честі й гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків та відповідальності перед суспільством [4, с. 61]. У свою чергу кримінальна відповідальність являє собою сукупність кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод [5, с. 35–36].

Найбільш складним, у розрізі досліджуваного питання, є саме фінансова відповідальність, адже якщо повноваження роботодавця щодо застосування дисциплінарної відповідальності

регулюються нормами трудового права, а застосування компетентними суб'єктами адміністративних стягнень відповідно – адміністративно-правовими нормами, то регламентація фінансової відповідальності та її застосування має місце і в межах трудового, і адміністративного законодавства. Однак, трудове законодавство у даному випадку визначає лише закріплює суб'єктний склад відповідальності, склади правопорушень та фінансові стягнення за них. У той час як порядок здійснення контролю та нагляду, зокрема з метою виявлення закріплених у КЗпП України правопорушень, за які застосовуються фінансові стягнення, порядок застосування зазначених стягнень, а також права та обов'язки суб'єктів контролю та нагляду під час реалізації заходів зазначеної відповідальності, регламентують нормами адміністративного права і законодавства.

Висновок. Проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що чинне українське законодавство з питань використання найманої праці не містить прямої вказівки щодо розмежування трудового та адміністративного нормативно-правового регулювання під час здійснення контролю та нагляду у досліджуваній сфері. Однак, у той же час справедливим буде відзначити, що аналіз чинного законодавства із застосуванням вище згаданих критеріїв дозволяє доволі чітко розмежувати сферу регулятивного впливу норм трудового та адміністративного права щодо визначення повноважень нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю: так сферою дії норм трудового права є повноваження суб'єктів, які стосуються зазначеного контролю на внутрішньоорганізаційному рівні, а також контролю, який хоча й має зовнішній характер, втім його суб'єкти не мають публічно-правового становища; у свою чергу питаннями, які регламентують норми адміністративного права є повноваження суб'єктів публічної влади, які здійснюють зовнішній контроль та нагляд за дотриманням трудового законодавства. Також не можна не відзначити того, що норми трудового права визначають загальні засади повноважень суб'єктів публічної влади, які здійснюють зазначений контроль і нагляд, однак без вказівки на їх конкретні права та обов'язки у цій сфері, а лише через закріплення основних напрямків або векторів застосування їх відповідної контрольної-наглядової діяльності. Натомість конкретний набір прав та обов'язків, заходів і методів реалізації повноважними суб'єктами публічної влади контролю та (або) нагляду у сфері праці регламентується адміністративно-правовими нормами.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України: затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71. *ВВР*, 1971 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. Контроль за виконанням колективного договору і види відповідальності за невиконання його зобов'язань / Управління Держпраці в Івано-Франківській області. URL: <https://zakon.help/article/kontrol-za-vikonannyam-kolektivnogo-dogovoru-vidi>
3. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07. 1993 р. № 3356-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>
4. Левенець Ю. О. Поняття адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 54–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2012_3_10
5. Козаченко О. В. Дефініція кримінальної відповідальності. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2016 : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 33–36.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЯВИЩА РЕКРУТИНГУ

THE LEGAL NATURE OF THE PHENOMENON OF RECRUITING

У статті на основі системного аналізу законодавчої та наукової доктрин розкрито зміст та сутність сучасного розуміння рекрутингу у дискурсі діяльності, що має комерційну, соціальну, організаційну чи іншу спрямованість.

Уточнюється, що наразі немає єдино визначеного та конкретизованого трактування терміну «рекрутинг». Наукова полеміка щодо означеного питання має місце як серед вітчизняних вчених, так і закордонних, адже така діяльність може мати різні форми та вияви, що зумовлює виокремлення щонайменше двох підходів до розкриття її сутності. По-перше, це процес, що реалізується у межах конкретної організації професійним рекрутером, який є її штатним працівником та має детальний перелік функціональних обов'язків у сфері забезпечення кадрових потреб такої організації. У цьому випадку з-поміж активної діяльності щодо пошуку, відбору і підбору майбутнього співробітника на вакантну посаду йдеться також про постійно здійснюваний процес оптимізації стратегічного управління розвитком кадрового потенціалу організації, що передбачає систематичне оновлення сформованого резерву потенційних співробітників, що поділяють місію та цінності організації, підвищення репутації роботодавця тощо. По-друге, як вид діяльності, що передбачає надання рекрутингових послуг зацікавленим особам (шукачам роботи чи організаціям) суб'єктами здійснення рекрутингової діяльності на постійній чи разовій основі задля задоволення їхніх індивідуалізованих потреб у сфері зайнятості населення.

Доведено, що рекрутинг цілком закономірно визначається різновидом підприємницької діяльності, яка за загальним правилом є об'єктом адміністративно-правового регулювання, адже є сукупністю соціально-економічних відносин функціонування яких породжено необхідністю задоволення попиту на рекрутингові послуги.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, посередництво у працевлаштуванні, рекрутинг, рекрутингові послуги, рекрутмент, трудові відносини.

Based on a systematic analysis of legislative and scientific doctrines, the article reveals the content and essence of the modern understanding of recruitment in the discourse of activities that have a commercial, social, organizational or other orientation.

The author clarifies that there is currently no uniquely defined and specified interpretation of the term “recruiting”. There is a scientific debate on this issue among both domestic and foreign experts since such activities can have different forms and manifestations, which leads to the separation of at least two approaches to disclosing its essence. Firstly, it is a process implemented within a particular organization by a professional recruiter who is its full-time employee and has a detailed list of functional responsibilities in the field of meeting the personnel needs of such an organization. In this case, along with active search, selection and recruitment of a future employee for a vacant position, it is also a continuous process of optimizing the strategic management of the organization's human resources development, which involves systematically updating the existing pool of potential employees who share the mission and values of the organization, improving the employer's reputation, etc. Secondly, as a type of

activity involving the provision of recruitment services to interested persons (job seekers or organizations) by recruitment entities on a regular or one-time basis to meet their individualized employment needs.

It is proved that recruitment is quite naturally determined by a type of entrepreneurial activity which, as a general rule, is subject to administrative and legal regulation, since it is a set of socio-economic relations whose functioning is caused by the need to meet the demand for recruitment services.

Key words: *administrative and legal regulation, employment agency, recruitment, recruitment services, recruitment, labor relations.*

Актуальність теми. У сучасній діловій лексиці на зміну таким відомим і живим термінам як «підбір» і «відбір» персоналу, прийшов «рекрутинг». Однак необхідно відмітити, що активне використання англійських та інших запозичених термінів, практично унеможливають підбір українських аналогів, які б повністю відображали значення аналізованого терміну [1]. Йдеться зокрема про те, що поряд з терміном «рекрутинг/recruiting» використовуються також такі як: «рекрутмент/recruitment», «хайрінг/hiring», «емплоймент/employment», «телентхайрінг/ talent hiring», «залучення талантів/talent acquisition» тощо. Їхнє вітчизняне лексичне значення є ідентичним як у випадку з терміном «рекрутмент» та «залучення талантів» чи кардинально іншим зокрема щодо «хайрінг» та «емплоймент», які можна означити українськими аналогами «найм» та «працевлаштування», однак з врахуванням певної специфіки.

Окрім того, означена сфера апелює також такими терміни як, наприклад: «асесмент/assessment», «аутплейсмент/outplacement», «аутсорсинг/outsourcing», «аутстафінг/outstaffing», «прелімінаринг/preliminaring», «скринінг/screening», «хедхантинг/headhunting» тощо. Попри різноманітність зазначених термінів спільним для них є те, що всі вони характеризують діяльність з підбору і відбору персоналу з конкретного боку або є окремим елементом у межах процесу її реалізації.

Зрозуміло, що узагальнювати термін «рекрутинг» виключно відбором і підбором персоналу теж не зовсім коректно, адже як певний процес він має свої особливості, що дозволяють виокремлювати його в самостійне соціально-економічне, а відповідно – і правове явище.

Огляд останніх досліджень. Загалом характеристика явища рекрутингу як предмет наукових пошуків має достатнє наукове висвітлення у вітчизняній науковій доктрині, однак тільки з дискурсу економічних чи внутрішньо-організаційних процесів управління трудовим потенціалом організації. Йдеться насамперед про праці таких вчених як: В. Божанова, І. Жилияєва, К. Качан, О. Лаврінченко, К. Наумік, М. Русінко, Я. Семеняк, О. Хитра тощо. Особливістю представленої до аналізу проблематики є власне акцентуація на його юридичній природі.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу законодавчої та наукової доктрин розкрити зміст та сутність сучасного розуміння рекрутингу як виду діяльності, що є об'єктом адміністративно-правового регулювання.

Виклад основних положень. Лексико-семантичний аналіз свідчить, що слово «рекрутинг» походить від французького «recruit» (українською «рекрутувати») [2, с. 169]. Причому традиційно «рекрут» асоціювався завжди із військовою сферою. Так, у деяких державах новобранці, які тільки приєдналися до збройних сил називаються рекрутами (recruits). У цьому контексті означене слово є іменником та може бути замінено такими синонімами як початківець, стажист, учень [3] тощо. Своєю чергою, як дієслово цей термін позначає процес залучення нових членів до певної організаційної одиниці, тобто дослівно означає: «займатися пошуком і залученням співробітників, нових учасників, студентів, спортсменів тощо» [3]. Саме тому, виокремлюється трудовий, військовий, студентський, релігійних та інші види рекрутингу як різновиди активної діяльності спеціалізованих суб'єктів.

З усім тим, розкриття особливостей діяльності, пов'язаної з вербуванням, підбором і відбором людей для конкретних потреб здійснюється через специфіку саме трудового рекрутингу, який нині об'єктивує індустрію рекрутингу загалом. Як приклад, у межах власної праці Берт Х. Дж. Шреурс [4] щодо вирішення проблеми вербування та утримання необхідної кількості новобранців у військовій сфері зазначає, що для потреб його дослідження доцільним є апелювання терміном «рекрутинг» у розумінні Райнеса і Брома. Автор уточнює, що Райнес у 1991 році визначив рекрутинг як «охоплення всіх організаційних практик і рішень щодо кількості або категорії осіб, які бажають подати заявку на конкретну вакансію чи погодитися на неї» [5, с. 429]. Своєю чергою Бромом у 1992 році запропоновано трудовий рекрутинг визначати як «організаційні

дії, які (1) впливають на кількість та/або типи кандидатів, що претендують на посаду та/або (2) впливають на те, чи буде прийнята пропозиція про роботу» [6, с. 904]. Попри те, що Барбер у 1998 році справедливо зауважив, що обидва визначення плутають процес рекрутингу з його результатом [7], Берт Х. Дж. Шреурс вбачає, що означена база науково-доктринального розуміння рекрутингу для розкриття піднятих ним питань є допустимою. На нашу думку, означене обумовлене тим, що об'єктивізація діяльності рекрутингу знаходиться у межах сфери зайнятості населення, ключовим елементом якої є задоволення особистих та суспільних потреб у спосіб здійснення діяльності, що відразу має дохід у формі заробітної плати або стане підґрунтям для майбутнього отримання матеріальних вигод.

Можливо тому найбільш поширене сучасне значення рекрутингу означає процес пошуку, залучення та відбору кваліфікованих осіб для роботи чи посади в організації. Це може включати різні дії, такі як оголошення про вакансії, перегляд резюме та заявок, проведення співбесід і надання пропозицій про роботу [8]. Відповідно, в узагальненому розумінні під рекрутингом розуміється комплекс дій, що веде до закриття вакантної посади та працевлаштування, тобто завершення процесу найму.

Примітним є те, що чинне законодавство не тільки не визначає сферу рекрутингу як самостійну індустрію, а й загалом не містить будь-яких спеціалізованих норм щодо розкриття його змісту та сутності. Однак слід вказати, що останнім часом з'явилися окремі норми, які надають мінімальне узагальнене розуміння зазначеної діяльності.

Протилежне можна спостерігати закордоном та на міжнародній арені загалом, адже досить тривалий час профільними об'єднаннями звертається увага на те яким має бути рекрутинг загалом, у чому його специфіка та особливості регулювання.

Як приклад, Загальні принципи та оперативні вказівки Міжнародної організації праці для чесного рекрутменту та визначення гонорарів за рекрутмент і пов'язані з цим витрати визначають означений термін як діяльність, що включає рекламу, поширення інформації, відбір, транспортування, розподілення на посаду та для працівників-мігрантів – повернення до країни походження. Це стосується як безробітних, так і тих, хто перебуває у трудових відносинах [9].

Своєю чергою, в глосарії SHRM (найбільшій у світі професійній HR-спільноті “The Society for Human Resource Management”, яка об'єднує понад 300 тисяч HR-професіоналів в 165 країнах [10]) визначення рекрутингу надається через діяльність, яка охоплює всі аспекти найму нових людей для роботи в організації [11]. Уточнюється, що залучення талантів також відоме як рекрутинг і означає процес найму людей із навичками та здібностями, необхідними для роботи [12].

Власне через це, не викликає подиву той факт, що окремі науковці рекрутинг визначають як елемент більш складної системи – управління людськими ресурсами [13] чи стратегічного управління людськими ресурсами (Strategic human resources management – SHRM) [14]. Якщо вести мову про стратегічне управління людськими ресурсами – це інтеграція управління людськими ресурсами зі стратегічною місією організації [14]. Іншими словами SHRM адаптує кадрову політику та практику для вирішення проблем, з якими організації стикаються сьогодні, а також тих, з якими вони зіткнуться в майбутньому.

З усім тим найчастіше «рекрутинг» визначають як «процес» [15; 16] чи «процедуру» відбору (підбору) персоналу, збору даних. Деякі автори, фахівці з менеджменту, визначають рекрутинг як «бізнес-процес» [1, с. 6], роблячи акцент саме на діяльності з підбору і відбору кандидатів рекрутинговими агентствами. Досить поширене трактування «рекрутингу» полягає у наступному – це процес вивчення професійних та психологічних якостей працівника та зіставлення з вимогами замовника [17]. Відразу зазначимо, що на наш погляд, це занадто вузький підхід, адже рекрутинг є складним процесом, який має свої особливості на кожному етапі, що безпосередньо обумовлюється видом та обсягом рекрутингової послуги.

Також існує думка, що це комплекс організаційних заходів, що проводиться рекрутером (рекрутинговою агенцією) в інтересах організації, що зробила замовлення на заповнення вакантної посади претендентами [1, с. 6]. Своєю чергою, англійські джерела розкривають природу рекрутингу через безперервність процесу, який вимагає ретельного дослідження та відбору найталановитіших кадрів для організації незалежно від того, є вакантна посада чи ні [18].

На нашу думку, цікавим є визначенням означеного терміну, сформоване К. Наумік та І. Жилиявою як система доцільних дій з пошуку, вивчення, відбору, оцінювання й створення резерву кандидатів з метою реалізації їхніх здібностей та можливостей для досягнення цілей організації [19, с. 58].

Таким чином, можемо узагальнити, що наразі немає єдино визначеного та конкретизованого трактування терміну «рекрутинг». Наукова полеміка щодо означеного питання має місце як серед вітчизняних вчених, так і закордонних, адже така діяльність може мати різні форми та вияви, що зумовлює виокремлення щонайменше двох підходів до розкриття її сутності.

По-перше, це процес, що реалізовується у межах конкретної організації професійним рекрутером, який є її штатним працівником та має детальний перелік функціональних обов'язків у сфері забезпечення кадрових потреб такої організації. У цьому випадку з-поміж активної діяльності щодо пошуку, відбору і підбору майбутнього співробітника на вакантну посаду йдеться також про постійно здійснюваний процес оптимізації стратегічного управління розвитком кадрового потенціалу організації, що передбачає систематичне оновлення сформованого резерву потенційних співробітників, що поділяють місію та цінності організації, підвищення репутації роботодавця тощо.

По-друге, як вид діяльності, що передбачає надання рекрутингових послуг зацікавленим особам (шукачам роботи чи організаціям) суб'єктами здійснення рекрутингової діяльності на постійній чи разовій основі задля задоволення їхніх індивідуалізованих потреб у сфері зайнятості населення.

Вважаємо за необхідне для більш ґрунтовного розкриття юридичної природи явища рекрутингу схарактеризувати його різновиди. Так, аналіз існуючих підходів до класифікації видів рекрутингу дає змогу виокремити наступні його види: 1) внутрішній рекрутинг – це підбір і відбір персоналу, який відбувається всередині організації (переведення, просування по службі тощо); 2) зовнішній рекрутинг – це пошук, підбір і відбір персоналу, який відбувається поза межами організації (зовнішні джерела підбору персоналу реалізуються, наприклад, через: оголошення, біржі зайнятості, агентства з працевлаштування, навчальні заклади, рекомендації тощо); 3) рекрутинг керівників – пошук, підбір і відбір керівних кадрів, тобто як процес зосереджується на наборі кандидатів на посади керівного рівня, наприклад фінансового директора, технічного директора та генерального директора [8; 20]; 4) масовий рекрутинг – пошук, підбір і відбір великої кількості співробітників на однотипні вакансії, які потрібно закрити якомога швидше; 5) рекрутинг повного циклу, який іноді називають наскрізним рекрутингом, адже описує цілісний процес рекрутингу, у якому рекрутер відповідає не лише за пошук, підбір і відбір нових співробітників, але й за залучення їх до організації [8; 20].

Також розрізняють активний і пасивний рекрутинг. Існує думка, що активним рекрутингом є той, коли рекрутер безпосередньо звертається до потенційних кандидатів, які точно відповідають вимогам відкритої вакансії. А пасивний – коли рекрутер шукає джерела, публікуючи відкриті вакансії на сайті компанії та на різних сайтах з пошуку роботи, щоб відібрати кандидатів [8]. На нашу думку, більш доречно під пасивним рекрутингом розуміти розміщення інформації про вакансії в інтернеті, а під активним рекрутингом – пошук інформації про потенційних професіоналів з інших організацій. Доцільно виокремлювати й напівактивний рекрутинг – пошук викладених на сайтах резюме кандидатів [21].

Окремо зазначимо, що останнім часом на ринку з'явився такий вид послуг як реферальний рекрутинг. Це пошук персоналу за допомогою рекомендацій поточних співробітників, зовнішніх фахівців на ринку або ж звернень до спеціальних агентств з рекрутингу [22].

Отже, можемо визначити, що рекрутинг як процес, так і вид підприємницької діяльності базується на однаковій загальнофункціональній основі, тобто стандартно передбачаючи здійснення аналізу ринку праці, розробку опису вакансій, пошук кандидатів (різними способами та методами), проведення співбесід (різними методиками), оцінку кандидатів та закриття вакантної позиції компетентним кандидатом.

Таким чином, можемо узагальнити, що рекрутинг як вид діяльності можна схарактеризувати через широке та вузьке розуміння, різниця між якими полягає у різновиді та обсязі надання рекрутингових послуг. Зокрема за широкого підходу рекрутинг це не тільки про відбір і підбір персоналу, – це також надання соціальних послуг у сфері зайнятості населення й окремо аналіз сучасного стану ринку праці загалом та тенденцій його розвитку, формування стратегій залучення талантів та кадрових резервів і багато іншого.

Висновки. Як узагальнення проведеного дослідження логічним вбачається висновок, що рекрутинг можна розглядати з різних сторін, зокрема як: процес забезпечення конкурентоспроможності організації у спосіб задоволення її кадрових потреб штатним рекрутером (відділом кадрів); різновид комерційної діяльності; вид соціальної послуги у сфері зайнятості населення тощо.

Відповідно, діяльність, що об'єктивує комерційну та соціальну орієнтацію рекрутингу цілком закономірно визначається об'єктом адміністративно-правового регулювання, адже сукупність соціально-економічних відносин, функціонування яких породжено необхідністю задоволення попиту на рекрутингові послуги, не може існувати в умовах правового вакууму.

Список використаних джерел:

1. Рекрутинг : методичні рекомендації до практичних завдань та плани семінарських занять для студентів усіх спеціальностей першого (бакалаврського) рівня. Уклад. Г. І. Писаревська. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2023. 44 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/29099/1/2023-%D0%9F%D0%B8%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%93%20%D0%86.pdf>
2. Табачник П. Я. Поняття рекрутингу в трудовому праві України. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 169–173.
3. Definition of «recruit». Collins, 2023. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/recruit>
4. Schreurs B. A Model of military recruitment, January 2004. https://www.researchgate.net/publication/228599894_A_Model_of_Military_Recruitment
5. Rynes, S. L. Recruitment, job choice, and post-hire consequences: A call for new research directions. In M. D. Dunnette & L. M. Hough (Eds.), *Handbook of industrial and organizational psychology*, (2nd ed.), 1991, Vol. 2, pp. 399-444.
6. Breaugh, J. A. (1992). *Recruitment: Science and practice*. Boston: PWS-Kent Publishing.
7. Brooks, M. E., Highhouse, S., Russell, S. S., & Mohr, D. C. (2003). Familiarity, ambivalence, and firm reputation: Is corporate fame a double-edged sword? *Journal of Applied Psychology*, 88, 904–914.
8. Barber, A. E. (1998). *Recruiting employees: Individual and organization perspectives*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
9. Santos A. What Is Recruiting? Built In, 2023. URL: <https://builtin.com/recruiting>
10. General principles and operational guidelines for fair recruitment & Definition of recruitment fees and related costs. International Labour Office – Fundamental Principles and Rights at Work Branch, Labour Migration Branch – Geneva: ILO, 2019
11. Сертифікація SHRM. HRPro, 2023. URL: <https://hrpro.com.ua/sertifikacziya-shrm/>
12. Recruiting. SHRM, 2023. URL: <https://www.shrm.org/resourcesandtools/tools-and-samples/hr-glossary/pages/recruiting.aspx>
13. Talent Acquisition. SHRM, 2023. URL: <https://www.shrm.org/resourcesandtools/tools-and-samples/hr-glossary/pages/talent-acquisition.aspx>
14. Recruitment. Hiring Success Glossary. SmartRecruiters, Inc., 2023. URL: <https://www.smartrecruiters.com/resources/glossary/recruitment/>
15. Pynes Joan E. *Human Resources Management for Public and Nonprofit Organizations*. John Wiley & Sons, 2013. URL: <https://download.e-bookshelf.de/download/0000/8047/67/L-G-0000804767-0002289501.pdf>
16. Лук'янов В. О., Мунін Г. Б. організація рестранно-готельного обслуговування. Кондор-Видавництво, 2012. 346 с. URL: https://pidru4niki.com/1405100360381/turizm/protses_vidboru_personalu
17. Шипуліна В.О., Каспрук О.В. Новітні підходи до залучення кадрових ресурсів. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2012. № 3. Т. 2. С. 111–117. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_3_2/pdf/111-117.pdf
18. Hiring VS recruitment. Termscompared.com., 2020. <https://www.termscompared.com/hiring-vs-recruitment/>
19. Наумік К., Жилиєва І. Уточнення змісту поняття «рекрутинг» як інструменту гармонізації комунікаційних процесів в організації. *Проблеми економіки*, 2010. № 2. С. 56–60. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-2_0-pages-56_60.pdf
20. Types of Recruitment. Management Study, 2023. URL: <https://www.managementstudyguide.com/types-of-recruitment.htm>
21. Полякова А. Интернет как один из ключевых методов поиска сотрудников. Work.ua., 2023. URL: <https://www.work.ua/articles/career/217/>
22. Сильні рекомендують сильних»: як за допомогою реферального рекрутингу сформувати дрімтім? ITExpert, 2023. URL: <https://itexpert.work/uk/silni-rekomenduyut-silnih-yak-zadopomogoyu-referalnogo-rekrutingu-sformuvati-drimtim/>

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.11>

АНОХІН А.М.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ
ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧАСНИКІВ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ З МЕТОЮ ПРОФІЛАКТИКИ ДТП****ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF FORMING LEGAL
CONSCIOUSNESS AND LEGAL CULTURE OF ROAD PARTICIPANTS WITH
THE PURPOSE OF ROAD ACCIDENT PREVENTION**

Наукова публікація присвячена визначенню та класифікації адміністративно-правових засобів формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху з метою профілактики ДТП.

Зазначається, що профілактика ДТП шляхом впливу на правосвідомість учасників дорожнього руху є одним із пріоритетних напрямів діяльності органів публічної адміністрації у даній сфері суспільних відносин.

Формулюється авторське визначення адміністративно-правових засобів формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху як системи засобів впливу на свідомість водіїв, пішоходів та інших учасників дорожнього руху, які регламентовані законами та підзаконними, відомчими нормативно-правовими актами, та дозволяють сформувати реальні та дієві правові установки на повсякденне дотримання правил дорожнього руху, усвідомлення та переконання у неприпустимості їх порушення, а також сприяють формуванню у особи поваги до інших учасників дорожнього руху.

Адміністративно-правові засоби формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху пропонується класифікувати за різними критеріями: в залежності від форми та способу впливу на правосвідомість особи (інформаційно-аналітичні, візуально-наглядові, контекстні); в залежності від об'єкту впливу (загальнодержавні, регіональні, розраховані на цільову аудиторію); в залежності від суб'єкту впливу (ті, що реалізуються органами публічної адміністрації – органами державної влади та місцевого самоврядування; ті, що є формою реалізації делегованих державою повноважень самоврядними комерційними та некомерційними, громадськими організаціями (навчання, виховання водіїв в автошколах з відповідною ліцензією); ті, які розраховані на самовиховання, коли науковцями в рамках державних програм створюється лише теоретико-методологічна, текстуальна основа для самостійного опрацювання); в залежності від обов'язковості використання (ті, що входять до обов'язкової програми навчання в автошколах, навчальних закладах, та ті, що мають рекомендаційний характер).

Сформульовано висновки про перспективу подальшого дослідження даної тематики з метою удосконалення існуючого адміністративно-правового механізму профілактики та запобігання ДТП в Україні.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, правосвідомість, правова культура, правові засоби, правове виховання, дорожньо-транспортна пригода, профілактика, запобігання, стратегія.

The scientific publication is devoted to the formulated and classification of administrative and legal means of forming legal consciousness and legal culture of road traffic participants with the purpose of road accidents preventing.

It is stated that the prevention of road traffic accidents on highways, which contributes to the legal consciousness of road users, is one of the priority areas of activity of public administration bodies in this area.

The author formulates the own definition of administrative and legal means for the formation of legal consciousness and legal culture of road traffic participants as a system of influences on the consciousness of drivers, pedestrians and other road traffic participants, are regulated by legal acts, which allow us to formulate real legal attitudes on a daily basis compliance the rules of the road rule, consciousness of the inadmissibility of their violation, as well as promoting the formation of a personal respect to other participants in the road rule.

Administrative and legal means of forming the legal consciousness and legal culture of road traffic participants are classified according to various criteria: in detail, in the form and method of infusing on the legal consciousness of an individual (information analysis personal, visual, contextual); in relation to the target audience (for all citizens, regional, intended for target audience); by subject (those that are one of the forms of activities the bodies of public administration - bodies of state power and local self-government; those that are the forms of activities the commercial and non-commercial organizations (training, education of drivers in driving schools witch have the appropriate license); those that created by scientists under state programs for independent research); by level of obligatory norms (those that are included in the compulsory training program in driving schools, primary schools, and those that may have a recommendatory nature).

A summary has been formulated regarding the prospect of further research of this topic with the aim of improving the essential administrative and legal mechanism of prevention and control of road traffic conditions in Ukraine.

Key words: *road safety, legal consciousness, legal culture, legal means, legal education, road accidents, prevention, protection, strategy.*

Вступ. Профілактика будь-якого негативного соціального явища завжди є кращою, ніж подолання його наслідків. Щодо ДТП, то профілактика дозволяє не просто запобігти порушенням Правил дорожнього руху, а часто дозволяє врятувати життя та здоров'я його учасників, обереігаючи таким чином найвищу соціальну та правову цінність.

Профілактика ДТП здійснюється за допомогою двох основних груп правових засобів. Першою групою врегульовано облаштування та використання технічних засобів профілактики дорожнього руху (дорожньої розмітки, знаків, світлофорів, цифрових камер автоматичної фіксації порушень ПДР, удосконалення дорожньої інфраструктури, обладнання транспортних засобів системами автоматичного гальмування, обмеження швидкості, паркування тощо); другою групою врегульовано засоби впливу на правосвідомість учасників дорожнього руху з метою формування стабільних правових установок на дотримання ПДР, неприпустимість їх порушення, а також поваги до прав і свобод інших учасників дорожнього руху. Обидві групи правових засобів знаходять своє закріплення у відповідних державних програмах та стратегіях підвищення рівня безпеки дорожнього руху, які затверджуються на рівні підзаконних нормативно-правових актів (постанов КМУ, наказів центральних органів державної влади, рішень органів місцевого самоврядування).

Друга група правових засобів потребує максимально детального адміністративно-правового врегулювання, адже правосвідомість – є тонкою правовою матерією, яка потребує обережного ставлення до неї, урахування всіх об'єктивних та суб'єктивних факторів, які впливають або можуть вплинути на правосвідомість особи.

Вищезазначеним обґрунтовується актуальність та необхідність дослідження адміністративно-правових засобів формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху з метою профілактики ДТП.

Різні аспекти профілактики та розслідування дорожньо-транспортних пригод, а також проблемні питання забезпечення безпеки дорожнього руху досліджували у своїх працях такі відомі науковці як С. Бутник, В. Введенська, С. Гусаров, М. Долгополова, М. Лазаренко, А. Філіпов та інші відомі фахівці.

Загальній характеристиці адміністративно-правових та інших засобів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні присвятили свою роботу В. Сокуренок та А. Стрижак. Окремі адміністративно-правові засоби забезпечення безпеки дорожнього руху дослідила О. Салманова.

Зарубіжний досвід забезпечення безпеки дорожнього руху досліджували І. Горбачева, Д. Козар, О. Шумейко та інші відомі науковці.

Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення є предметом дослідження таких відомих вчених-адміністративістів як В. Бевзенко, М. Віхляев, П. Діхтієвський, В. Доненко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, Ю. Легеза, П. Лютиков, Р. Мельник, Д. Приймаченко, С. Стеценко, А. Школик та інших науковців.

Із останніх досліджень проблематики ДТП слід виділити роботу В. Приходька та М. Александрова «Особливості адміністративно-правової профілактики дорожньо-транспортних пригод в умовах воєнного стану» [1], а також публікацію І. Христин на тему «Латентність правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» [2].

Зокрема, В. Приходько та М. Александров справедливо зазначають, що адміністративно-правова профілактика дорожньо-транспортних пригод в умовах воєнного стану має враховувати ситуацію та бути адаптованою до поточних умов в залежності від рівня безпеки кожного регіону. Різні території зазнали різного впливу війни. Адміністративно-правові заходи у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що були актуальні в мирний час, можуть бути складними для виконання на відносно мирних територіях, а в умовах бойових дій взагалі неможливими. Однак, не дивлячись на період дії воєнного стану, варто констатувати, що стан адміністративно-правової профілактики транспортних пригод в Україні не можна назвати задовільним у зв'язку з високим рівнем аварійності, тому запроваджувати дієві заходи та вдосконалювати існуючі напрями у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху необхідно якнайшвидше, особливо в умовах воєнного стану [1, с. 111].

Різні аспекти формування правосвідомості та правової культури дослідили в своїх працях представники теорії держави та права: Н. Атаманова, С. Богачов, О. Ганзенко, Л. Касинюк, Н. Ларіна, О. Мурашин, П. Рабінович, О. Скакун, М. Цвік, А. Юдіна та інші відомі науковці.

Водночас, аналізу адміністративно-правових засобів формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху приділена недостатня увага, що актуалізує проведення даного дослідження.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є визначення та систематизація адміністративно-правових засобів формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху.

Методологія даної публікації ґрунтується на поєднанні філософських (закону єдності та боротьби протилежностей, закону переходу кількісних змін у якісні, принципів об'єктивності та історизму), загальнонаукових (таких прийомів логічного методу як аналіз, синтез, дедукція та індукція, методу порівняння, прийомів соціологічного методу (опитування, спостереження), системного та структурно-функціонального методів) та спеціально-юридичних методів дослідження (методів юридичної логіки та юридичної статистики, формально-юридичного методу (методу юридичної догматики) та методу юридичного моделювання).

Активно застосовується синергетичний науковий підхід до дослідження проблематики формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху, адже саме синергетичний підхід дозволяє врахувати всі фактори, які впливають на правосвідомість особи, і розглядати останню як складну систему, яка самоорганізується для досягнення поставлених цілей, здатна до самонавчання та самовдосконалення, та потребує комплексного, науково обґрунтованого підходу до її формування.

Результати дослідження. Правосвідомість та правова культура є складними, проте достатньо популярними об'єктами наукових досліджень.

Правосвідомість особи в узагальненому визначенні є системою правових знань, правових емоцій та почуттів, а також правових мотивів та установок, які визначають повсякденну правову поведінку особи (правомірну або неправомірну). Правосвідомість формується поступово, в процесі соціалізації особи та набуття нею певного обсягу правових знань в рамках загальної, професійно-технічної, вищої освіти або самонавчання.

В свою чергу, правова культура особи є її позитивною правосвідомістю у дії – усвідомленою готовністю до повсякденної правомірної поведінки, яка ґрунтується на засвоєних, сприйнятих особою правових цінностях, повазі до права через розуміння його соціальної цінності, включаючи повагу до прав і свобод інших осіб. Правова культура часто не залежить від кількості

правових знань, тому головним критерієм наявності правової культури у особи є якість таких знань, вміння та навички застосовувати їх на практиці, а також усвідомлена вольова готовність дотримуватися приписів норм права, незважаючи на часту спокусу їх порушити (за відсутності належного контролю з боку органів публічної адміністрації). Наприклад, особа може досконало знати Правила дорожнього руху, але свідомо порушувати їх через зневажливе ставлення до права в цілому, що є проявом правового нігілізму, або неповагу до окремих його інститутів (правоохоронної функції держави, встановлених заборон та зобов'язань, що діють у сфері безпеки дорожнього руху). Порушення встановлених правил також може бути зумовлено домінуванням приватних інтересів над публічними (бажання швидше потрапити до пункту призначення, отримати задоволення від швидкісної їзди, показати свої вміння екстремального водіння пасажиром тощо).

Правосвідомість учасників дорожнього руху є частиною їх загальної правосвідомості, в основі якої знаходяться знання Правил дорожнього руху та інших нормативно-правових актів, пов'язаних із безпекою дорожнього руху (перший елемент). Другим елементом правосвідомості водіїв, пішоходів та інших учасників дорожнього руху є позитивна або негативна оцінка встановлених заборон та зобов'язань, яких необхідно дотримуватися на дорозі, а також ставлення до відповідних санкцій норм адміністративно-деліктного та кримінального права. Третім елементом є емоційно-вольова готовність дотримуватися або не дотримуватися (за можливості) Правил дорожнього руху, чим обумовлюється повсякденна поведінка суб'єктів відповідних правовідносин.

Так, негативне ставлення (неповага) до Правил дорожнього руху обумовлює маргінальну поведінку водія або пішохода – за відсутності належного контролю така особа «легко» порушує встановлені заборони – переходить дорогу в неналежному місці або на заборонений сигнал світлофору, перевищує дозволenu швидкість руху, ігнорує вимоги дорожніх знаків, сідає за кермо у стані алкогольного чи іншого сп'яніння. І, навпаки, повага до Правил дорожнього руху, заснована на розумінні їх соціальної цінності та необхідності дотримання з метою збереження життя та здоров'я учасників дорожнього руху, обумовлює усвідомлену правомірну поведінку особи, незалежно від рівня контролю (наявності або відсутності камер автоматичної фіксації порушень дорожнього руху, патрульної поліції в районі руху тощо).

Саме повага до встановлених органами публічної адміністрації Правил дорожнього руху та повсякденна правомірна поведінка особи, заснована на цій повазі, є проявом правової культури учасника дорожнього руху – її позитивною правосвідомістю у дії.

Формування правової культури учасників дорожнього руху здійснюється за допомогою системи правової освіти та виховання – цілеспрямованого впливу на правосвідомість особи – інформування її про основні правила поведінки у сфері правового регулювання дорожнього руху, переконання у необхідності їх дотримання незалежно від ситуації (інтенсивності руху, відсутності контролю тощо), а також формування вмінь та навичок реалізації своїх прав та обов'язків у даній сфері суспільних відносин (навчання в автошколах, на курсах професійного водіння тощо).

Значна частина правових інструментів формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху регламентована нормами адміністративного права, адже у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху одним із учасників правовідносин виступають органи публічної адміністрації. Так, згідно із ст. 3 Закону України «Про дорожній рух», державне управління у сфері дорожнього руху та його безпеки здійснюється Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноваженими на це центральними органами виконавчої влади, органами виконавчої влади в Автономній Республіці Крим, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування [3].

Механізм адміністративно-правового регулювання безпеки дорожнього руху складається із системи правових засобів, до яких відносяться норми права, акти реалізації норм права та правозастосування, акти тлумачення норм права (інтерпретаційно-правові акти) та конклюдентні акти (акти-дії – застосування превентивних поліцейських заходів, поліцейських заходів примусу тощо).

«Правові засоби» є універсальною науковою та прикладною категорією юриспруденції, адже увесь механізм правового регулювання фактично складається із правових засобів досягнення приватної чи публічної мети правового регулювання (правових відносин). Правові засоби умовно поділяються на правові стимули та обмеження, які в свою чергу є комбінаціями трьох основних способів правового регулювання – заборон, зобов'язань та дозволів, які закріплені в диспозиціях правових норм.

Адміністративно-правові засоби є різновидом правових засобів. Основними ознаками, які відрізняють адміністративно-правові засоби від інших правових інструментів, є використання

в основному імперативного (наказового) методу правового регулювання, домінування заборон та зобов'язань в масиві правових норм, участь у правовідносинах органів публічної адміністрації, які володіють широким інструментарієм правових засобів для надання адміністративних послуг та притягнення до відповідальності порушників нормативних приписів.

Отже, адміністративно-правові засоби формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху є системою засобів впливу на свідомість водіїв, пішоходів та інших учасників дорожнього руху, які регламентовані законами та підзаконними, відомчими нормативно-правовими актами, та дозволяють сформувавши в свідомості особи реальні та дієві правові установки на повсякденне дотримання правил дорожнього руху, усвідомлення та переконання у неприпустимості їх порушення, а також сприяють формуванню у особи поваги до інших учасників дорожнього руху.

Адміністративно-правові засоби формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху доцільно класифікувати за різними критеріями:

- в залежності від форми та способу впливу на правосвідомість особи: інформаційно-аналітичні (тексти нормативно-правових актів, публікації в ЗМІ, включаючи Інтернет, інформаційні повідомлення на офіційних веб-сайтах органів публічної адміністрації тощо), візуально-наглядні (стенди, біг-борди, плакати, листівки, що містять елементи пропаганди необхідності дотримання Правил дорожнього руху), контекстні (інформаційні повідомлення, новини, телевізійні та художні фільми, рекламні ролики, які впливають на підсвідомість особи – здійснюють виховний вплив на правосвідомість через закладений в них контекст, внутрішній зміст);

- в залежності від об'єкту впливу: загальнодержавні, регіональні, розраховані на цільову аудиторію;

- в залежності від суб'єкту впливу: ті, що є одним із напрямів та форм діяльності органів публічної адміністрації – органів державної влади та місцевого самоврядування; ті, що є інструментом (формою) діяльності самоврядних комерційних та некомерційних, громадських організацій (яким органами публічної адміністрації делеговано повноваження в рамках відповідної ліцензії (дозволу) здійснювати правову освіту, наприклад, в рамках курсів водіїв, проводити трансляції передач на радіо та телебаченні тощо); ті, які розраховані на самовиховання та реалізуються за рахунок бюджетних коштів в рамках загальнодержавних та регіональних програм з правової освіти та правового виховання, коли науковцями, практиками створюється лише теоретико-методологічна, текстуальна основа для самостійного опрацювання (книги, буклети, брошури, навчальні комікси, ілюстровані та інтерактивні Правила дорожнього руху тощо);

- в залежності від об'єкту впливу: ті, що використовуються в рамках обов'язкової програми навчання в автошколах, навчальних закладах (затверджені наказами відповідних профільних органів публічної адміністрації), та ті, використання яких має рекомендаційний характер (рекомендації для власників автотранспортних підприємств, керівників підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності щодо правової освіти та вихованні підлеглих працівників у сфері безпеки дорожнього руху).

Так, А. Калініна справедливо зазначає, що забезпечення безпеки дорожнього руху є пріоритетним напрямом розвитку для України. Наразі актуальними документами з приводу розроблення концептуальних засад безпеки дорожнього руху на державному рівні є Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.10.2020. № 1360-р. [4] та Державна програма підвищення безпеки дорожнього руху на період до 2023 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 1287 від 21.12.2020 [5].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 № 3353-ХІІ затвердження регіональних програм розвитку дорожнього руху та його безпеки відноситься до компетенції органів влади Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, обласних, Київської та Севастопольської державних адміністрацій [3].

Водночас А. Калініна зазначає, що проведений моніторинг офіційних сайтів обласних державних адміністрацій свідчить про те, що регіональні програми із забезпечення безпеки дорожнього руху терміном виконання до 2023 року на теперішній час прийняті лише у кількох областях [6, с. 53–54].

Одним із основних напрямів реалізації Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року є безпечна поведінка учасників дорожнього руху, що передбачає:

- проведення соціальних кампаній з метою інформування населення про ризики на дорогах та необхідності дотримання Правил дорожнього руху – рекламні ролики на телебаченні, зовнішня реклама тощо, визначення органу, відповідального за координацію дій з проведення таких кампаній, та забезпечення доступу до такої інформації осіб з інвалідністю;

- проведення загальнонаціональних та регіональних досліджень щодо ставлення учасників дорожнього руху до Правил дорожнього руху та необхідності їх дотримання;

- перегляд навчальних програм з вивчення Правил дорожнього руху та правил безпечної поведінки на дорозі в системі дошкільної, загальної середньої освіти та стандартів професійної (професійно-технічної) освіти з урахуванням потреб осіб з особливими освітніми проблемами;

- забезпечення проведення в комунальних дошкільних навчальних закладах, закладах освіти, зокрема працівниками Національної поліції, роз'яснювальної роботи з попередження дитячого дорожньо-транспортного травматизму, вивчення Правил дорожнього руху та безпечної поведінки на дорогах і з урахуванням потреб осіб з особливими освітніми проблемами;

- утворення дитячих майданчиків для проведення занять з питань безпеки дорожнього руху;

- розроблення та видання навчально-методичних і наочних посібників, навчальних фільмів з питань безпеки дорожнього руху з урахуванням потреб осіб з особливими освітніми проблемами;

- популяризацію необхідності створення умов для забезпечення доступності об'єктів транспортної інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення [4].

Таким чином, в Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року фактично закріплено правовий інструментарій (адміністративно-правові засоби) правової освіти та виховання учасників дорожнього руху.

Не менш важливим є внесення змін до Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки [7] щодо збільшення частки правової освіти та виховання, включаючи вивчення Правил дорожнього руху, в навчальних програмах середніх та вищих навчальних закладів.

Висновки. Проведене дослідження адміністративно-правових засобів формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху з метою профілактики ДТП дозволяє сформулювати авторське визначення таких адміністративно-правових засобів, під якими слід розуміти систему засобів впливу на свідомість водіїв, пішоходів та інших учасників дорожнього руху, які регламентовані законами та підзаконними, відомчими нормативно-правовими актами, та дозволяють сформувати дієві правові установки на повсякденне дотримання правил дорожнього руху, переконання у неприпустимості їх порушення, а також сприяють формуванню у особи поваги до інших учасників дорожнього руху.

Адміністративно-правові засоби впливу на правосвідомість та правову культуру учасників дорожнього руху знаходять своє закріплення у відповідних державних програмах та стратегіях підвищення рівня безпеки дорожнього руху, які затверджуються на рівні підзаконних нормативно-правових актів (постанов КМУ, наказів центральних органів державної влади, рішень органів місцевого самоврядування).

Адміністративно-правові засоби формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху доцільно класифікувати за різними критеріями: в залежності від форми та способу впливу на правосвідомість особи (інформаційно-аналітичні, візуально-наглядові, контекстні); в залежності від об'єкту впливу (загальнодержавні, регіональні, розраховані на цільову аудиторію); в залежності від суб'єкту впливу (ті, що є одним із напрямів та форм діяльності органів публічної адміністрації – органів державної влади та місцевого самоврядування; ті, що є інструментом (формою) реалізації делегованих повноважень в діяльності самоврядних комерційних та некомерційних, громадських організацій; ті, які розраховані на самовиховання, коли науковцями в рамках державних програм з правової освіти та виховання створюється лише теоретико-методологічна, текстуальна основа для самостійного опрацювання); в залежності від обов'язковості використання (ті, що входять до обов'язкової програми навчання в автошколах, навчальних закладах, та ті, що мають рекомендаційний характер).

Актуальною наразі є розробка нової Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2030 року, яка повинна містити результати останніх наукових досліджень, враховувати досягнення науково-технічного прогресу у сфері забезпечення безпеки управління автомобілем та мінімізації наслідків ДТП, включаючи ДТП із пішоходами та іншими учасниками дорожнього руху.

Важливим також є проведення окремого доктринального дослідження ДТП як об'єкту адміністративно-правового регулювання, що буде включати аналіз зарубіжного та національного

досвіду нормотворчої та правозастосовчої діяльності органів публічної адміністрації у даній сфері суспільних відносин з метою формування конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного адміністративно-деліктного законодавства, підзаконних відомчих нормативно-правових актів та відповідної юридичної практики, у тому числі у сфері правової освіти та виховання учасників дорожнього руху.

До інноваційних адміністративно-правових засобів формування правосвідомості та правової культури учасників дорожнього руху слід віднести регламентовані нормами адміністративного права різноманітні форми цифровізації суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, починаючи з удосконалення автоматизованих систем підготовки та складання іспитів для отримання водійського посвідчення (мінімізації суб'єктивного фактору в процесі оцінки рівня теоретичних та практичних знань особи, яка бажає отримати посвідчення водія, шляхом використання технології штучного інтелекту) і закінчуючи розширенням мережі (системи) цифрових камер автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху, наявність яких прямо впливає на правосвідомість водіїв та пішоходів, стимулюючи учасників дорожнього руху до свідомого дотримання швидкісних режимів, вимог дорожніх знаків та сигналів світлофорів.

Перспектива подальшого дослідження проблематики профілактики та запобігання ДТП як об'єкту адміністративно-правового регулювання обумовлена необхідністю наукового обґрунтування способів та напрямів удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Список використаних джерел:

1. Приходько В., Александров М. Особливості адміністративно-правової профілактики дорожньо-транспортних пригод в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 106–113. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2022/14.pdf (дата звернення: 10.05.2023).
2. Христюк І. Латентність правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні. *Публічне право*. 2022. № 4 (48). С. 181–189.
3. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ. Дата оновлення: 23.03.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12/ed20230323#Text> (дата звернення: 05.04.2023)
4. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.06.2023).
5. Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 р. : постанова Кабінету Міністрів України № 1287 від 21.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.06.2023).
6. Калініна А.В. Регіональне планування забезпечення безпеки дорожнього руху. *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) : електрон. наук. вид.; НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2021. С. 53–55. DOI: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-313-8>.
7. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022- 2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-> (дата звернення: 05.04.2023).

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
КВАЛІФІКАЦІЙНО-ДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМІСІЇ АДВОКАТУРИ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE QUALIFICATION
AND DISCIPLINARY COMMISSION OF THE ADVOCACY**

Метою статті є розгляд та аналіз адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. У статті буде проведено дослідження щодо функцій, повноважень та діяльності цієї комісії з метою визначення її ролі в регулюванні адвокатської діяльності в Україні. Мета статті також включає в себе порівняння практики та стандартів щодо адміністративно-правового статусу подібних комісій у різних країнах з метою ідентифікації найкращих практик та можливих напрямків реформування системи регулювання адвокатської діяльності. У статті проведено аналіз законодавчих та регуляторних актів, які визначають функції та повноваження Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, а також порівняно цей статус із міжнародними стандартами та практикою інших країн. Порівняльний аналіз адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури в Україні з практикою та стандартами, що існують у інших країнах або на міжнародному рівні, дає можливість визначити, наскільки Україна відповідає міжнародним нормам та практиці у регулюванні адвокатської діяльності. Визначено, що незалежність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії від зовнішніх впливів є законодавчо гарантованою. Це допомагає забезпечити об'єктивний розгляд справ адвокатів та дотримання принципів справедливості та професійної етики в адвокатській професії. На основі проведеного аналізу сформульовані ключові висновки та рекомендації. Серед них важливими є: забезпечення незалежності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії від зовнішніх впливів, що є важливим для забезпечення об'єктивності при розгляді дисциплінарних справ; забезпечення прозорості та можливості публічного контролю над рішеннями Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії; поліпшення процедур розгляду дисциплінарних справ та забезпечення доступу до справедливого та ефективного судового контролю; співпраця з міжнародними адвокатськими організаціями та врахування міжнародних стандартів; залучення громадськості та професійних адвокатських об'єднань у процесі контролю та нагляду над діяльністю Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії; постійний моніторинг та оновлення законодавства для відповідності сучасним вимогам.

Ключові слова: *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія, адвокатура, адміністративно-правовий статус, дисциплінарна відповідальність, незалежність, прозорість, реформи.*

The purpose of the article is to review and analyze the administrative and legal status of the Qualification and Disciplinary Commission of the Bar. The article will conduct research on the functions, powers and activities of this commission in order to determine its role in the regulation of advocacy in Ukraine. The purpose of the article also includes a comparison of practices and standards regarding the administrative-legal status of similar commissions in different countries with the aim of identifying best practices and possible directions for reforming the system of legal regulation of advocacy. The article analyzes the legislative and regulatory acts that determine the functions and powers of the Qualification and Disciplinary Commission, as well as compares this status with international standards and practices of other countries. A comparative analysis of the

administrative-legal status of the Qualification and Disciplinary Commission of the Bar in Ukraine with the practice and standards existing in other countries or at the international level makes it possible to determine the extent to which Ukraine complies with international norms and practice in the regulation of advocacy. It was determined that the independence of the Qualification and Disciplinary Commission from external influences is legally guaranteed. This helps ensure the objective consideration of lawyers' cases and compliance with the principles of justice and professional ethics in the legal profession. Key conclusions and recommendations are formulated on the basis of the conducted analysis. Among them, the following are important: ensuring the independence of the Qualification and Disciplinary Commission from external influences, which is important for ensuring objectivity when considering disciplinary cases; ensuring transparency and the possibility of public control over the decisions of the Qualification and Disciplinary Commission; improving the procedures for consideration of disciplinary cases and ensuring access to fair and effective judicial control; cooperation with international advocacy organizations and consideration of international standards; involvement of the public and professional bar associations in the process of control and supervision over the activities of the Qualification and Disciplinary Commission; constant monitoring and updating of legislation to meet modern requirements.

Key words: *Qualification and disciplinary commission, advocacy, administrative and legal status, disciplinary responsibility, independence, transparency, reforms.*

Постановка проблеми. Адвокатська діяльність є важливим і невід'ємним елементом правової системи багатьох країн, включаючи Україну. Забезпечення якості та професійної компетентності адвокатів є однією з основних передумов забезпечення справедливості та дотримання прав та свобод громадян. Одним із головних органів, відповідальних за контроль за діяльністю адвокатів та забезпечення їхньої дисципліни, є Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури [1].

Згідно зі статтею 50 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», для оцінки рівня професійної підготовки осіб, які бажають стати адвокатами, і для вирішення питань, пов'язаних із дисциплінарною відповідальністю адвокатів, створюється Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. Ця комісія підпорядкована та звітує перед конференцією адвокатів регіону [1].

Проблема полягає в тому, що адміністративно-правовий статус Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури часто стає предметом дискусій та суперечок в адвокатському співтоваристві і серед правозахисних організацій. Недоліки в регулюванні її функцій, повноважень та процедур можуть впливати на ефективність її роботи та, в кінцевому підсумку, на якість адвокатської діяльності в цілому.

Крім того, є питання щодо відповідності статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури міжнародним стандартам і законодавству України. Порівняльний аналіз із законами і практикою інших країн може допомогти виявити недоліки та запропонувати шляхи їх вирішення.

Крім того, важливо дослідити питання щодо незалежності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від інших владних органів, а також її здатність забезпечувати справедливе та об'єктивне розгляд справ.

У зв'язку з вищезазначеними проблемами, ця наукова стаття має на меті розглянути адміністративно-правовий статус Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури в Україні, визначити його переваги та недоліки, порівняти його з практикою інших країн, а також запропонувати рекомендації щодо поліпшення її функціонування та підвищення її незалежності та ефективності.

Аналіз останніх досліджень. Багато вчених-правників, включаючи В. Владишевська, В.В. Заборовського, С.О. Ковтун, С.К. Костенко, С.С. Алексєєва, А.М. Бірюкову, М.З. Вовк, Д.Є. Забзалюк, Ю.М. Юркевич, Н.М. Бакаянова, М.Д. Денисовського, Г.Є. Сівіцька, Т.В. Варфоломєєва, С.В. Вилков, В.В. Гайворонську, С.В. Гончаренко, О.А. Овсянникову, С.Ф. Сафулько, В.О. Святоцьку, О.Д. Святоцького, М.А. Погорєцького, Д.П. Фіолєвського, І.Я. Фойницького, О.Г. Яновську та інших, досліджували питання, пов'язані з отриманням права на заняття адвокатською діяльністю. Але, до цього часу не було проведено комплексне дослідження адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури.

Метою статті є розгляд та аналіз адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. У статті буде проведено дослідження щодо функцій, повноважень та діяльності цієї комісії з метою визначення її ролі в регулюванні адвокатської діяльності в Україні. Також буде розглянуто питання щодо незалежності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та її здатності забезпечувати об'єктивний та справедливий розгляд справ.

Мета статті також включає в себе порівняння практики та стандартів щодо адміністративно-правового статусу подібних комісій у різних країнах з метою ідентифікації найкращих практик та можливих напрямків реформування системи регулювання адвокатської діяльності.

Загальною метою статті є сприяння покращенню регулювання адвокатської діяльності в Україні шляхом аналізу та обговорення адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та подання рекомендацій для подальших можливих поліпшень у цій області.

Виклад основного матеріалу. Компетенція, методи створення і функціонування кваліфікаційної дисциплінарної комісії адвокатури (КДКА) регламентуються відповідно до закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», своїй роботі Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія керується Конституцією України, законами України, нормативними актами Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури, прийнятими в рамках її повноважень, а також «Положенням про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури» [3].

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія (КДК) адвокатури в Україні відіграє важливу роль у системі регулювання адвокатської діяльності. Вона має ряд функцій та повноважень, які спрямовані на забезпечення якості та професійної компетентності адвокатів, а також на виконання дисциплінарного контролю. Нижче подано більш детальний опис цих функцій та повноважень КДК:

Кваліфікаційна оцінка адвокатів: Однією з основних функцій КДК є проведення кваліфікаційної оцінки осіб, які бажають отримати право на заняття адвокатською діяльністю. Ця оцінка включає в себе перевірку професійної підготовки, відповідності вимогам для адвокатської діяльності, та інших критеріїв, які допомагають визначити, чи заслуговує кандидат на статус адвоката [1].

Прийняття рішень щодо внесення до Реєстру адвокатів: КДК вирішує, хто з кандидатів має право бути внесеним до Реєстру адвокатів. Це рішення базується на результати кваліфікаційної оцінки та відповідності вимогам законодавства.

Дисциплінарний контроль: КДК також має повноваження здійснювати дисциплінарний контроль за діяльністю адвокатів. Це включає в себе розгляд скарг і справ про можливі порушення професійної етики та стандартів, які зобов'язані дотримуватися адвокати.

Застосування санкцій: У випадках, коли КДК визнає адвоката винним у дисциплінарному порушенні, вона має право застосовувати різні санкції відповідно до законодавства. Це може включати в себе стягнення грошових штрафів, тимчасову або постійну втрату адвокатського статусу, а також інші обмеження.

Консультації та рекомендації: КДК може надавати консультації та рекомендації адвокатам з питань професійної діяльності, етики та стандартів.

Загалом, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія відіграє важливу роль у забезпеченні високого стандарту адвокатської діяльності та дотриманні професійної етики серед адвокатів в Україні. Вона виконує завдання з кваліфікаційної оцінки та дисциплінарного контролю, забезпечуючи тим самим інтерес та довіру до адвокатської професії.

У своїй праці «Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування» В.А. Гвоздій класифікує залежно від функцій органів адвокатського самоврядування, їхні повноваження, права та обов'язки [4].

Незалежність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії (КДК) адвокатури від зовнішніх впливів є критично важливою для забезпечення об'єктивного та справедливого розгляду справ адвокатів. Цей аспект визначається законодавством України та статутами адвокатських об'єднань. Нижче подано більш детальний аналіз незалежності КДК та її ролі у забезпеченні справедливого процесу:

Законодавча база: Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», КДК створюється та діє на підставі законодавства та статутів адвокатських об'єднань. Закон передбачає, що КДК є незалежною від інших адвокатських органів та органів державної влади [1].

Склад комісії: Комісія для кваліфікаційних та дисциплінарних питань функціонує у двох частинах: апеляційній та дисциплінарній палатах. Склад КДК складається з представників адвокатської громадськості та має бути формованим таким чином, щоб забезпечити баланс інтересів та запобігти можливим конфліктам інтересів. Це сприяє незалежності КДК від внутрішніх впливів [3].

Процедурна незалежність: КДК має власну процедурну незалежність у розгляді справ адвокатів. Вона встановлює власні процедури та правила розгляду дисциплінарних справ, які повинні бути відповідними стандартам справедливого процесу.

Відсутність впливу третіх осіб: КДК не повинна бути під впливом третіх осіб, включаючи державні органи чи адвокатські об'єднання. Це важливо для забезпечення об'єктивності та недопущення втручання в дисциплінарні процедури.

Публічність рішень: Закон передбачає, що рішення КДК мають бути публічними, що сприяє прозорості та громадському контролю за їхньою діяльністю [1].

Апеляційна інстанція: Закон також передбачає можливість подання апеляцій на рішення КДК до апеляційної інстанції, що дозволяє перевірити об'єктивність та справедливість рішень.

Враховуючи вищезазначені пункти та законодавство, можна зазначити, що незалежність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії від зовнішніх впливів є законодавчо гарантованою. Це допомагає забезпечити об'єктивний розгляд справ адвокатів та дотримання принципів справедливості та професійної етики в адвокатській професії.

В.В. Владишевська здійснила аналіз чинного законодавства, що стосується можливості стати адвокатом, процедур формування, проведення та оцінки кваліфікаційних іспитів для отримання права на адвокатську діяльність в Україні. Метою її статті було вивчення ролі та місця

Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури як важливого учасника у забезпеченні доступу до адвокатської професії в Україні. [5]

Порівняльний аналіз адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії (КДК) адвокатури в Україні з практикою та стандартами, що існують у інших країнах або на міжнародному рівні, дає можливість визначити, наскільки Україна відповідає міжнародним нормам та практиці у регулюванні адвокатської діяльності. Нижче наведено деякі ключові аспекти цього порівняльного аналізу:

Створення та структура КДК: У різних країнах можуть існувати різні підходи до створення та структури КДК. Деякі країни можуть мати централізовані комісії національного рівня, в той час як інші можуть мати регіональні або децентралізовані органи з різними повноваженнями.

Функції та повноваження КДК: Порівняння функцій та повноважень КДК в різних країнах може розкрити схожість чи відмінності в їх завданнях. Це включає в себе кваліфікаційну оцінку адвокатів, дисциплінарний контроль, а також можливість надавати рекомендації та консультації адвокатам.

Незалежність і автономія: Порівняння рівня незалежності та автономії КДК в різних країнах може виявити, чи вони зазнають зовнішнього впливу, і чи є вони вільними від політичних або економічних тисків.

Процедури та стандарти: Важливо також порівняти процедури та стандарти, за якими працює КДК в різних країнах. Це включає в себе правила розгляду дисциплінарних справ, процес апеляції та судовий контроль.

Публічність та доступ до інформації: Порівняння ступеня публічності та доступу до інформації про діяльність КДК може розкрити різницю в рівні прозорості та громадського контролю. Міжнародні стандарти та рекомендації: Важливо також враховувати міжнародні стандарти та рекомендації, які встановлюються міжнародними організаціями, такими як Міжнародна спілка адвокатів (IBA), Міжнародний союз юристів (UIA). Ці організації розробляють стандарти професійної поведінки та регулювання адвокатської діяльності.

Порівняння адміністративно-правового статусу КДК з міжнародними нормами та практикою допоможе визначити, чи відповідає Україна міжнародним стандартам у регулюванні адвокатської діяльності. Такий аналіз може також виявити можливість впровадження поліпшень у системі регулювання адвокатської професії в Україні.

Стаття О.М. Овчаренко, Я.О. Ковальова розглядає норми дисциплінарної відповідальності адвокатів, які втілюють міжнародні стандарти рекомендаційного характеру, а також враховує практику Європейського суду з прав людини, основу на положеннях Конвенції про захист прав людини та основних свобод [6].

Огляд законодавства, що регулює діяльність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії (КДК) адвокатури в Україні, важливий для визначення ефективності та відповідності сучасним потребам. Нижче наведено більш детальний огляд законодавства та можливих аспектів, які потребують уваги та можливих змін:

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Цей закон є основним правовим актом, який регулює діяльність КДК. Він визначає структуру, склад, функції та повноваження КДК. Закон також встановлює процедури кваліфікаційної оцінки адвокатів та дисциплінарного контролю [1].

Статути адвокатських об'єднань: Статути кожного адвокатського об'єднання містять специфічні положення щодо КДК на рівні об'єднань. Вони можуть деталізувати склад КДК, правила проведення засідань, процедури розгляду справ, а також правила професійної етики для адвокатів [2].

Правила та процедури КДК: У разі, якщо Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить деталей щодо певних аспектів діяльності КДК, такі аспекти можуть бути регульовані внутрішніми правилами та процедурами КДК [3].

Міжнародні стандарти: Україна, як член Міжнародного союзу юристів (UIA) та інших міжнародних організацій, повинна враховувати міжнародні стандарти та рекомендації у регулюванні адвокатської діяльності. Важливо переконатися, що внутрішні закони та правила відповідають цим стандартам.

Прозорість та публічність рішень: законодавство має враховувати принципи прозорості та публічності в діяльності КДК. Громадський контроль і доступ до інформації про роботу КДК є важливими для забезпечення довіри до професії.

Забезпечення незалежності: законодавство повинне гарантувати незалежність КДК від зовнішніх впливів, включаючи політичні чи економічні. Це важливо для забезпечення об'єктивності при розгляді справ.

З урахуванням зазначених аспектів, законодавство, що регулює діяльність КДК в Україні, може бути оцінено з точки зору відповідності сучасним потребам. Потреби можуть змінюватися з часом, і тому необхідно постійно переглядати та, за необхідності, адаптувати законодавство та правила для забезпечення ефективного функціонування КДК та дотримання найвищих стандартів професійної етики в адвокатській діяльності.

Висновки. На основі аналізу адміністративно-правового статусу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії (КДК) адвокатури в Україні та порівняльного аналізу з міжнародними стандартами та практикою інших країн, можна сформулювати конкретні рекомендації щодо можливих поліпшень у функціонуванні КДК та її адміністративно-правовому статусі:

Забезпечення незалежності КДК:

Внести зміни до законодавства, які б гарантували незалежність КДК від будь-яких зовнішніх впливів, включаючи державні органи чи адвокатські об'єднання.

Забезпечити стабільність складу КДК та встановити процедури для запобігання можливим конфліктам інтересів серед членів КДК.

Прозорість та публічність рішень:

– Розглянути можливість публікації рішень КДК у відкритому доступі або на офіційних веб-сайтах адвокатських об'єднань з видаленням конфіденційних даних.

– Забезпечити можливість сторін, які відповідають перед КДК, брати участь у засіданнях і висловлювати свої позиції.

Процедури та процеси розгляду справ:

– Розглянути можливість вдосконалення процедур розгляду дисциплінарних справ, зокрема, скорочення строків розгляду та впровадження ефективних механізмів апеляції.

– Забезпечити обов'язкову підготовку та навчання членів КДК з питань дисциплінарного правопорушення та процедур розгляду справ.

Узгодження з міжнародними стандартами:

– Враховувати міжнародні стандарти та рекомендації, що розробляються Міжнародним союзом юристів (UIA) та Міжнародною спілкою адвокатів (IBA), у процесі вдосконалення законодавства та правил КДК.

Співпраця з громадськістю та професійними організаціями:

– Розвивати співпрацю КДК з громадськими організаціями та професійними адвокатськими об'єднаннями для забезпечення більшої громадської довіри та контролю над роботою КДК.

Постійний моніторинг та оновлення законодавства:

– Запровадити механізми для постійного моніторингу та оновлення законодавства, що регулює діяльність КДК, з огляду на зміни в адвокатській професії та міжнародні стандарти.

Ці рекомендації мають на меті покращити ефективність та надійність роботи Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії в Україні та допомогти відповідати сучасним вимогам та стандартам у сфері адвокатської діяльності. Важливо, щоб будь-які зміни в законодавстві та практиці були ретельно обговорені з усіма зацікавленими сторонами та враховували найкращі практики і міжнародні стандарти.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
2. СТАТУТ НЕДЕРЖАВНОЇ НЕКОМЕРЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ». URL: <https://kmdka.com/novini/179>
3. «Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155/93#Text>
4. Автореферат В.А. Гвоздій «Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування» 2020 рік. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38573/1/aref_gvozdiy_na_sayt.pdf
5. В. Владишевська. Стаття «Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури як суб'єкт доступу до професії адвоката» 2019 рік, URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2019/8.pdf
6. Стаття О.М. Овчаренко, Я.О. Ковальов «Дисциплінарна відповідальність адвоката : дискусійні аспекти» 2019 рік. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/juspradenc40.pdf#page=168>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ENSURING THE RIGHT TO AN EFFECTIVE LEGAL REMEDY UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Стаття присвячена розгляду змісту права на ефективний засіб правового захисту, а також такого актуального аспекту його реалізації, як забезпечення в умовах воєнного стану. Акцентуючи на важливості збереження і захисту гарантованих прав громадян під час збройного конфлікту, у статті аналізується роль Європейського суду з прав людини в цьому контексті. Актуалізується питання необхідності пристосування національних систем правосуддя до умов війни задля ефективного захисту прав людини в умовах воєнного стану. Право на справедливий судовий розгляд є основоположною засадою всієї системи захисту прав та свобод людини. Конституційна доктрина невід'ємно пов'язує це право із поняттям належної правової процедури. При перевірці дотримання умов прийнятності індивідуальної скарги ключовим є питання про те, чи були насправді вичерпані всі засоби правового захисту. Однак не менш важливим моментом, на який слід звернути увагу, є вирішення питання про те, чи було ефективним звернення заявника до національних судових органів, тобто чи було реалізовано право особи на ефективний засіб правового захисту в незалежності від обставин відправлення правосуддя. Під час воєнного стану національна судова система відчуває серйозні труднощі, іноді навіть діяльність судів може бути паралізована, що призводить до зниження ефективності національних засобів правового захисту або навіть унеможливлення їх використання. Так, з початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну велика кількість судових установ була зруйнована чи пошкоджена, а життя суддів та прокурорів опинились під загрозою. Саме через військовий конфлікт навантаженість судів значно зросла через суттєве збільшення кількості розглядуваних справ. Численні правопорушення, починаючи з крадіжок і закінчуючи вбивствами, стали причиною перевантаженості судової системи, що призвело до значних затримок у розгляді справ. Зроблено висновок, що в умовах війни, Європейський суд з прав людини стає більш схильним до розгляду та застосування винятків із принципу вичерпності. Зокрема, Суд може визнати національні засоби правового захисту неефективними або недосяжними, якщо вони не можуть гарантувати адекватний захист прав заявника у воєнних умовах або коли вони стикаються з штучними перешкодами, налаштованими державою-відповідачем. Ці принципи визначають процес, що є невід'ємною частиною завдання Суду відповідно до Конвенції, визначення справедливої рівноваги між потребами загального інтересу суспільства та вимогами захисту фундаментальних прав особи.

Ключові слова: конституційне право, права людини, збройний конфлікт, воєнний стан, захист прав людини, право на ефективний засіб правового захисту, Європейський суд з прав людини.

© ДАХОВА І.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) <https://orcid.org/0000-0003-3252-2017>

© КОВТУН В.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) <https://orcid.org/0000-0003-0232-540X>

The article is devoted to the consideration of the place of the right to effective protection of legal protection, as well as such an important aspect of its implementation as security in the minds of the military camp. Emphasizing the importance of preserving and protecting the guaranteed rights of citizens during an armed conflict, the article analyzes the role of the European Court of Human Rights in this context. The issue of the need to adapt national justice systems to the conditions of war in order to effectively protect human rights under martial law is updated. The right to a fair trial is the fundamental basis of the entire system of protection of human rights and freedoms. The constitutional doctrine inextricably links this right with the concept of due process of law. When examining compliance with the conditions of admissibility of an individual complaint, the key question is whether all legal remedies have actually been exhausted. However, an equally important point that should be paid attention to is the resolution of the question of whether the applicant's appeal to the national judicial authorities was effective, that is, whether the person's right to an effective remedy was realized regardless of the circumstances of the administration of justice. During martial law, the national judicial system experiences serious difficulties, sometimes even the activity of the courts can be paralyzed, which leads to a decrease in the effectiveness of national legal remedies or even to the impossibility of their use. Thus, since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, a large number of judicial institutions have been destroyed or damaged, and the lives of judges and prosecutors have been threatened. It was because of the military conflict that the workload of the courts increased significantly due to a significant increase in the number of pending cases. Numerous offenses ranging from theft to murder have overwhelmed the judicial system, resulting in significant delays in the processing of cases. It is concluded that in the conditions of war, the European Court of Human Rights becomes more inclined to consider and apply exceptions to the principle of exhaustion. In particular, the Court may declare national remedies ineffective or unattainable if they cannot guarantee adequate protection of the applicant's rights in wartime conditions or when they face artificial obstacles set up by the respondent State. These principles define the process, which is an integral part of the Court's task under the Convention, to determine a fair balance between the needs of the general interest of society and the requirements for the protection of the fundamental rights of the individual.

Key words: *constitutional law, human rights, armed conflict, martial law, the right to an effective remedy, the European Court of Human Rights.*

Право на ефективний засіб правового захисту набуває особливої значущості та актуальності в умовах воєнного стану. Це невід'ємне право, яке гарантує громадянам можливість захищати свої законні інтереси та права в умовах загостреної ситуації конфлікту.

У Доповіді «Верховенство права», схваленій Європейською Комісією «За демократію через право» на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) (CDL-AD(2011)003rev) (далі – Доповідь), до елементів верховенства права віднесено, зокрема, доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю (пункт 41). У пункті 53 Доповіді зазначено, що кожному має бути надана можливість оскаржувати дії та рішення влади, якщо вони не відповідають правам чи інтересам особи. Заборона такого оскарження є порушенням верховенства права. Зазвичай з таким оскарженням звертаються до суду, але у деяких країнах дозволено альтернативне оскарження до менш формальних інстанцій із залагодження спорів, коли апеляцію на рішення цих інстанцій можна подати до суду. Також, у пункті 54 Доповіді вказано таке: роль судівництва є істотно важливою в державі, заснованій на верховенстві права. Судівництво є гарантом справедливості – основоположною цінністю у державі, керованій правом. Справою першочергової ваги є те, щоб судівництво мало повноваження визначати, які закони є застосовними та ваговитими щодо конкретної справи, вирішувати питання факту і застосовувати закон до фактичних обставин згідно з відповідною – тобто достатньо прозорою і передбачуваною – методологією тлумачення.

Введення воєнного стану може призводити до обмеження реалізації деяких прав і свобод людей, проте ці обмеження повинні бути передбачені законом, бути необхідними в демократичному суспільстві, пропорційними та встановлюватись в інтересах національної безпеки

і громадського порядку, з метою попередження злочинів, захисту здоров'я і моральності або захисту прав і свобод інших осіб. У своєму рішенні від 1.06.2016 р. № 2-рп/2016 (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) Конституційний Суд України вказує, що обмеження щодо реалізації конституційного права мають встановлюватися виключно на підставі приписів Конституції України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими. У разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права. В іншому випадку такі обмеження є свавільними та несправедливими [12].

У Рішенні Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023 наголошено, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх встановлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушувати сутності такого права» [15].

Згідно зі статтею 13 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [1]. Як вказує Комітет міністрів Ради Європи у Рекомендації (2004)6 державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту», першочерговою вимогою до існування ефективного засобу правового захисту є гарантування конвенційних прав у межах національного правопорядку. Позитивним досягненням у цьому контексті є те, що Конвенція стала невід'ємною частиною національного правопорядку кожної держави-учасниці. Це досягнення підвищило доступність ефективних засобів правового захисту. Цьому сприяє і те, що суди та органи виконавчої влади дедалі більше враховують прецедентну практику ЄСПЛ при застосуванні національного права та є свідомим свого обов'язку виконувати рішення Європейського Суду з прав людини у справах, які безпосередньо стосуються їхньої держави [2].

Європейський Суд у рішенні у справі «East/West Alliance Limited» v. Ukraine» від 17.12.2013 р. нагадує, що стаття 13 Конвенції гарантує на національному рівні доступність засобу юридичного захисту, здатного забезпечувати втілення в життя змісту конвенційних прав і свобод, незалежно від того, у якій формі вони закріплені в національному правовому порядку. Отже, дія статті 13 вимагає надання національного засобу юридичного захисту у спосіб, який забезпечує вирішення по суті поданої за Конвенцією «небезпідставної скарги» та відповідне відшкодування, хоча договірним державам надається певна свобода дій щодо вибору способу, в який вони виконуватимуть свої конвенційні зобов'язання за цим положенням [3].

При цьому слід мати на увазі, що статтею 13 не гарантується обов'язкового задоволення на національному рівні будь-якої скарги особи, що звернулась за захистом, оскільки така скарга може бути безпідставною. Зобов'язання держави за ст. 13 Конвенції виникає тоді, коли заявник має оспорювану вимогу про те, що він є потерпілим від порушення Конвенції, його заява має бути обґрунтованою і підтвердженою доказами [14, с. 312].

Щодо питання про використання національних засобів правового захисту слід звернутися до статті 35 Конвенції, згідно з якою ЄСПЛ може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні. Що стосується обов'язку заявника використовувати організаційні інститути захисту права в державі, то Конвенція в ст. 35 не говорить, що це повинні бути обов'язково судові органи, а вживає більш загальний вираз «всі національні засоби правового захисту» [11, с. 453].

Однак існуюча практика безумовно віддає перевагу судовому вирішенню спорів, перш ніж заяву буде спрямовано до Європейського суду. Несудові органи захисту (органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, прокуратура, Уповноважений з прав людини, комісії з помилування тощо) не розглядаються як органи, звернення до яких є обов'язковим для вичерпання внутрішньодержавних засобів захисту свого права за змістом п. 1 ст. 35

Конвенції [4, с. 218]. При цьому вже згадувана Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи містить положення, що не лише судові органи слід визнати належними та ефективними. Як належні національні засоби правового захисту можуть виступати і несудові органи. Головне – щоб їх діяльність була ефективною.

Ефективність засобу правового захисту передбачає можливість прийняття відповідним державним органом або державними органами всієї сукупності рішень стосовно наявного порушення права, гарантованого вказаною Конвенцією чи Протоколом до неї. Така можливість має бути практичною, а не тільки теоретичною. Якщо в державі відсутні органи, які в принципі здатні констатувати, що відповідне порушення мало місце, або ці органи не в змозі виправити порушення, в тому числі в необхідних випадках присудити особі відповідну компенсацію, звернення до них не буде вважатися засобом правового захисту від порушення [5, с. 122].

Таким чином, при перевірці дотримання умов прийнятності індивідуальної скарги ключовим є питання про те, чи були насправді вичерпані всі засоби правового захисту. Однак не менш важливим моментом, на який слід звернути увагу, є вирішення питання про те, чи було ефективним звернення заявника до національних судових органів, тобто чи було реалізовано право особи на ефективний засіб правового захисту в незалежності від обставин відправлення правосуддя.

Дослідники визначають систему критеріїв «ефективності» засобу правового захисту, розроблену ЄСПЛ у процесі розгляду справ щодо порушення права на справедливий судовий розгляд, а саме: 1) правовий засіб захисту має бути ефективним, співмірним (adequate) та доступним; 2) засіб є ефективним, якщо його можна застосувати для прискорення ухвалення рішення судом, який нині розглядає справу, або якщо цей засіб надає учаснику процесу адекватну компенсацію за затримку, яка вже мала місце. 3) суд позитивно відзначив практику деяких країн, які застосували поєднання двох типів засобів захисту (одного – спрямованого на пришвидшення процесу, а іншого – для забезпечення компенсації). При цьому превентивні механізми, на переконання ЄСПЛ, є найкращим варіантом вирішення проблеми надмірної тривалості провадження; 4) найбільш ефективним рішенням, на переконання Суду, є правовий механізм, націлений саме на прискорення судового провадження, що має беззаперечно переваги порівняно і засобами правового захисту компенсаторного характеру, оскільки попереджує порушення, а не надає відшкодування *a posteriori*; 5) рівень компенсації має бути адекватним та відповідати рівню компенсації, що присуджується ЄСПЛ; 6) компенсація має включати відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди; 8) засіб правового захисту має бути доступним як у справах, що ще перебувають на розгляді, так і щодо завершених проваджень [10, с. 590].

Вчені зазначають, що «з точки зору забезпечення та захисту прав людини, найбільш системною проблемою на національному рівні є саме неефективність правового захисту (у широкому сенсі)» [13, с. 218]. Так, у справі «Melnik v. Ukraine» від 28.03.2006 р., у якій заявник, що погодився зберігати знайдену знайомим макову соломку, був затриманий на підставі інформації, отриманої з нерозкритих джерел, і засуджений за зберігання, вживання та розповсюдження наркотичних речовин, було встановлено, що судовий розгляд і перебування у місцях позбавлення волі проходили з численними порушеннями прав особи. Внаслідок цього заявник отримав серйозні проблеми зі здоров'ям. ЄСПЛ визнав заяву прийнятною, не зважаючи на те, що Мельник не пройшов апеляційну та касаційну інстанції судових установ на національному рівні. Як стверджував заявник, він був «не в змозі дотриматись вимоги вичерпання національних засобів захисту без представника (захисника), оскільки позови є надто технічними та вимагали спеціальних юридичних знань». Суд, крім іншого, дійшов висновку про порушення ст. 13 Конвенції, зазначивши, що стаття 13 Конвенції гарантує доступність на національному рівні засобів захисту з метою посилення суті прав та свобод, що містяться у Конвенції, в будь-якій формі, за якої вони можуть бути захищені в національному правовому порядку. Отже, дія статті 13 полягає в тому, щоб національний засіб захисту відповідав суті «небезпідставної скарги» за Конвенцією та гарантував належну допомогу. Межа зобов'язань держав за статтею 13 коливається в залежності від природи скарги заявника. В будь-якому випадку засіб юридичного захисту має бути ефективним як на практиці, так і за законодавством.

Беручи до уваги свої попередні висновки щодо вичерпання засобів національного захисту, ЄСПЛ вказав, що у цій справі уряд не продемонстрував можливість за українським законодавством для заявника скаржитися на умови тримання чи не довів того факту, що засоби захисту, які були йому доступні, були ефективними, наприклад, що вони могли попередити порушення права (виникнення чи продовження), чи що вони могли надати відповідне відшкодування [13, с. 219].

Якщо говорити про Європейський суд з прав людини, то питання про вичерпність засобів правового захисту він вирішує в кожному конкретному випадку, спираючись на вищевказані положення, а також винятки з правила вичерпності, до яких зокрема належать невідповідність та неефективність засобів захисту, неможливість використання засобів захисту через існування перешкод, штучно створених державою-відповідачем [4, с. 71]. Так, у рішенні у справі «East/West Alliance Limited» v. Ukraine» ЄСПЛ вказує на те, що мета статті 35 Конвенції полягає в наданні державам-учасникам можливості запобігти порушенню, у зв'язку з яким проти них подано скаргу, чи виправити такі порушення ще до того, як скарги буде подано до конвенційних установ. У той же час цю норму слід застосовувати з певною гнучкістю і без зайвого формалізму, він наглошує, що лише ефективні засоби правового захисту повинні бути використані. Суд також неодноразово констатував, що це правило не є ані беззастережним, ані таким, що застосовується автоматично; щоб перевірити, чи було дотримано це правило, необхідно брати до уваги обставини конкретної справи. Суд звертає увагу, зокрема, чи зробив заявник все, чого можна було обґрунтовано очікувати, щоб вичерпати наявні національні засоби правового захисту.

На необхідності застосування саме ефективних засобів захисту прав особи наголошує й Комітет міністрів Ради Європи, зазначаючи, що «перед Європейським Судом з прав людини постанала проблема дедалі більшої кількості заяв. Така ситуація ставить під загрозу довгострокову ефективність системи, а отже, вимагає негайного реагування договірних сторін. Саме в цьому контексті наявність ефективних національних засобів правового захисту набуває особливої ваги» [2]. Найімовірніше, що вдосконалення наявних національних засобів правового захисту матиме якісні та кількісні наслідки для завантаженості Європейського Суду: – з одного боку, має зменшитися потік поданих на розгляд заяв: якщо в національних органах розгляд справ буде достатньо ретельним, менше заявників будуть змушені звертатися до Суду; – з іншого боку, завдяки вдосконаленню національних засобів правового захисту європейському суду з прав людини буде легше розглядати заяви, якщо перед цим національний орган розглянув справу по суті.

Специфічні умови збройного конфлікту призводять до важких викликів для правового захисту, істотно впливають на доступ людини до ефективного правового захисту, що може бути загрозою для захисту прав людини. Це пов'язано з рядом наступних чинників: руйнування інфраструктури, що ускладнює доступ до суду; обмеження прав і свобод, що ускладнює звернення до суду; загроза життю і здоров'ю, що може спричинити відмову від звернення до суду; неможливість своєчасного інформування про порушення прав людини.

Отже, в умовах конфлікту держава повинна забезпечити доступ до суду для жертв порушень прав людини, вживаючи відповідні заходи, серед яких можуть бути: створення мобільних судів; надання компенсації без судового рішення; використання дистанційних технологій для звернення до суду.

Відновлення правопорядку та забезпечення ефективного захисту прав громадян є надзвичайно важливим завданням у цьому контексті. Незважаючи на надскладні умови воєнного стану, держава повинна мати механізми гарантування можливості оскарження будь-яких порушень прав чи надмірних обмежень.

Як вже зазначалось, право на ефективний засіб правового захисту передбачає, що громадяни мають доступ до суду та інших відповідних органів для захисту своїх прав та законних інтересів. Норма статті 13 вимагає наявності ефективних процедурно-процесуальних засобів для оскарження порушення прав і свобод на національному рівні. Причому поняття «засіб» не означає засіб, який може призвести до позитивного вирішення скарги, а передбачає лише існування доступної можливості звернення до установи, яка уповноважена розглядати справу по суті. Вичерпання національних засобів юридичного захисту без достатньої сатисфакції для заявника не становить порушення, а є критерієм прийнятності відповідно до ст. 35 Конвенції [14, с. 313].

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на тому, що доступ до суду є важливою складовою ефективного правового захисту. Тому варто враховувати також Рекомендації (2004)6 Комітету міністрів Ради Європи, оскільки ефективний правовий захист особою своїх прав включає як доступність і ефективність судових процедур, так і ефективність та доступність адміністративних процедур. Так, у рішенні у справі «Roman Zakharov v. Russian Federation» від 04.12.2015 р. ЄСПЛ зазначає: «...оскільки людина не може вільно звертатися за ефективним правовим захистом або брати участь у будь-яких процедурах оскарження, важливо, щоб встановлені процедури забезпечували належні гарантії захисту її прав». Це означає, що органи публічної влади мають не лише уникати порушень прав людини, але й передбачати механізми їх

попередження. Крім того, ці органи повинні забезпечувати високий рівень доступності адміністративних процедур [6].

Під час воєнного стану національна судова система відчуває серйозні труднощі, іноді навіть діяльність судів може бути паралізована, що призводить до зниження ефективності національних засобів правового захисту або навіть унеможливлення їх використання. Так, з початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну велика кількість судових установ була зруйнована чи пошкоджена, а життя суддів та прокурорів опинились під загрозою. Саме через військовий конфлікт навантаженість судів значно зросла через суттєве збільшення кількості розглядуваних справ. Численні правопорушення, починаючи з крадіжок і закінчуючи вбивствами, стали причиною перевантаженості судової системи, що призвело до значних затримок у розгляді справ.

Аналіз положень частини першої статті 55 Конституції України, юридичних позицій Конституційного Суду України дає підстави для висновку, що правовий статус людини має відповідні механізми його захисту, що створює умови реального виконання зобов'язань з боку держави. Конституційним Судом України були визнані юридичні позиції, які забезпечують реальне дотримання прав і свобод людини та вказується на взаємозв'язок статей 55, 64 та 124 Конституції України – як основоположні засади всієї судової системи України, зокрема у сфері захисту прав людини і на те, що право на судовий захист кореспондується з поширенням юрисдикції судів на будь-який юридичний спір.

Починаючи з 24 лютого 2022 року, Рада суддів України та Голова Верховного Суду видали ряд рішень та рекомендацій щодо режиму роботи судів в умовах воєнного стану. Однією з важливих змін є можливість призупинення судового процесу з боку суду [7]. Наразі підсудність змінили понад дві сотні судів [8], та, як зазначає Н. Мисник, оскільки режим роботи суду визначається відповідно до ситуації, що склалася у регіоні, то у кожного суду індивідуальний режим роботи [9].

Відтак, в умовах війни, Європейський суд з прав людини стає більш схильним до розгляду та застосування винятків із принципу вичерпності. Зокрема, Суд може визнати національні засоби правового захисту неефективними або недосяжними, якщо вони не можуть гарантувати адекватний захист прав заявника у воєнних умовах або коли вони стикаються з штучними перешкодами, налаштованими державою-відповідачем. Ці принципи визначають процес, що є невід'ємною частиною завдання Суду відповідно до Конвенції, визначення справедливої рівноваги між потребами загального інтересу суспільства та вимогами захисту фундаментальних прав особи.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.09.2023).
2. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи Rec(2004)6 державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту», ухвалена на 114-й сесії Комітету міністрів від 12 травня 2004 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_718#Text
3. «East/West Alliance Limited» v. Ukraine» (Заява № 19336/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 23.01.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text (дата звернення: 20.09.2023).
4. Дудаш Т. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. Київ: «Алерта». 2013. 367 с.
5. Гусаров К. Вплив конституційної скарги на остаточність судового рішення та вичерпання національних засобів юридичного захисту у цивільному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 120–129.
6. «Roman Zakharov v. Russian Federation» (Заява № 47143/06) : Рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2015 р. URL: <https://privacy.khpg.org/1604922614> (дата звернення: 20.09.2023).
7. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua>. (дата звернення: 02.12.2022).
8. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_01_06_2023.pdf

9. Наталія Мисник. Робота судів України в умовах воєнного стану. Liga:Zakon. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення: 20.09.2023).

10. Бойчук Д.С., Панаїд Я.І. Ефективність засобів правового захисту права на судовий розгляд у розумний строк у контексті практики ЄСПЛ: досвід Польщі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2021. С. 588–593. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/147.pdf

11. Дахова І.І. Право на ефективний засіб правового захисту в практиці Європейського суду з прав людини. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали VI Міжнар. нак.-практ. конф. (21 жовтня 2022 р., Чернівці) / редкол. О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2022. С. 452–457.

12. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1.06.2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>

13. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Київ : Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 364 с.

14. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум / за заг. ред. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка. Харків : Право, 2017. 374 с.

15. Рішення КСУ у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму) від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023 URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-rii2023>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.14>

ЗАЙКА І.В.

**ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН****PROBLEMS OF IMPROVING ADMINISTRATIVE LIABILITY
FOR OFFENCES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS**

Стаття присвячена вивченню актуальних проблем удосконалення адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері земельних відносин.

Загалом, стаття спрямована на поглиблене розуміння проблем адміністративно-правової відповідальності в сфері охорони земельних ресурсів та визначення шляхів їх вирішення для досягнення сталого управління земельними ресурсами. У статті наведено аналіз сучасного стану правового регулювання в сфері земельних відносин, виявлено основні недоліки, які потребують вирішення. Дослідження в статті підкреслює важливість забезпечення правової стабільності та чітких механізмів адміністративної відповідальності в сфері земельних відносин для забезпечення справедливого та ефективного управління земельними ресурсами. Автор докладно розглядає поняття та механізми адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства, аналізує нормативно-правові акти та практику їх застосування, виявляє неузгодженість законодавчих актів, що визначають види порушень земельного законодавства. У статті робиться спроба запропонувати шляхи удосконалення системи правового захисту публічних інтересів в частині використання земельних ресурсів, розширення повноважень відповідних органів контролю.

Насамкінець у статті наголошується на необхідності подальшого дослідження та удосконалення норм адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері земельних відносин для сталого розвитку територій та підвищення ефективного впровадження земельного законодавства.

Ця стаття сприяє кращому розумінню проблем адміністративної відповідальності в сфері земельних відносин, і може бути корисною для науковців та фахівців у галузі адміністративного та земельного права, практиків у сфері застосування земельного законодавства, а також інших осіб які цікавляться проблематикою статті.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, землеустрій, земельні відносини, псування та забруднення земель, земельний кадастр, знищення межових знаків, цільове призначення земель, документація із землеустрою.

The article is devoted to the study of topical issues of improving administrative liability for offences in the field of land relations.

In general, the article aims at an in-depth understanding of the problems of administrative and legal liability in the field of land resources protection and at identifying ways to address them in order to achieve sustainable land management. The article analyses the current state of legal regulation in the field of land relations and identifies the main shortcomings that need to be addressed. The research in the article emphasises the importance of ensuring legal stability and clear mechanisms of administrative responsibility in the field of land relations to ensure fair and efficient land management. The author examines in detail the concept and mechanisms of administrative liability for violations of land legislation, analyses the legal acts and practice of their application, and reveals the inconsistency of legislative acts defining the types of violations of land legislation. The article attempts to propose ways to improve the system of legal protection of public interests in the use of land resources and to expand the powers of the relevant controlling bodies.

In conclusion, the article emphasises the need for further research and improvement of the rules of administrative liability for offences in the field of land relations for sustainable development of territories and enhancement of effective implementation of land legislation.

This article contributes to a better understanding of the problems of administrative liability in the field of land relations and may be useful for scholars and specialists in the field of administrative and land law, practitioners in the field of application of land legislation, and other persons interested in this issue.

Key words: *administrative liability, administrative offence, land management, land relations, land damage and pollution, land cadastre, destruction of boundary marks, designated purpose of land, land management documentation.*

Вступ. З прийняттям Конституції України (Основного Закону) земля проголошена «основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [1]. У зв'язку з цим земля, як об'єкт права власності Українського народу, вимагає особливою ставлення в частині захисту цього ресурсу від огульного використання, знищення природних екосистем, псування та забруднення земельних ділянок та інших протиправних дій. Порушення у сфері використання земель є серйозними загрозами для екології та сталого розвитку відповідних територій, особливо в умовах війни. Серед основних завдань із забезпечення дієвості контролю та нагляду у сфері землекористування необхідно визначити потребу у вдосконаленні механізмів усунення порушень земельного законодавства та їх запобігання, оскільки вбачається, що ефективне вирішення цих проблем вимагає унормування повноважень органів, уповноважених на притягнення до адміністративної відповідальності та розвитку механізмів адміністративно-правової відповідальності.

Земельні та адміністративні правовідносини у контексті їх взаємодії та доповнення один одного досліджувались багатьма науковцями з різних точок зору.

Так, загальні засади адміністративної відповідальності досліджувались такими українськими адміністративістами, як В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Бандурка, А. Васильєв, А. Комзюк, М. Колесніков, Л. Калініченко та інші.

Адміністративну відповідальність за порушення земельного законодавства розглядали Н. Анісімова, А. Гетьман, Н. Багай, І. Каракаш, Л. Мілімко, О. Мірошніченко, В. Пахомов, О. Музичук, М. Шульга та інші.

Проте, наразі в умовах реалізації заходів адміністративної та земельної реформ, які передбачають децентралізацію та розширення повноважень територіальних громад, а також збільшення випадків порушень, що пов'язані із використанням земельних ресурсів, постає необхідність актуалізації нормативно-правового регулювання адміністративних правовідносин у земельній сфері, в частині аналізу змісту нормативно-правових актів, що встановлюють умови адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони та використання земельних ресурсів.

Постановка завдання. За мету автор ставить дослідити поняття адміністративної відповідальності загалом та у земельній сфері зокрема, проаналізувати сучасний стан нормативно-правового забезпечення у цій сфері та визначити можливі шляхи підвищення дієвості адміністративно-правової відповідальності у сфері землекористування в Україні.

Результати дослідження. На сьогодні у чинних нормативно-правових актах відсутня легальна дефініція поняття «адміністративна відповідальність». Чинна редакція Кодексу України про адміністративні правопорушення містить лише юридичну дефініцію адміністративного правопорушення і визначає загальні процедурні засади притягнення до відповідальності за визначені цим кодексом проступки, які посягають, зокрема, на громадський порядок, або встановлений порядок управління.

Разом з тим, сучасні науковці-адміністративісти, зокрема В. Авер'янов, дають визначення терміну «адміністративна відповідальність» як виду юридичної відповідальності, на підставі адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (службовими особами) до осіб, які вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих заходів впливу – санкцій, а саме адміністративних стягнень [2, с. 430].

Інші науковці, такі як М. Колеснікова та Д. Калініченко вважають, що адміністративна відповідальність є особливим видом юридичної відповідальності, якій властиві всі ознаки останньої, а саме: застосування заходів державного примусу, як реакція на правопорушення; чітка

регламентація санкцій, які передбачені правовими нормами; застосування заходів юридичної відповідальності до правопорушника, які полягають в обтяжливих наслідках майнового, особистісного чи іншого характеру як відповідь перед суспільством за неправомірну поведінку [3, с. 396].

Проаналізувавши характерні ознаки адміністративної відповідальності, дослідниця Л. Мелех наводить її основні ознаки: встановлюється виключно законодавчими актами; має публічний характер та реалізується за відповідною процедурою; супроводжується державним і громадським осудом діяння та правопорушника; застосовується компетентними органами; є засобом охорони встановленого державою правопорядку; об'єктом охорони виступають суспільні відносини, що регулюються не тільки адміністративним правом, але також іншими галузями права [4, с. 260].

В свою чергу адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства має додаткові особливості та характеризується тим, що включає частину правового регулювання земельно-правових норм, відновлення порушених прав та інтересів, запобігання вчиненню правопорушень у сфері земельних ресурсів [5, с. 63].

Вказівки на застосування адміністративної відповідальності за земельні правопорушення містяться в статті 211 Земельного кодексу України.

До них віднесено: укладення угод з порушенням земельного законодавства; самовільне зайняття земельних ділянок; псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами; розміщення, проєктування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням; порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; знищення межових знаків, пошкодження або знищення геодезичних пунктів Державної мережі та геодезичних мереж спеціального призначення; приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок; непроведення рекультивації порушених земель; знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень; порушення умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту; відхилення від затверджених у встановленому порядку проєктів землеустрою; ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них; порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок. [6].

Також у частині першій статті 211 Земельного кодексу України законодавець визначив суб'єктів відповідальності – це громадяни та юридичні особи, а також види юридичної відповідальності які можуть бути застосовані за порушення земельного законодавства. Втім ця норма є бланкетною та відсилає до норм інших галузей права, а саме цивільного, адміністративного або кримінального.

Таким чином, слід констатувати, що Земельний кодекс України не містить норм, які б описували характерні ознаки конкретних дій (бездіяльності), які визначено порушеннями земельного законодавства, визначали вид та міру санкції за такі правопорушення.

Найбільш поширеним видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення є адміністративна відповідальність, яка носить каральний характер, оскільки передбачає накладання адміністративного штрафу, як єдиного виду адміністративного стягнення.

За ч. 1 ст. 9 КупАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [7].

Склади адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин визначаються у статтях 52–56 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме: псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами (ч. 1 ст. 52); нежиття заходів по боротьбі з бур'янами (ч. 2 ст. 52); використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проєктування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень (ст. 53); самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53-1); перекручення даних державного земельного кадастру, а також приховування інформації про стан земель, розміри, кількість земельних ділянок, наявність земель запасу або резервного фонду (ст. 53-2); зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок з порушенням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту, визначених у документації із землеустрою,

або за відсутності такої документації (ст. 53-3); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 53-4); порушення посадовою особою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування встановлених законом строків розгляду заяв (клопотань) щодо надання дозволу на розроблення документації із землеустрою, погодження (відмови у погодженні) документації із землеустрою, надання висновків до документації із землеустрою (ст. 53-5); порушення встановлених законом строків внесення відомостей до Державного земельного кадастру, надання таких відомостей, вимагання не передбачених законом документів для внесення відомостей до Державного земельного кадастру та для надання таких відомостей (ст. 53-6) порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням (ч. 1 ст.54); непроведення рекультивациі порушених земель (ч. 2 ст. 54); порушення правил землеустрою, а саме відхилення від затверджених в установленому порядку проектів землеустрою (ст. 55) знищення межових знаків меж землекористувачів (ч. 1 ст. 56); пошкодження або знищення геодезичних пунктів Державної геодезичної мережі, геодезичних мереж спеціального призначення (ч. 2 ст. 56); невиконання законних розпоряджень чи приписів, інших законних вимог посадових осіб органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, або створення перешкод у їхній діяльності (ч.1 ст. 188-56), недопущення посадових осіб органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, до здійснення заходів державного контролю (ч. 2 ст. 188-56) [7].

Нормативно-правове закріплення дефініцій, що описують суть деяких порушень у сфері земельних відносин знайшло відображення в Законі України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»

Проте, варто відзначити, що не всі диспозиції статей КУпАП, які описують склади адміністративних правопорушень мають чітке нормативно-правове визначення, яке б містило таку кількість характерних ознак, щоб відділяти конкретне правопорушення від інших та суміжних.

Такий стан речей частково пов'язаний з екстенсивним шляхом розвитку земельних відносин, ринку землі, з тим, що норми які встановлюють юридичну відповідальність у сфері використання землі належно не систематизовано, містяться в різних законодавчих актах в тому числі і в кодифікованих, слабкий державний контроль над великими землекористувачами.

Не розкритими у нормативно-правових актах залишаються такі склади правопорушень у сфері використання земель, за які встановлена адміністративна відповідальність як, наприклад, неправильна експлуатація земель, перекручення даних державного земельного кадастру, порушення правил землеустрою та деякі інші.

За даними Державної служби статистики України за 2018 рік загальна кількість розглянутих справ, за якими винесено постанови (рішення) про адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин склала 6,5 тис. Найбільш численними порушеннями були: «самовільне зайняття земельної ділянки» (4,3 тис. постанов), «порушення правил використання земель» (914 постанов), «зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу» (506 постанов). Найменше постанов про адміністративні правопорушення винесено за такі порушення: «перекручення або приховування даних державного земельного кадастру» (1 постанова), «незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» (8 постанов), «порушення законодавства про Державний земельний кадастр» (2 постанови) [8].

Наведені статистичні дані свідчать, що за тими видами адміністративних правопорушень, які залишаються не розкритими у нормативно-правових актах спостерігається мінімальна кількість розглянутих справ про такі адміністративні порушення, що на думку автора, пов'язано з відсутністю легального визначення ознак, які характеризують такі дії (бездіяльність) як протиправні.

Іншою проблемою є низький рівень санкції за адміністративні правопорушення порівняно з ринковою вартістю відповідної земельної ділянки.

Наприклад, накладення штрафу у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних розмірів доходів громадян за псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель, незрівнянно менше від вартості 1 гектару землі сільськогосподарського призначення, яка на початок 2023 року становить 40 673 грн. Такі дані оприлюднено Міністерством аграрної політики та продовольства України, на основі аналізу 118 485 угод із продажу землі за площею в 270,1 тис. га. [9]

З метою реального захисту публічних інтересів при використанні земельних ресурсів вбачається доцільним підвищити розмір та визначити порядок нарахування фінансових санкцій за адміністративні правопорушення які стосуються псування і забруднення земель, особливо

сільськогосподарських та особливо цінних, самовільне зайняття земельної ділянки, порушення умов зняття та перенесення ґрунтового покриву, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та стягувати грошові кошти для відновлення стану земельної ділянки.

Розмір фінансових санкцій має корелюватися з тяжкістю порушення, а те, в свою чергу, із завданою шкодою.

Наприклад визначення розміру штрафу за нецільове використання землі, має відбуватися з урахуванням рентного доходу (земельної ренти), або на підставі нормативно-грошової оцінки земельної ділянки, визначеної за встановленими і затвердженими нормативами.

Запровадження економічних методів підвищення ефективності захисту земельних ресурсів від протиправних посягань на встановлений порядок землекористування стимулюватиме дбайливе ставлення до землі через пошук шляхів мінімізації економічних втрат, які несуть держава, землевласники та землекористувачі заради зменшення шкідливого антропогенного впливу та підвищення продуктивності земель.

Держава потребує вирішення таких проблем, тому необхідне вдосконалення законодавчої бази та діяльності з регулювання використання землі, започаткування принципу «забруднювач платить», варто приділяти увагу питанням запровадження обов'язкового проведення аудиту земель у територіальних громадах та покращення системи моніторингу земель.

Висновки. Інститут адміністративної відповідальності у сфері земельних відносин є важливою частиною правової системи, спрямований на забезпечення додержання земельного законодавства та захист земельних ресурсів. У даній статті було розглянуто проблеми, пов'язані з удосконаленням адміністративної відповідальності у цій сфері.

За результатами дослідження можна зробити такі висновки: по-перше, існують пробіли у тлумаченні конкретних правопорушень у сфері земельних відносин та встановленні відповідної адміністративної відповідальності. Внаслідок цього деякі норми законодавства можуть бути неоднозначно розуміються, що ускладнює їхню правильне та однозначне застосування. По-друге, адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин потребує посилення. Це може бути досягнуто шляхом удосконалення механізмів застосування фінансових санкцій за земельні адміністративні правопорушення які стосуються псування та забруднення земель та ін.

Таким чином, удосконалення адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин є актуальним завданням, яке вимагає комплексного підходу та співпраці між всіма зацікавленими сторонами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 01.08.2023).
2. Адміністративне право України. Академічний курс : у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1. 584 с.
3. Адміністративне право України : підручник / В. В. Серeda, О. Л. Хитра, Ю. С. Назар, Д. І. Йосифович, Я. М. Когут та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Назара. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 680 с.
4. Мелех Л. В. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий журнал*. 2020. № 8. С. 259–262.
5. Літошенко О. Особливості адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 63–67.
6. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 01.08.2023).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.08.2023).
8. Демографічна та соціальна статистика/Правосуддя та злочинність. Адміністративні правопорушення в Україні : веб-сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/prav_zloch/arh_adm_prg_u.htm (дата звернення: 05.09.2023).
9. За період війни в Україні укладено понад 43 тис. земельних угод : веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/news/za-period-vijni-v-ukrayini-ukladeno-ponad-43-tis-zemelnih-ugod> (дата звернення: 05.09.2023).
10. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

**ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ:
ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

**GENDER POLICY OF THE STATE:
LEGAL FOUNDATIONS AND MODERN IMPLEMENTATION PROBLEMS**

У статті досліджено різні концепції, підходи, нормативні конструкції щодо розуміння терміну «гендерна політика держави» задля формулювання авторського визначення зазначеного терміну. З'ясовано, що наразі перед представниками державної влади, громадськістю, науковцями стоїть основне завдання – розробити і впровадити такі інструменти, які б реально допомогли реалізувати на належному рівні гендерну політику держави. Визначено, що гендерна рівність та розширення прав і можливостей жінок – це не тільки виключно про пріоритет прав жінок, а й зменшення соціальної несправедливості серед жінок і чоловіків, покращення стандартів охорони здоров'я та підвищення ефективності державного управління загалом. На основі звітів міжнародних інституцій визначені країни-лідери де присутність жінок і чоловіків в органах публічної адміністрації є збалансованою. Узагальнено, що в Україні такий баланс відсутній, а отже – просування гендерної рівності у сфері державного управління та включення її в якості пріоритету до основних напрямків державної політики залишається актуальним на сучасному етапі державотворення. Враховуючи світові тенденції розвитку, виокремлено пріоритетні напрямки гендерної політики держави: створення умов для інклюзивного економічного зростання, зменшення нерівності та досягнення цілей, викладених у Порядку денному сталого розвитку до 2030 року. Визначено основні проблемні моменти у реалізації державної гендерної політики в Україні, зокрема: COVID-19, збройний конфлікт, гендерні упередження та стереотипи. Сформовано авторське визначення гендерної політики держави та визначено, що вона також повинна бути спрямована на забезпечення участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях державного управління, в тому числі у силових структурах. Ці питання вирішуються за допомогою створення стратегічних програм та концепцій державного розвитку, тобто правового регулювання.

***Ключові слова:** гендер, гендерна рівність, державна політика, державне управління, інклюзивність, ліквідація дискримінації, правове забезпечення.*

The article examines various concepts, approaches, normative constructions regarding the understanding of the term "gender policy of the state" in order to formulate the author's definition of the specified term. It was found out that the main task currently facing the representatives of state power, the public, and scientists is to develop and implement such tools that would really help implement the state's gender policy at the appropriate level. It was determined that gender equality and women's empowerment is not only about prioritizing women's rights, but also about reducing social injustice among women and men, improving health care standards, and improving the efficiency of public administration in general. On the basis of reports of international institutions, the leading countries where the presence of women and men in public administration bodies are balanced have been identified. It is summarized that there is no such balance in Ukraine, and therefore the promotion of gender equality in the field of public administration and its inclusion as a priority in the main directions of state policy remains relevant at the current stage of state formation. Taking into account global development trends,

the priority directions of the state's gender policy are highlighted: creating conditions for inclusive economic growth, reducing inequality, and achieving the goals outlined in the Agenda for Sustainable Development by 2030. The main problematic points in the implementation of the state gender policy in Ukraine are identified, in particular: COVID-19, armed conflict, gender prejudices and stereotypes. The author's definition of the gender policy of the state was formed and it was determined that it should also be aimed at ensuring the participation of women in decision-making at all levels of state administration, including in the power structures. These issues are solved by creating strategic programs and concepts of state development, i.e. legal regulation.

Key words: *gender, gender equality, public policy, public administration, inclusiveness, elimination of discrimination, legal support.*

Вступ. Ведучи мову про проблеми реалізації гендерної політики держави необхідно розуміти, що їхнє існування не об'єктивується виключно вітчизняним простором, адже наразі жодна країна ще не досягла гендерної рівності, хоча кожна в тій чи іншій мірі вживає різні кроки для розроблення та реалізації державної гендерної політики. Про це констатується в Глобальному звіті Індексу соціальних інституцій і гендеру (SIGI), в якому вказується, що «глибоко вкорінені упередження все ще стоять на заваді гендерній рівності в усьому світі, але більш рішучі дії уряду можуть це змінити» [1]. Тому станом на сьогодні, перед представниками державної влади, громадськістю та науковцями стоїть основне завдання – розробити і впровадити такі інструменти, які б реально допомогли реалізувати на належному рівні гендерну політику держави.

Питання гендеру, гендерної рівності у своїх роботах досліджували як вітчизняні науковці так і зарубіжні. Так, Т. Мельник [2] аналізував основи теорії гендеру, О. Дашковська [3] – жінку як суб'єкта права в аспекті гендерної рівності. Щодо самого слова «гендер» варто зазначити, що воно не має аналогів в українській мові, а є запозичене з інших мов і увійшло в науку як іноземний термін. На це, зокрема, у своєму дослідженні звертала увагу О. Дашковська [3, с. 65]. Якщо звернутися до тлумачення слова «гендер» то відповідно словників воно походить від англійського слова «gender», що перекладається як рід, а далі розшифровується як: соціокультурна, символічна конструкція статі, що покликана визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок [4; 5].

Отже, коли йдеться про гендер, насамперед, мається на увазі очікування суспільства щодо чоловіків та жінок у дискурсі того, які соціальні ролі вони мають виконувати. Але гендер – це не лише про відмінність за біологічними ознаками між чоловіками та жінками. Гендерна теорія передбачає зміну соціальної реальності, яка відображає потреби сучасного сьогодення та має мету – забезпечення гендерної рівності [6]. Центральним у реалізації гендерної рівності є поняття уповноваження (empowerment). Уповноваження стосується людей – жінок і чоловіків – щодо контролю над власним життям – планування, набуття необхідних умінь та навичок, досягнення упевненості у собі, вирішення проблем, реалізації життєвих перспектив. Уповноваження стосується не тільки колективу, громади, спільноти чи політики, а й окремої особи – і не лише відповідного процесу, а й його результату [7, с. 9]. Як зазначала Мелан Вервієр, посол США з глобальних жіночих питань (2012 рік): «Йдеться не про те, що жінки ліпші за чоловіків, а про визнання потреби в рівній участі чоловіків і жінок в усіх громадських справах. Чоловіки й жінки мають разом реалізовувати власний потенціал, спираючись на свій досвід, закладати підвалини майбутнього. Бракові такої рівноваги, такої спільної участі колись не надавали належного значення» [7, с. 9].

Іншими словами, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [2, с. 11; 8, с. 137].

Отже, **метою статті** є дослідження різних концепцій, підходів, нормативних конструкцій щодо розуміння терміну «гендерна політика держави» для формулювання авторського визначення зазначеного терміну. Крім того з'ясування сучасних проблем, що стоять перед реалізацією гендерної політики держави надасть можливість сформулювати нові інструменти або модернізувати існуючі з метою створення збалансованої, інклюзивної та гендерноорієнтованої державної політики.

Виклад основного матеріалу. Дійсно, гендерна рівність та розширення прав і можливостей жінок – це не тільки виключно про пріоритет прав жінок, а й зменшення соціальної несправедливості серед жінок і чоловіків, покращення стандартів охорони здоров'я та підвищення ефективності державного управління загалом.

Так, в Законі України від 08.09.2005 р. № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» гендерна рівність визначена як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [9]. Тому її можна розглядати в різних аспектах: 1) у формальному (законодавчо задекларована правова вимога рівності); 2) в умовному (створення можливостей для жінок та чоловіків і сприятливих умов для їх реалізації); 3) у практичному (реальна реалізація принципів гендерної рівності). Лише в комплексі цих складових можна оцінити забезпечення гендерної рівності в різних сферах суспільного життя [10].

Необхідно відмітити, що підходи до розуміння та формування гендерної політики держави змінювалися і розвивалися в процесі її становлення. Україна, як і багато інших країн і міжнародних організацій, пройшла шлях від концепції «поліпшення становища жінок» до «гендерної рівності», що стосується як жінок, так і чоловіків. На рівні ООН такий рух відбивається в зміні підходу від «Жінки в розвитку» до «Гендер і розвиток» [11, с. 19].

На рівні Європейського Союзу було досягнуто загальної згоди, що для дотримання балансу необхідно щоб представництво однієї статі – жінок або чоловіків – у будь-якому органі, який приймає рішення, у суспільному та політичному житті не повинно бути нижче 40% [12, с. 11]. Однак дослідження, які регулярно проводить Організація економічної співпраці та розвитку (ОЕСД), вказують на те, що присутність жінок у органах публічної адміністрації критично низька. Так, наприклад, у звіті «Women in politics» [13] за 2021 рік в Польщі жінки-міністри складають 4,8%, в Японії – 10%, в Австралії – 26,7%. Якщо говорити про лідерів, то ними є Австрія, Бельгія, Швеція, в них 57,1% жінок займають ключові позиції у керівництві країни. Україна ні в 2021, ні в 2023 році не була представлена у вказаних рейтингах, що є свідченням того, що відсоток жінок в органах публічної адміністрації нижче 4,8%.

Слід розуміти, що забезпечення гендерної рівності є серйозним ресурсом економічного та соціального розвитку та безпеки, який в Україні поки що використовується недостатньо. Наведемо цифри: річне економічне зростання України (зростання ВВП) може прискоритись на 7% (7,53 млрд дол.), якщо рівень зайнятості жінок буде дорівнювати рівню зайнятості чоловіків, та на 9% (10,83 млрд дол.) [14], якщо рівень зайнятості жінок стане таким, як у Швеції (80%). Поки що, на тлі зростання попиту на трудові ресурси, в Україні рівень зайнятості жінок – 45,4%, а чоловіків – 59,3%, при цьому гендерний розрив в оплаті праці становить більше 20% [11, с. 10]. Тому просування гендерної рівності у сфері державного управління та включення її в якості пріоритету до основних напрямків державної політики залишається актуальним на сучасному етапі державотворення.

Крім того, враховуючи світові тенденції розвитку, у пріоритеті гендерної політики держави повинно бути: створення умов для інклюзивного економічного зростання, зменшення нерівності та досягнення цілей, викладених у Порядку денному сталого розвитку до 2030 року. Але на превеликий жаль, COVID-19 та збройний конфлікт в якому Україна перебуває вже довгі роки створили нові ризики для просування концепту гендерної рівності.

Так, аналіз, проведений Глобальним інститутом McKinsey у 2020 році, показує, що жіночі робочі місця на 19% більше піддаються ризику, ніж чоловічі, оскільки жінки непропорційно представлені в секторах, які найбільше постраждали від COVID-19, зокрема в публічній адміністрації та силових структурах [15]. Таким чином, COVID-19 та збройний конфлікт створюють регресивний вплив на гендерну рівність, якщо не проводити адекватну державну політику. Тому гендерна політика держави – це насамперед, формування та оптимізація гарантій рівних можливостей жінок і чоловіків щодо реалізації їхніх прав та інтересів у публічній сфері, забезпечення їх соціального статусу відповідно до особистих і професійних якостей, освіти, інтелектуального потенціалу та навичок у практичній діяльності [10, с. 3]. Отже, утвердження гендерної рівності вважається досягненням прав людини та необхідною умовою для сталого розвитку й ефективного державного управління. А держава для її забезпечення повинна створити та використовувати усі наявні інструменти, у тому числі – політичні.

Якщо аналізувати термін «гендерна політика держави», що під «політикою» в більшості випадках розуміють «одну із сфер людської діяльності, яка спрямована на реалізацією цілей та інтересів задля регулювання різнорівневих взаємин між суспільними групами,

державами й народами» [16; 17, с. 15], це також «загальний напрямок, характер діяльності держави» [18; 19, с. 258]. Тому підтримуючи думку В. Андріяш, державна політика – це в першу чергу напрямок діяльності, що обирає державна влада (або орган державної влади, що має повноваження: правові, політичні й фінансові) для вирішення певної проблеми або сукупності взаємозалежних проблем [20; 21].

Розглядаючи поняття «гендерна політика», насамперед слід зазначити, що поряд із цим терміном у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених, сучасних українських і міжнародних політико-правових документах використовуються такі поняття, як «жіноча політика», «політика стосовно жінок», «політика в інтересах жінок», «політика в інтересах рівності», «політика досягнення рівних прав та можливостей», «гендерна рівноправність», «гендерна рівність», «державна політика забезпечення рівності жінок і чоловіків», «державна політика щодо забезпечення гендерної рівності» [22, с. 25] та ін.

На міжнародному рівні гендерна рівність ґрунтується на нормах, що закріплені у Статуті Організації Об'єднаних Націй (1945 рік), Загальній декларації прав людини (1948 рік), Конвенції про політичні права жінок (1952 рік), Декларації про ліквідацію дискримінації стосовно жінок (1967 рік), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 рік), Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» (2000 рік), Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки та інших документах.

У цих основоположних документах визначається, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах... кожна людина повинна мати всі права і всі свободи ... незалежно від статі» (стаття 1, 2 Загальної декларації прав людини) [23], «... право бути обраними у всі публічно виборні органи, ... без будь-якої дискримінації» (стаття II Конвенції про політичні права жінок) [24], «дискримінація щодо жінок, що призводить до заперечення або обмеження її рівноправності з чоловіками, є несправедливістю у своїй основі і є злочином проти людської гідності» (стаття 1 Декларації про ліквідацію дискримінації стосовно жінок) [25], «держави-сторони засуджують дискримінацію щодо жінок в усіх її формах та погоджуються забезпечити правову основу, надаючи захист проти будь-якої дискримінації, і включити принцип рівноправності» [26]. У Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки крім констатації того, що «досягнення гендерної рівності є ключовим елементом у реалізації місії Ради Європи, суть якої – захищати права людини, підтримувати демократію та забезпечувати принцип верховенства права» [27] також враховані помилки попередньої Стратегії на 2014–2017 роки та зазначено нові пріоритети: зміцнення інституційних механізмів гендерної рівності визначатиме майбутній прогрес із метою поліпшення гендерної рівності; міжсекторальність розглядають як наскрізне питання через призму пріоритетних цілей нової Стратегії. А загальною метою в ній визначено досягнення ефективної реалізації політики гендерної рівності та розширення можливостей для жінок і чоловіків у державах-членах Ради Європи шляхом підтримки імплементації наявних документів та зміцнення нормативно-правового доробку Ради Європи в галузі гендерної рівності під керівництвом Комісії з гендерної рівності (ГЕС) [28].

Окреме місце серед цих документів належить Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [28]. Положення, які містяться у статтях Конвенції, є орієнтирами для держав у формуванні та впровадженні політики стосовно жінок. Конвенція ґрунтується на принципах активної участі та відповідальності держав за стан справ у цій сфері, що робить абсолютною слушним введення таких понять, як «державна гендерна політика», «політика сприяння гендерній рівності» тощо [29, с. 25]. У Конвенції визначено низку статей, які закладають обов'язки для держав щодо боротьби з дискримінацією та забезпечення рівності жінок і чоловіків у суспільстві. Конвенція також вимагає, щоб держави здійснювали дії для зміни соціальних та культурних стереотипів щодо ролі чоловіків і жінок, щоб протидіяти забобонам та іншим формам дискримінації. Крім того, Конвенція зобов'язує держави забезпечити рівність жінок та чоловіків перед законом, а також однакові права при вступі до шлюбу та у сімейному осередку.

Таким чином, вище зазначені документи заклали основоположні принципи для формування гендерної політики держави на міжнародному та національному рівнях.

При формуванні вітчизняної державної політики, гендерні питання завжди були в пріоритеті. Так, в Основному документі країни – Конституції України – закріплено, що всі її громадяни є вільними та рівними. Щодо гендерної рівності, вона забезпечується «наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам

можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» (частина 2 статті 24) [30]. А вже основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків були визначені у Законі України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9]. Своєю чергою, організаційно-правові засади забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина, запобігання та протидії дискримінації об'єктивовані у Законі України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [31].

Крім зазначеного, необхідно відмітити, що обравши європейський вектор розвитку, Україна ратифікувала ряд міжнародних документів, одним із яких було розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року» [32]. У Національному плані враховано ряд міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини, зокрема стосовно досягнення Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року, визначених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1, виконання Пекінської декларації, прийнятої 15 вересня 1995 року на четвертій Всесвітній конференції із становища жінок, Конвенції Організації об'єднаних націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативного протоколу до неї, Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони [32].

Висновки. Таким чином, збалансована участь, забезпечення рівних можливостей, відсутність дискримінації між статями – це все ознаки інклюзивного розвитку суспільства. Враховуючи вище зазначене, сформуємо авторське визначення гендерної політики держави: це комплекс стратегічно-правових заходів, які здійснюються державними і недержавними інституціями для вирішення питань, пов'язаних із гендерною рівністю та інклюзивним суспільним розвитком.

Отже, коли ми говоримо про гендерну політику держави, в першу чергу, йдеться про: 1) забезпечення рівності (створення умов для рівних можливостей) між жінками, чоловіками, дівчатами та хлопчиками, де зусилля держави щодо розвитку мають рівний вплив на всіх її громадян не залежно від статі; 2) сприяння належній інтеграції гендерних питань у розвиток для забезпечення повної участі жінок і чоловіків у їх продуктивному житті. Гендерна політика держави також повинна бути спрямована на забезпечення участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях державного управління, у тому числі – в силових структурах. Ці питання вирішуються за допомогою створення стратегічних програм та концепцій державного розвитку, тобто правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. SIGI 2019 Global Report. Transforming Challenges into Opportunities. *Organisation for Economic Co-operation and Development*, 2022. URL: <https://www.oecd.org/publications/sigi-2019-global-report-bc56d212-en.htm>
2. Мельник, Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру. Київ : «К.І.С.», 2004.
3. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності. Харків : Право, 2005. 224 с.
4. Словник гендерних термінів : офіційний веб-сайт. 2020. URL: <http://a-z-gender.net/ua/%D2%91ender.html>
5. Друзенко А. В. Адміністративно-правові засади запобігання та протидії органами Національної поліції гендерно-обумовленому насильству. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07. Київ, 2021. 210 с.
6. Гендерна політика. *Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ* : офіційний сайт, 2022. URL: <https://dduvs.in.ua/ngp/>
7. Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. К. : ВАІТЕ, 2016. 180 с.
8. Мірошніченко В. Упровадження гендерної проблематики в гуманітарні та соціально-економічні навчальні дисципліни. *Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 березня 2021 року). С. 136–139.

9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Законі України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
10. Samilyk L., Teremetskyi V., Milevska A., Lytvyn N., Artemenko O., Kondratyuk-Antonova T. Implementation of gender policy in the public authorities. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 2021. Volume 24, Special Issue 6. URL: <https://www.abacademies.org/articles/implementation-of-gender-policy-in-the-public-authorities.pdf>
11. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1 / За заг. ред. Левченко К. Б. Київ, 2020. 186 с.
12. Іваніна Т., Кисильова О., Колодій М. Гендерно орієнтоване врядування. К. : «Юстон», 2021. 116 с.
13. Key charts on Governance. *Organisation for Economic Co-operation and Development*, 2022. URL: <https://www.oecd.org/gender/data/governance/>
14. Михайлишина Д., Кобернік О., Солтисьяк Р. Як збільшити зайнятість жінок і чому це важливо для економіки? *Центр економічної стратегії*, 2019. URL: <https://ces.org.ua/gender-paper/>
15. Conor, Bridget. Gender & creativity: progress on the precipice, special edition. *UNESCO*, 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375706>
16. Політика. *Електронна версія «Великої української енциклопедії»*, 2022. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
17. Пірен М. І. Публічна політична діяльність. К.: НАДУ, 2009. 288 с.
18. Політика. Словник української мови. *Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/polityka>
19. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. К. : Генеза, 1997. 400 с.
20. Андріяш В. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2013. № 9.
21. Петриченко В. Гендерна політика держави – поняття та основні ознаки. Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р. / Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 346 с. С. 256–258.
22. Гендерна політика в системі державного управління / За заг. ред. М. М. Білінської. Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 132 с.
23. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
24. Convention on the Political Rights of Women New York, 31 March 1953. URL: https://treaties.un.org/doc/treaties/1954/07/19540707%2000-40%20am/ch_xvi_1p.pdf
25. Декларація о ликвидации дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 2263 (XXII) Генеральной Ассамблеи ООН от 7 ноября 1967 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/women_discrimination.shtml
26. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (неофіційний стислий виклад) прийнята у 1979 році Генеральною Асамблеєю ООН, набрала чинності 3 вересня 1981 року. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/148>
27. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки. *Рада Європи*, 2018. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-ghr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>
28. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
29. Жінки в органах внутрішніх справ України. За заг. ред. К. Б. Левченко, О. А. Мартиненко. К. : ТОВ «Видавництво «Телесик», 2008. 56 с.
30. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
31. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
32. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1544-р. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>

**ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ**

**THE CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS
OF ENSURING THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MINISTRY
OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE**

В статті розкритий фактичний і юридичний зміст адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України. Доведено, це по-перше, розумна природна основа, об'єктивна мета (завдання та функції) існування МВС України в державній та правовій системі центральних органів виконавчої влади – формальний зміст. По-друге, характерні риси, у формі адміністративних обов'язків та адміністративних прав безпосередньо МВС України, відокремлених підрозділів, органів, підрозділів, поліцейських, інших посадових осіб, військовослужбовців та працівників, коли кожному їх адміністративному обов'язку законодавство кореспондує суб'єктивне право приватних осіб. Або навпаки (у більшості випадків одночасно) коли юридичному обов'язку приватної особи кореспондується адміністративне право владного суб'єкта МВС України вимагати від першого контрагента адміністративно-правових відносин здійснити певні дії чи в обов'язковому порядку утриматися від певних з них – юридичний зміст. Фактичний зміст адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС характеризується загальними функціями та завдання органів внутрішніх справ, напрями діяльності органів внутрішніх справ у процесі вирішення поставлених перед ними завдань. Зроблено висновок, що перехід від фактичного до юридичного змісту адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України здійснюється на основі реалізації норм адміністративного права, які встановлені діючим законодавством. Підкреслюється, що чим більше позитивістське законодавство буде відображають об'єктивну потребу Українського народу при реалізації внутрішніх, зокрема правоохоронної функції держави, врегулювання органічної взаємодії поліції та громадян, формалізації й однозначно, максимального раціоналізму в нормах засобів захисту прав та свобод громадян, тим більш ефективною буде адміністративно-правова та кримінально-правова діяльність МВС України. Основою яких є те, що поліцейський, військовослужбовець, або інша посадова особа МВС України повинена виконувати покладені на них законом обов'язки щодо захисту своїх співгромадян та суспільства від насильства, пограбування та інших суспільно небезпечних дій, як це встановлено законом, діючи чесно, неупереджено та з почуттям власної гідності. Доведено, що в юридичному змісті адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України приватні особи мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки. На відміну від них поліцейським, військовослужбовцям та інші посадові особи МВС України мають визначенні законодавством чіткі й однозначні адміністративні обов'язками та у межах необхідних для їх виконання наділяються правотворчими органами адміністративними та іншими публічно-правовими правами.

Ключові слова: адміністративні обов'язки, адміністративно-правовий статус, норми адміністративного права, публічне адміністрування, суб'єктивні права, фактичний зміст, юридичний зміст, юридичні обов'язки.

The article discloses the factual and legal content of the administrative and legal relations of ensuring the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It has been proven that, firstly, it is a reasonable natural basis, the objective goal (tasks and functions) of the existence of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the state and legal system of central executive bodies – the formal content. Secondly, the characteristic features, in the form of administrative duties and administrative rights directly of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, separate units, bodies, units, police, other officials, military personnel and employees, when the legislation corresponds to a subjective right for each of their administrative duties' private individuals. Or vice versa (in most cases at the same time) when the legal obligation of a private person corresponds to the administrative right of a powerful subject of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to require the first counterparty of administrative-legal relations to perform certain actions or to refrain from certain of them in a mandatory manner – legal content. The actual content of administrative and legal relations to support the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs is characterized by the general functions and tasks of the internal affairs bodies, the directions of the activities of the internal affairs bodies in the process of solving the tasks set before them. It was concluded that the transition from the factual to the legal content of the administrative-legal relations of ensuring the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is carried out based on the implementation of the norms of administrative law established by the current legislation. It is emphasized that the more positivist legislation will reflect the objective needs of the Ukrainian people in the implementation of the internal, in particular, law enforcement functions of the state, the regulation of organic interaction between the police and citizens, formalization and, unequivocally, maximum rationalism in the norms of the means of protecting the rights and freedoms of citizens, the more effective it will be administrative-legal and criminal-legal activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The basis of which is that a police officer, military officer, or other official of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should fulfill the duties assigned to them by law to protect their fellow citizens and society from violence, robbery, and other socially dangerous actions, as established by law, acting honestly and impartially and with a sense of self-worth. It is proved that in the legal content of the administrative and legal relations of ensuring the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, private individuals have subjective rights and legal obligations. In contrast to them, policemen, military personnel, and other officials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine have clear and unambiguous administrative duties defined by legislation and are granted administrative and other public legal rights by law-making bodies within the limits necessary for their performance.

Key words: *actual content, administrative and legal status, administrative duties, legal content, legal obligations, norms of administrative law, public administration, subjective rights.*

Актуальність дослідження. Категорії змісту, форми та сутності від Античності до сьогодення збуджують науковців до наукових роздумів та відповідних узагальнень. В умовах сьогодення Український народ та увесь Західний світ бореться з рашиською чумою за збереження Української нації, держави та примноження демократичних цінностей. На передньому, у прямому сенсі цього слова, фронті цієї війни мужню стоять військовослужбовці Збройних Сил, Національної гвардії, Державної прикордонної служби та інших сили безпеки і оборони України. Як на лінії зіткнення, так і в тилу їм допомагають та забезпечують поліцейські послуги інші працівники МВС України.

Іншими словами, функції МВС України після початку повномасштабного російського терористичного вторгнення суттєво розширились. Все це вплинуло на фактичний зміст адміністративно правових відносин взаємодії поліцейських, військовослужбовців інших посадових осіб та працівників МВС України з громадянами та іншими приватними особами. Що невідворотно й об'єктивно призвело до зміни доповнення та розширення фактичного змісту адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України. Виявленню тенденцій, їхньому критичному аналізу, узагальнення та формування новітніх висновків у цій сфері буде присвячена стаття.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми змісту адміністративно-правових відносин щодо забезпечення організації та діяльності МВС України звертались вчені правники О. Бандурка, В. Басс, С. Берlach, О. Баклан, В. Галунько, П. Діхтєвський, О. Дніпров, С. Домусчі, А. Іванишук, Р. Іерінг, В. Колпаков, Я. Кондратьєв, С. Константінов, С. Короед, М. Корнієнко, Д. Лазарєв, Є. Мойсєєв, В. Олефір, І. В. Опришко, Підберезних, Ю. Римаренко, С. Стеценко, І Ткаченко, В. Шкарупа та ін.

Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Виклад основних положень. Згідно із українським тлумачним словником зміст це те, про що говориться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується. Суть, внутрішня особливість чого-небудь. Певні властивості, характерні риси, які відрізняють дане явище, предмет від подібних явищ, предметів і т. ін. Розумна основа, мета, призначення чого-небудь [1]. Для нашого аналізу найбільш слушними є останні два розуміння енциклопедичної категорії змісту.

В філософії зміст і форма відображають об'єктивний світ, оскільки всі предмети, процеси і явища природи та суспільства мають їх у своїй складовій. Зміст – це сукупність елементів, процесів, зв'язків, які становлять даний предмет чи явище. Ця визначеність майже ідентична поняттю «сутність», і тісно пов'язана з ним. Проте сутність абстрактніша, ширша, ніж категорія «зміст». Нею визначають головний, вирішальний, глибинніший внутрішній зв'язок предметів, які становлять його основу. Поняття «зміст» дещо є вужчим [2]. Виходячи з антропологічного принципу у філософії права, який полягає в персоніфікації людиною (суб'єктом права) в абстрактній формі буття права у сфері його існування, що проявляється в міжсуб'єктних взаємодіях і належить до способу особистісного співбуття – зміст, це шляхи захисту засобами права людського життя і свободи, відповідно чим більше засоби права формалізовані й однозначні, максимально раціоналізовані тим більш ефективні [3].

Такі філософсько-правові засади в повному обсязі реалізовано в змісті адміністративно-правових відносин, які впливають через адміністративно-правові норми на поведінку суб'єктів та об'єктів публічного управління, через що між ними виникають сталі правові зв'язки публічно-владного характеру. Іншими словами, адміністративно-правова норма містить абстрактну конструкцію адміністративно-правового відношення. Така конструкція полягає в тому, що адміністративно-правова норма від імені держави визначає належну поведінку кожного зі своїх адресатів. Вона встановлює обов'язкові правила, за якими відбувається «спілкування». Зміст адміністративно-правових відносин – це сукупність суб'єктивних публічних прав (публічних правоможностей) та юридичних обов'язків суб'єктів адміністративного права, коли кожному суб'єктивному праву одного суб'єкта адміністративно-правових відносин відповідає (кореспондується) юридичний обов'язок іншого суб'єкта, і навпаки. Виходячи з того, що адміністративно-правові відносини є поєднанням фактичних суспільних відносин і адміністративно-правових норм, які надають фактичним суспільним відносинам адміністративно-правової форми, розрізняють фактичний і юридичний зміст адміністративно-правових відносин. Фактичний зміст адміністративно-правових відносин – це фактичні соціальні, економічні, культурні, політичні та інші відносини, які отримали через опосередкування адміністративно-правових норм свою юридичну форму [4].

В аналізованій нами сфері найбільш слушно фактичний зміст адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС характеризується загальними функціями та завдання органів внутрішніх справ. Під ними розуміють напрями діяльності органів внутрішніх справ у процесі вирішення поставлених перед ними завдань. Вони поділяються на три групи: основні, забезпечувальні та загального керівництва. До основних функцій органів внутрішніх справ належать такі: гарантування особистої безпеки громадян, захист їхніх прав, свобод і законних інтересів; забезпечення охорони громадського порядку; попередження, припинення злочинів та інших правопорушень; своєчасне виявлення, розкриття й розслідування злочинів та розшук осіб, що їх скоїли; забезпечення дорожнього руху; захист власності від злочинних посягань; виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень; участь у наданні соціальної та правової допомоги громадянам і сприяння в межах компетенції державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків. Функції органів внутрішніх справ забезпечення мають внутрішній характер і спрямовані на забезпечення ефективної діяльності органів внутрішніх справ. До них належать матеріально-технічне постачання, фінансове забезпечення, забезпечення здорових умов праці співробітників зазначених

органів тощо. Функції загального керівництва мають на меті забезпечення ефективності в управлінні органами системи МВС України в процесі забезпечення громадського порядку та боротьби зі злочинністю в державі [5].

Найбільш слушно основні функції поліції, як головного відокремленого підрозділу тебе з України, розкриті в Декларації про поліцію Ради Європи. Згідно з якою, поліцейський повинен виконувати покладені на нього законом обов'язки щодо захисту своїх співгромадян та суспільства від насильства, пограбування та інших суспільно небезпечних дій, як це встановлено законом. Поліцейський повинен діяти чесно, неупереджено та з почуттям власної гідності. Зокрема, він має утримуватися від усіх проявів корупції та рішуче протидіяти їм. Тортури та інші форми негуманного чи принижуючого поводження або покарання забороняються за будь-яких обставин. Співробітник поліції не повинен коритися чи виконувати будь-який наказ чи інструкцію, що наказують подібні заходи. Поліцейський повинен виконувати вказівки, видані належним чином його вищим начальником, але він повинен утримуватися від виконання вказівок, якщо йому відомо або має бути відомо про те, що вони є незаконними. Поліцейський має протидіяти фактам порушення закону. Поліцейський не повинен сприяти у розшуку, арешті, охороні чи конвоюванні осіб, які, не будучи підозрюваними у вчиненні незаконних дій, проте розшукуються, затримуються чи переслідуються у зв'язку з їхньою расовою, релігійною чи політичною приналежністю. При виконанні своїх обов'язків поліцейський повинен діяти рішуче для досягнення мети, передбаченої або допущеної законом, але застосовувати силу тільки в разумних межах. Поліцейський, який виконує положення аналізованої Декларації, має право на активну моральну та фізичну підтримку суспільства, якому він служить [6].

Юридичний зміст адміністративно-правових відносин – це взаємозв'язок зафіксованих в адміністративному праві суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників адміністративно-правових відносин. Кожному суб'єктивному праву, зафіксованому в адміністративно-правовій нормі права, відповідає певний юридичний обов'язок, і навпаки [4]. На слушну думку, О. Баклан, взаємозв'язки між суб'єктами та об'єктами адміністративно-правових відносин є одним з основних елементів цих відносин, що є комплексом дій (утримання від певних дій) компетентних органів публічного управління, завдяки яким здійснюється регулюючий вплив на правове становище об'єктів правового регулювання, а також зворотній вплив об'єктів правового регулювання до керуючих (регулюючих) суб'єктів, що має на меті задоволення законних інтересів керованих об'єктів [7].

В інших наших наукових працях ми довели, що адміністративно-правові відноси забезпечення організації та діяльності МВС України – це об'єктивно існуючі в Українському суспільстві відносини щодо створення належних умов для ефективного функціонування органів внутрішніх справ, їх посадових осіб, щодо публічного забезпечення прав і свобод громадян та публічного правопорядку, вони врегульовані нормами адміністративного права, зовнішнім виразом якого є широка система законодавства. Вони забезпечують регулюванням та охороною життєвих важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від різних внутрішніх загроз адміністративно-сервісного та правоохоронного характеру.

Суб'єктивне право – це передбачені для уповноваженої особи вид і міра можливої або дозволеної поведінки, забезпечені відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб. В адміністративному праві нас цікавить не просто суб'єктивне право, а суб'єктивне публічне прав. Коли, суб'єкти публічної адміністрації (працівник, поліції, військовослужбовець національної гвардії України, державної прикордонної служби України, працівник служби цивільного захисту) зобов'язані забезпечувати та (або) сприяти реалізації прав і свобод громадян, а з іншого – громадянин у разі порушення його конституційних гарантій має право звертатися зі скаргою чи позовом до суду на дії органів публічної влади або до управлінських органів у порядку ієрархічної вертикалі. Публічне суб'єктивне право – складне явище, що включає в себе низку таких повноважень. Право невідданих осіб вимагати від працівників МВС України здійснення юридичних дій, спрямованих на захист їх прав. Наприклад здійснювати евакуацію громадян з лінії бойового зіткнення з метою збереження їх життя здоров'я; право вимагати від іншої сторони виконання обов'язку, тобто право на чужі дії, наприклад, громадянин України мають право вимагати від виконавчої влади захистити їх від російських терористів [8]. Право ввести в дію апарат примусу держави проти зобов'язаної особи, тобто право на примусове виконання обов'язку. Наприклад, на початку повномасштабного вторгнення російських терористів в Україну вісімнадцятирічні військовослужбовці Національній гвардії України знищили чотири танки під Харковом. Тим самим внесли вагомий внесок в оборону м. Харків, збереження життя і здоров'я жителів

регіонального центру Слобожанщини [9]. Можливість користуватись на основі цього права певними соціальними публічними благами [10].

Юридичний обов'язок – це передбачені для зобов'язаної особи та забезпечені можливість державного примусу вид і міра необхідної поведінки, які потрібно виконувати в інтересах уповноваженої особи, що має відповідні публічні суб'єктивні права. Юридичний обов'язок налічує чотири основні компоненти [4].

Необхідність здійснювати певні дії чи утримуватися від них. Наприклад на аварійно-рятувальну службу службу цивільного захисту МВС України покладається проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у разі їх виникнення. Виконання робіт із запобігання виникненню та мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій і щодо захисту від них населення і територій. Захист навколишнього природного середовища та локалізація зони впливу шкідливих і небезпечних факторів, що виникають під час аварій та катастроф. Пошук і рятування людей на уражених об'єктах і територіях, надання у можливих межах невідкладної, у тому числі медичної, допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя й здоров'я стані, на місці події та під час евакуації до лікувальних закладів. Ліквідація особливо небезпечних проявів надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіаційного та бактеріального зараження, інших небезпечних проявів. Контроль за готовністю об'єктів і територій, що ними обслуговуються, до проведення робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [13].

Необхідність відреагувати на законні вимоги уповноваженого суб'єкта. Наприклад, органи, підрозділи, військовослужбовці, а також працівники Державної прикордонної служби України мають право, перевіряти в осіб, які прямують через державний кордон України, документи на право в'їзду в Україну або виїзду з України, робити в них відповідні відмітки і у випадках, передбачених законодавством, тимчасово їх затримувати або вилучати. З'ясовувати підстави перетинання державного кордону України, в'їзду на тимчасово окуповану територію або виїзду з неї. Вимагати від фізичних осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень Державної прикордонної служби України. Розглядати справи про правопорушення, накладати стягнення або передавати матеріали про правопорушення на розгляд інших уповноважених органів виконавчої влади або судів. Здійснювати адміністративне затримання осіб, які незаконно перетнули державний кордон. Тримати осіб, затриманих в адміністративному порядку, в спеціально обладнаних для цих цілей приміщеннях [12].

Необхідність нести відповідальність за невиконання цих вимог [4], зокрема у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону, а також з урахуванням бойового імунітету, визначеного Законом України «Про оборону України [13].

Висновки/Отже, змістом адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України є по-перше, розумна природна основа, об'єктивна мета (завдання та функції) існування МВС України в державній та правовій системі центральних органів виконавчої влади – формальний зміст. По-друге, характерні риси, у формі адміністративних обов'язків та адміністративних прав безпосередньо МВС України, відокремлених підрозділів, органів, підрозділів, поліцейських, інших посадових осіб, військовослужбовців та працівників, коли кожному їх адміністративному обов'язку законодавство кореспондує суб'єктивне право приватних осіб. Або навпаки (у більшості випадків одночасно) коли юридичному обов'язку приватної особи кореспондується адміністративне право владного суб'єкта МВС України вимагати від першого контрагента адміністративно-правових відносин здійснити певні дії чи в обов'язковому порядку утриматися від певних з них – юридичний зміст. Фактичний зміст адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС характеризується загальними функціями та завдання органів внутрішніх справ, напрями діяльності органів внутрішніх справ у процесі вирішення поставлених перед ними завдань.

Перехід від фактичного до юридичного змісту адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України здійснюється на основі реалізації норм адміністративного права, які встановлені діючим законодавством. При цьому підкреслюється, що чим більше позитивістське законодавство буде відображати об'єктивну потребу Українського народу при реалізації внутрішніх, зокрема правоохоронної функції держави, врегулювання органічної взаємодії поліції та громадян, формалізації й однозначно, максимального раціоналізму в нормах засобів захисту прав та свобод громадян, тим більш ефективною буде адміністративно-правова (адміністративно-сервісна та адміністративно-превентивна) та кримінально-правова

(правоохоронна) діяльність МВС України. Основою яких є те, що поліцейський, військовослужбовець, або інша посадова особа МВС України повинена виконувати покладені на них законом обов'язки щодо захисту своїх співгромадян та суспільства від насильства, пограбування та інших суспільно небезпечних дій, як це встановлено законом, діючи чесно, неупереджено та з почуттям власної гідності.

Доведено, що в юридичному зміст адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України приватні особи мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Які визначаються негативно, у відповідності до першої формули правового регулювання, що їм дозволено усе крім того що прямо заборонено законом. На відміну від них поліцейським, військовослужбовцям та інші посадові особи МВС України мають визначенні законодавством чіткі й однозначні адміністративні обов'язками та у межах необхідних для їх виконання наділяються правотворчими органами адміністративними та іншими публічно-правовими правами, наприклад щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Зміст. Словник української мови: в 11 томах. Том 3, 1972. С. 624. 2020. <http://sum.in.ua/s/zmist>
2. Зміст і форма. Щерба С., Заглада О. Філософія : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2004. 2016 с. https://pidru4niki.com/14491114/filosofiya/zmist_forma
3. Кравченко А. Антропологічний принцип у філософії права : автореферат дисертації кандидата юридичних наук : 12.00.12. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 18 с.
4. Адміністративно-правові відносини. Адміністративне право України : підручник / Галунько В. В., Олефір В. І., Гридасов Ю. В., Іванишук А. А., Короєд С. О. Херсон : ХМД, 2013. Т. 1 : Загальне адміністративне право. Академічний курс. С. 66–72.
5. Органи внутрішніх справ України. Судові та правоохоронні органи України / за заг. ред. В. Опришка, Ф. Шульженка. Київ : КНЕУ, 2003. <https://buklib.net/books/29384/>
6. Декларація про поліцію (1979р.). *Ліга Закон*. 2021. <https://ips.ligazakon.net/document/MU79314>
7. Баклан О. Про поняття, різновиди та структуру адміністративно-правових відносин. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України* № 14. 2018. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25953/1/O_Baklan_VDP_14_2018_FPMV.pdf
8. Примусова евакуація: з небезпечних громад на Запоріжжі вивезли шість родин із дітьми. *UKRINFORM*. 2023. <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3757248-primusova-evakuacia-z-nebezpecnih-gromad-na-zaporozzi-vivezli-sist-rodin-iz-ditmi.htm>
9. Шевченко Ю. Під Харковом 18-річні строківники Національної гвардії України знищили 4 ворожих танки. *TCH*. 2022. <https://tsn.ua/ukrayina/pid-harkovom-18-richni-strokoviki-ngu-znischili-4-vorozhiv-tanki-1986424.html>
10. Статус члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України. 2023. <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0>
11. Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 34–35. Ст. 458.
12. Про Державну прикордонну службу України. Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
13. Про Національну поліцію. Закон України 2 липня 2015 р. № 580-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

**ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЗАФІКСОВАНИХ
В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ**

**VIOLATIONS OF TRAFFIC RULES RECORDED IN AUTOMATIC MODE:
SEPARATE ISSUES**

Система фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі почала діяти в Україні з 1 червня 2020 року. За період до адміністративної відповідальності було притягнуто час було десятки тисяч громадян, виписано мільйони штрафів, а бюджет поповнився на мільярди гривень. Незважаючи на те, що за допомогою діючої системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі вдалося знизити кількість дорожньо-транспортних пригод, існують випадки коли громадяни в адміністративному або судовому порядку оскаржують постанови працівників патрульної поліції про накладення штрафу по справі про адміністративне правопорушення. Проаналізовано доктринальні думки, які стосуються теми дослідження та такі нормативно-правові акти, як: закони України «Про дорожній рух»; «Про національну поліцію»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху»; «Кодекс України про адміністративні правопорушення», а також підзаконні нормативно-правові акти: «Про Правила дорожнього руху»; «Про функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі» та Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, а також судова практика.

На підставі аналізу положень Кодексу України про адміністративні правопорушення та Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, звертається увага на обов'язок працівника поліції, який розглядає справу, з'ясувати причини та умови вчинення правопорушення, користуючись лише фактичними доказами визначені законом, а не покладаючи весь тягар доведення невинуватості на власника (водія) автотранспортного засобу.

Ключові слова: *дорожній рух, фіксація, автоматичний режим, штраф, адміністративне правопорушення, відповідальність, постановова, суд.*

The system for recording administrative offenses in the field of road safety in the automatic mode began to operate in Ukraine on June 1, 2020. During the period, tens of thousands of citizens were brought to administrative responsibility, millions of fines were issued, and the budget was replenished by billions of hryvnias. Despite the fact that with the help of the current system of recording administrative offenses in the field of ensuring road traffic safety, it was possible to automatically reduce the number of traffic accidents, there are cases when citizens appeal administratively or judicially the decisions of patrol police officers on the imposition of a fine in the case of an administrative offense. The doctrinal opinions related to the topic of the study and such normative legal acts as: Laws of Ukraine "On Road Traffic" were analyzed; "About the national police"; "On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the regulation of relations in the field of ensuring road traffic safety"; "Code of Ukraine on Administrative Offenses",

as well as subordinate legal acts: “On Traffic Rules”; “On the functioning of the system for recording administrative offenses in the field of road safety in automatic mode” and Instructions for the police to process materials on administrative offenses in the field of road safety, recorded in automatic mode, as well as court practice.

On the basis of the analysis of the provisions of the Code of Ukraine on administrative offenses and the Instructions for the preparation by the police of materials on administrative offenses in the field of road safety, recorded in automatic mode, attention is drawn to the duty of the police officer, who is considering the case, to find out the reasons and conditions of the teaching offenses, using only factual evidence defined by law, and not placing the entire burden of proof of innocence on the owner of the motor vehicle.

Key words: *traffic, fixation, automatic mode, fine, administrative offense, responsibility, resolution, court.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення неможливо представити будь-яку суспільно корисну діяльність без транспортних засобів, що перевозять пасажирів, вантажі, здійснюють інші види послуг, де задіяно широке коло учасників дорожнього руху, які зобов'язані знати й неухильно виконувати вимоги правил дорожнього руху. Порухення правил дорожнього руху це основна причина аварійності, а тому залишаються дискусійними питання, які стосуються як притягнення, так і звільнення від адміністративної відповідальності громадян, як основного виду юридичної відповідальності у сфері безпеки дорожнього руху, оскільки, як свідчить правозастовна діяльність нерідкими бувають випадки, коли громадяни вимушені звертатися до судових інстанцій, з метою скасування постанов працівників поліції у справах про порушення правил дорожнього руху та закриття провадження у справі, що потребує теоретичного та практичного погляду на проблемні питання у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Аналіз останніх публікацій. Питання правопорушень правил дорожнього руху досліджувалося у працях: В. Безчасного, Т. Гуржія, О. Гулак, О. Дубенка, Т. Коломоєць, В. Колпакова, Ю. Коллера, К. Михайлов, Г. Пономаренко, О. Солманової, А. Собакаря та інших, однак існуючі прогалини в правовому регулюванні адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, потребують подальшого правового аналізу.

Метою статті є дослідження підстав притягнення особи до адміністративної відповідальності за окремих види порушень правил дорожнього руху.

Виклад матеріалу дослідження. Питання притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху є одним із проблемних у правозастовній діяльності працівників поліції та судових інстанцій.

Застосування стягнень за порушення правил дорожнього руху – один з ключових компонентів управління безпекою дорожнього руху, поширений у всьому світі. Застосування стягнень повинно ставити за мету захопити людей до безпечного використання дорожньої мережі та дотримання вимог законодавства [1, с. 5]. Основним видом юридичної відповідальності за порушення ПДР – є адміністративна відповідальність. На думку Р. Михайлова адміністративна відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху це відповідальність водіїв транспортних засобів, інших учасників дорожнього руху, а також посадових осіб, що забезпечують безпечно експлуатацію транспорту, доріг і шляхових споруд, за порушення правил дорожнього руху, експлуатації транспорту й шляхів, виражена в застосуванні до винних осіб установлених законом адміністративних стягнень уповноваженими на те органами (посадовими особами) на підставах і в порядку, передбачених нормами адміністративного права [2, с. 6].

Щоб очікувати, що громадяни дотримуватимуться правил, ці правила повинні насамперед відповідати певним критеріям:

- 1) бути легкими для розуміння всіма учасниками руху;
- 2) бути легкими для виконання;
- 3) не суперечити іншим правилам;
- 4) не суперечити вимогам фактичної ситуації (тобто не суперечити реальності й здоровому глузду);
- 5) робити виявлення порушень легким;
- 6) бути відомими й прийнятними для учасників руху [3].

З огляду на визначене, коли громадянин, як суб'єкт адміністративного проступку притягується до відповідальності за порушення правил дорожнього руху, цьому повинно бути зрозумілим, в чому полягає суть порушення, за яке особа притягується до відповідальності.

Частина третя ст. 41 Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. № 3353-ХІІ, визначає правила дорожнього руху, під якими слід розуміти порядок початку руху, зміни руху за напрямком, розташування транспортних засобів і пішоходів, осіб, які рухаються в кріслах колісних, вибору швидкості руху та дистанції, обгону та стоянки, проїзду перехресть, пішохідних переходів і залізничних переїздів, зупинок транспортних засобів загального користування, користування зовнішніми світловими приладами, правила пересування пішоходів, осіб, які рухаються в кріслах колісних, проїзд велосипедистів, а також питання організації руху та його безпеки, що регулюються Правилами дорожнього руху, що затверджуються Кабінетом Міністрів України [4].

Згідно пункту 1.10 постанови Кабінету Міністрів України «Про Правила дорожнього руху» від 10.10.2001 р. № 1306, водієм є особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії, який згідно п. 2.1 повинен мати при собі: посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії; реєстраційний документ на транспортний засіб; чинний страховий поліс (страховий сертифікат «Зелена картка») про укладення договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів або чинний внутрішній електронний договір зазначеного виду обов'язкового страхування у візуальній формі страхового поліса (на електронному або паперовому носії), які повинні надати на вимогу поліцейського (п. 2.4), та відповідно до яких в населених пунктах дозволена швидкість руху не більш ніж 50 км/год, а в місцях, де створено дорожні умови, що дають можливість рухатися з більш високою швидкістю, дозволена швидкість руху згідно з рішенням власників доріг за погодженням з Національною поліцією може бути збільшена. На автомобільних дорогах за межами населених пунктів дозволена швидкість руху транспортних засобів – не більше 90 км/год, на автомобільних дорогах з розділювальною смугою – не більше 110 км/год, на автомагістралях – не більше 130 км/год [5].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» від 14.07.2015 р. № 596-VIII, Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено ст. 14² «Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі» [6]. Відповідно до Закону України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, на працівників поліції покладено регулювання дорожнього руху та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі; зупинення транспортного засобу, якщо водій порушив Правила дорожнього руху [7].

Одним із проблемних питань порушень правил дорожнього руху є їх автоматична фіксація, що породжує накладення адміністративних стягнень, і як наслідок – їх оскарження, в адміністративному або судовому порядку. Варто зазначити, що діюча в Україні автоматична система фіксації порушень правил дорожнього руху почала фіксувати випадки перевищення швидкості з 1 червня 2020 року. У наступному році завдяки системі автофіксації порушень ПДР було випи-сано 2,6 млн штрафів на загальну суму понад мільярд гривень. Незважаючи на те, що у зв'язку із повномасштабною агресією РФ проти України, майже до кінця травня автоматична система фіксації порушень ПДР в державі не працювала, у середньому за місяць фіксувалося понад 300 тисяч постанов про накладення штрафу в справах про адміністративні правопорушення.

Вимоги до функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі здійснюються відповідно до Порядку функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.2017 р. № 833, згідно п. 4 постанови посадові особи Національної поліції, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, використовують під час винесення постанов про накладення адміністративного стягнення інформаційні файли, які разом з винесеними постановами передаються до системи, для подальшого формування масиву даних Реєстру адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху. До адміністративних правопорушень, що фіксуються за допомогою системи, п. 7 цієї постанови віднесено такі порушення Правил дорожнього руху: перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів; проїзд на заборонний сигнал світлофора; порушення правил зупинки і стоянки; порушення правил руху і зупинки на смузі для маршрутних транспортних засобів; порушення встановленої

для транспортних засобів заборони виїзду на смугу зустрічного руху; порушення правил руху через залізничний переїзд; порушення встановленої для транспортних засобів заборони рухатися тротуарами чи пішохідними доріжками [8].

Відповідно до Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 13.01.2020 р. № 13, справи про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, передбачені частинами першою-четвертою статті 122 (перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів, проїзду на заборонний сигнал світлофора, порушення правил зупинки, стоянки, порушення встановленої для транспортних засобів заборони рухатися смугою для маршрутних транспортних засобів, тротуарами чи пішохідними доріжками, виїзду на смугу зустрічного руху), та частиною першою статті 123 (порушення правил руху через залізничний переїзд, крім виїзду на залізничний переїзд у випадках, коли рух через переїзд заборонений) КУпАП – розглядають уповноважені поліцейські [9].

Оскільки Інструкції, як підзаконний акт, який прийнятий компетентними органами державної влади чи уповноваженими державою іншими суб'єктами на підставі закону, відповідно до закону і в порядку його виконання [10, с. 220], не визначає суб'єкта правопорушення, відповідно до примітки ст. 122 КУпАП, суб'єктом правопорушення в цій статті є особа, яка керувала транспортним засобом у момент вчинення правопорушення, а в разі вчинення передбачених частинами першою – четвертою цієї статті правопорушень у виді перевищення обмеження швидкості руху транспортних засобів, проїзду на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху, порушення правил зупинки, стоянки, а також встановленої для транспортних засобів заборони рухатися смугою для маршрутних транспортних засобів, тротуарами чи пішохідними доріжками, виїзду на смугу зустрічного руху, якщо зазначене правопорушення зафіксовано в автоматичному режимі, а також у разі порушення правил зупинки, стоянки транспортних засобів, якщо зазначене правопорушення зафіксовано в режимі фотозйомки (відеозапису), – відповідальна особа, зазначена у частині першій статті 14² цього Кодексу, або особа, яка ввезла транспортний засіб на територію України. У разі внесення змін до постанови про накладення адміністративного стягнення з підстав, встановлених абзацом третім частини першої статті 279³ цього Кодексу, суб'єктом цього правопорушення може бути особа, яка керувала транспортним засобом у момент вчинення правопорушення, зафіксованого в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису) [11].

Приводом до порушення справи про адміністративне правопорушення, зафіксоване в автоматичному режимі, є не сам факт фіксації проступку, а отримання результатів такої фіксації уповноваженим поліцейським. При цьому початкова стадія даного провадження не завершується складанням процесуального документа (протоколу про адміністративне правопорушення) [12, с. 277].

Згідно п. 3 Інструкції, при опрацюванні уповноваженим поліцейським матеріалів автоматичної фіксації та встановлення факту учинення адміністративного правопорушення, розгляд якого віднесено до компетенції Національної поліції, цим уповноваженим поліцейським виноситься сформована Системою в автоматизованому режимі адміністративна постанова, яка є електронним документом, без складання протоколу про адміністративне правопорушення [9]. Проте, будь-яке правопорушення повинно базуватися на відповідних доказах. Так, уповноважений поліцейський під час опрацювання матеріалів автоматичної фіксації та за результатами її опрацювання, та за наявності доказів у справі про адміністративне правопорушення, може здійснювати оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення. Разом з тим, законодавець у ст. 280 КУпАП при розгляді справи про адміністративне правопорушення, покладає на посадову особу обов'язок з'ясувати всі обставини пов'язані із правопорушенням. Положення норм вказаної статті не повністю відповідає особливостям розгляду справ про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), передбачених статтями 279¹-279⁸ КУпАП [11].

Отже, важливим є обов'язок працівника поліції, який розглядає справу, з'ясувати причини та умови вчинення правопорушення, користуючись лише фактичними доказами визначені законом, а не покладати весь тягар доведення невинуватості лише на власника автотransпортного засобу. Також слід врахувати положення Інструкції, де міститься вказівка, що уповноважений поліцейський під час опрацювання матеріалів автоматичної фіксації зобов'язаний з'ясувати обставини,

що виключають адміністративну відповідальність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності [9].

На докази при автофіксації швидкості руху автомобіля вказується в рішенні Восьмого апеляційного адміністративного суду від 20 жовтня 2022 року по справі № 456/8/22, із якого випливає, що здійснена без співставлення з дорожніми знаками, іншими об'єктами, які б вказували на те, що транспортний засіб на момент фіксації рухався у певному населеному пункті чи ділянці траси, не має сили доказу, як і відсутність інформації, яка підтверджує наявність попереджувальних дорожніх знаків про те, що проводяться фото- і відеофіксація порушень правил дорожнього руху, не може слугувати доказовою базою. Як наслідок, це призвело до скасування постанови про накладення штрафу по справі про адміністративне правопорушення працівником патрульної поліції [13].

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження аналізу порушень правил дорожнього руху зафіксованих в автоматичному режимі, дає підстави зробити загальний висновок з викладеного, що при фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі існують певні недоліки. Так, при фіксуванні в автоматичному режимі правопорушень, уповноважений працівник поліції, який розглядає справу, зобов'язаний з'ясувати причини та умови вчинення правопорушення, користуючись лише фактичними доказами визначені законом, а не покладати весь тягар доведення невинуватості на власника (водія) автотранспортного засобу.

Список використаних джерел:

1. Загребя В., Шульга М., П'ятак І. Аналітичний звіт щодо систем стягнень за порушення правил дорожнього руху в Україні та міжнародній практиці. Центр демократії та верховенства права. Київ, 2022. 27 с.
2. Михайлов Р.І. Забезпечення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 20 с.
3. Noordzij, P. (1976): Influencing road users' behaviour. SWOV-Report 76-4e, Voorburg.
4. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. Ст. 338.
5. Про Правила дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10. 2001 р. № 1306 (в редакції постанови № 457 від 09.05.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-n16> (дата звернення 10.07.2023).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Законом України від 14.07. 2015 р. № 596-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 39. Ст. 372.
7. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
8. Про функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі : постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2017 р. № 833. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2017-n#Text> (в редакції постанови № 456 від 23.02.2022) (дата звернення 10.07. 2023).
9. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.01.2020 р. №13 (в редакції наказу № 783 від 25.10.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-20-n#Text> (дата звернення 10.07. 2023).
10. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства ВР України. К. : Юрінком Інтер, 2010. 384 с
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
12. Битяк О.В. Проведення у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованому в автоматичному режимі: окремі питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №12. С. 226–230.
13. Судово-юридична газета. 28 жовтня 2022 року. URL: ud.ua/uk/news/publication/252887-sud-otmenil-shtraf-voditelyu-poskolku-avtofiktsiya-prevysheniya-skorosti-ne-imeet-smysla-bez-privyazki-k-mestu-narusheniya-i-bez-preduprezhdayusche-go-znaka (дата звернення 11.07.2023).

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.18>

ЧЕРНЕЦЬКА О.А.

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЯТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЩОДО КАРАНТИНУ ЛЮДЕЙ****PROBLEMATIC ISSUES OF BRINGING TO ADMINISTRATIVE LIABILITY
FOR VIOLATION OF THE RULES ON HUMAN QUARANTINE**

У статті досліджуються актуальні проблеми складання протоколів про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачено ст. 44-3 КУпАП. Розглянуто повноваження органів яким надано право складати протоколи про адміністративні правопорушення. Також, досліджено завдання і функції з реалізації державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та із здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства. Виявлено прогалини в законодавстві щодо повноважень уповноважених посадових осіб органів охорони здоров'я, державної санітарно-епідеміологічної служби складати протоколи про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачено ст. 44-3 КУпАП. Також, автор звернув увагу на те, що в Законі України «Про місцеве самоврядування» не вказано перелік уповноважених осіб виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, які б мали повноваження щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення передбаченні ст. 44-3 КУпАП. Автором проведено аналізу законів України та постанов уряду з питань санітарних та протиепідеміологічних заходів на підставі чого сформовано пропозиції, які спрямовані на врегулювання правового статусу органів яким надано право складати протоколи про адміністративні порушення передбачені ст. 44-3 КУпАП, вдосконалення процесу провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері порушення карантинних правил, внесення змін до переліку органів і посадових осіб, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення відповідальність за які передбачена ст. 44-3 КУпАП, оптимізацію механізму притягнення осіб до відповідальності за невиконання протиепідеміологічної політики, розширення переліку повноважень Національної поліції щодо виконання ними контролю за дотримання карантинних обмежень. Зроблено висновок про те, що правове регулювання повноважень окремих посадових осіб щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення потребує вдосконалення, шляхом приведення у відповідність з нормами КУпАП галузевих нормативно-правових актів. Наслідком запровадження відповідних змін може стати вдосконалення роботи правозастосовних органів з притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності.

Ключові слова: протоколи, адміністративне правопорушення, карантин, адміністративна відповідальність, коронавірус.

The article examines the current issues of drawing up protocols on administrative offenses for which liability is provided for in Article 44-3 of the Code of Administrative Offenses. The author examines the powers of the bodies authorized to draw up protocols on administrative offenses. The author also examines the tasks and functions of implementing the state policy in the field of sanitary and epidemiological well-being of the population and exercising control (supervision) over compliance with the requirements of sanitary legislation. The author identifies gaps in the legislation regarding the powers of authorized officials of health care authorities and the State Sanitary and Epidemiological Service to draw up protocols on administrative offenses for which liability is provided for

in Article 44-3 of the Code of Administrative Offenses. The author also draws attention to the fact that the Law of Ukraine “On Local Self-Government” does not specify the list of authorized persons of executive bodies of village, town and city councils who would have the authority to draw up protocols on administrative offenses under Article 44-3 of the Code of Administrative Offenses. The author analyses the laws of Ukraine and governmental resolutions on sanitary and anti-epidemic measures, and on the basis of this analysis, the author formulates proposals aimed at regulating the legal status of bodies authorised to draw up reports on administrative offences under Article 44-3 of the Code of Administrative Offences, improving the procedure for proceedings on administrative offences in the area of quarantine violations, and amending the list of bodies and officials authorised to consider cases of administrative offences in accordance with Article 44-3 of the Code of Administrative Offences. The author concludes that the legal regulation of the powers of individual officials to draw up protocols on administrative offences needs to be improved by bringing sectoral regulations in line with the provisions of the Code of Administrative Offences. The introduction of the relevant changes may result in an improvement of the work of law enforcement agencies in bringing offenders to administrative responsibility.

Key words: *protocols, administrative offense, quarantine, administrative responsibility, coronavirus.*

Вступ. На сьогоднішній день актуальним залишається питання ефективності боротьби з поширенням інфекційних хвороб, що в свою чергу потребує належного законодавчого забезпечення. Такі заходи мають забезпечуватися шляхом притягнення правопорушників до, зокрема, адміністративної відповідальності. Часткові зміни, які були внесені до нормативно-правових актів з початком поширення пандемії COVID-19 не змінили ситуацію щодо забезпечення належного та ефективного притягнення винної особи за порушення правил карантину людей, оскільки не було розроблено чіткого механізму дій для надання права окремим органам притягнути правопорушника до відповідальності.

Питання адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей досліджували Дрозд О., Мотиль В.І., Логвиненко Б.О., Крикун В.В., Вознюк А.А., Самбор М.А., Волюйко О.М., Ковальова С.С., Курінний Є.В., Логойда В. Чернявський С.С., та інші. Водночас, саме питання притягнення до адміністративної відповідальності залишається ще малодослідженим, а існуючий механізм потребує вдосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз нормативно-правових актів щодо надання уповноваженим на те посадовим особам права складати протоколи про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачено ст. 44-3 КУпАП.

Результати досліджень. Притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 44-3 КУпАП починається зі складання протоколу про адміністративне правопорушення. Відповідно до ст. 255 КУпАП протоколи про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена ст. 44-3 КУпАП, мають право складати уповноважені на те посадові особи: органів Національної поліції, щодо адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1. ст. 44-3 КУпАП; органів охорони здоров'я, щодо адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1. ст. 44-3 КУпАП; органів державної санітарно-епідеміологічної служби, щодо адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1. ст. 44-3 КУпАП; центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), передбачених ч. 1. ст. 44-3 КУпАП; посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами (а у населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчими органами, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад, щодо адміністративних правопорушень, передбачених ст. 44-3 КУпАП (вчинені у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради) [1].

Із запровадженням на території України карантину робота Національної поліції та Національної гвардії була спрямована на дотримання фізичними та юридичними особами встановлених протиепідемічних обмежень та заборон, реагування на факти порушення таких заборон, шляхом оформлення протоколів для притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності. при оформленні протоколу про адміністративні правопорушення, посадова особа

органу Національної поліції України, повинна чітко дотримуватися вимог встановленої форми, визначених Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС від 06 листопада 2015 року № 1376 [2]. Протоколи про адміністративні правопорушення, оформлені поліцейськими за ст. 44-3 КУпАП разом з матеріалами справи, негайно передаються до підрозділів адміністративної практики (або особам, які виконують такі обов'язки) для подальшої їх реєстрації та надсилаються до суду. Незважаючи на те що матеріали адміністративного провадження за ч. 1 ст. 44-3 КУпАП розглядає суд, результативність такого розгляду залежить від забезпечення поліцейськими належної доказової бази у справі. В матеріалах адміністративного провадження за ст. 44-3 КУпАП ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненням особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, поясненням свідків, речовими доказами, протоколом про вилучення речей і документів, показаннями технічних приладів (дозиметрів) та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі, або в режимі фотозйомки (відеозапису), які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху та паркування транспортних засобів, а також іншими документами.

Однак, на сьогоднішній день існує проблема щодо оформлення протоколів про адміністративні правопорушення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП. Така проблема пов'язана, в першу чергу, із бланкетністю диспозиції ст. 44-3 КУпАП, оскільки серед ознак, які мають бути відображені при викладенні суті даного правопорушення, обов'язковим є наведення конкретного нормативно-правового акту, яким встановлюються відповідні заборони на період дії карантину та яких особа, що притягується до адміністративної відповідальності, не дотрималася, порушивши тим самим законодавчі приписи. Не менш важлива проблема полягає в тому, що працівники Національної поліції недостатньо володіють спеціальними знаннями щодо норм і правил, порушення яких є предметом адміністративних правопорушень, передбачених ст. 44-3 КУпАП. При цьому, до матеріалів справи не долучаються докази, передбачені ст. 251 КУпАП, на підтвердження тих обставин, які викладені у протоколах про адміністративне правопорушення за ст. 44-3 КУпАП.

Наступним органом який має право складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 44-3 КУпАП є уповноважені особи органу охорони здоров'я. Звертаємо увагу на те, що жоден нормативно-правовий акт, який регулює сферу охорони здоров'я не містить норм, які б уповноважували окремих посадових осіб органів охорони здоров'я складати протоколи про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена ст. 44-3 КУпАП. Проаналізувавши Закони України «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Основи законодавства про охорону здоров'я», а також Положення про Міністерство охорони здоров'я України вбачається, що вказані акти законодавства не містять ані переліку посадових осіб уповноважених на складання таких протоколів, відповідно до ч.1 ст. 255 КУпАП, ані самих повноважень уповноважених посадових осіб Міністерства охорони здоров'я України або його територіальних органів щодо складання протоколів у справах про адміністративні правопорушення. Таким чином, залишається незрозумілим, які саме посадові особи органів охорони здоров'я уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ч. 1. ст. 44-3 КУпАП.

Також, ч.1 ст.255 КУпАП передбачено, що протоколи про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена ч. 1 ст. 44-3 КУпАП, мають право складати уповноважені на те посадові особи органів державної санітарно-епідеміологічної служби, щодо адміністративних правопорушень. Так, відповідно до ст. 31 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» систему державної санітарно-епідеміологічної служби України становлять: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення; відповідні установи, заклади, частини і підрозділи центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах оборони і військового будівництва, охорони громадського порядку, захисту державного кордону, виконання кримінальних покарань, Державного управління справами, Служби безпеки України; державні наукові установи санітарно-епідеміологічного профілю.

Законом передбачено, що основними напрямками діяльності державної санітарно-епідеміологічної служби, зокрема, є здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду, який забезпечується шляхом нагляду за дотриманням санітарного законодавства.

Статтю 47 вищевказаного закону закріплено, що постанови про накладення штрафу та застосування фінансової санкції за порушення санітарного законодавства виносяться на підставі протоколу про порушення санітарних норм [3].

Таким чином, Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» передбачено, що до повноважень посадових осіб санітарно-епідеміологічної служби входить складання протоколу про адміністративні правопорушення санітарно-епідеміологічних норм.

Проте, варто зазначити, що постановою Кабінету міністрів України «Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби» від 29 березня 2017 року № 348 Державну санітарно-епідеміологічну службу ліквідовано.

Відтак, завдання і функції з реалізації державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та із здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства (крім функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників) покладені на Державну службу з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів [4].

Завдання і функції Держпродспоживслужби закріплені в Положенні про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667.

Так, відповідно до пп.2 п.3 Положення про Держпродспоживслужбу, до її завдань належить здійснення державного нагляду за дотриманням санітарного законодавства, а також санітарного та епідемічного благополуччя населення, крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду.

Також, Держпродспоживслужба відповідно до покладених на неї завдань (пп. 3, 19 п. 4): організовує, здійснює у межах повноважень, передбачених законодавством, державний нагляд (контроль) щодо дотримання вимог санітарного законодавства; здійснює передбачені законодавством заходи для припинення порушення санітарного законодавства; у межах повноважень, передбачених законом, складає протоколи та розглядає справи про правопорушення [5].

Отже, після ліквідації Державної санітарно-епідеміологічної служби України, функції з контролю за здійсненням державного нагляду за дотриманням санітарного законодавства покладені на Держпродспоживслужбу.

Однак, після ліквідації Державної санітарно-епідеміологічної служби України законодавець не вніс відповідні зміни до ч.1 ст. 255 КУпАП.

Щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення передбачених ст. 44-3 КУпАП посадовими особами, уповноважених на те виконавчими комітетами (а у населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчими органами, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад, необхідно зазначити наступне.

Так, функції та повноваження органів місцевого самоврядування визначені Законом України «Про місцеве самоврядування». Відповідно до ч. 1 ст. 11 Закону, виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи.

Пунктом 2 частини 3 статті 43 Закону України «Про місцеве самоврядування» передбачено, що виключно на пленарних засіданнях обласних рад вирішуються, зокрема, питання щодо прийняття у межах, що визначаються законами, рішень з питань боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями, які передбачають за їх порушення адміністративну відповідальність [6].

Звертаємо увагу на те, що вищевказаним Законом не визначено переліку уповноважених осіб виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення передбачені ст. 44-3 КУпАП, відповідно до ч. 1 ст. 255 КУпАП. Таким чином, виконавчі комітети взяли на себе повноваження щодо самостійного визначення кола осіб, які мають повноваження щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення передбачені ст. 44-3 КУпАП.

Так, наприклад, виконавчий комітет Комарнівської міської ради Львівського району Львівської області прийняв рішення «Про посадових осіб, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення» від 30 червня 2021 року № 47, яким уповноважив старост міських рад, а також начальника та головного спеціаліста відділу з питань надзвичайних ситуацій, військового обліку, взаємодії з правоохоронними органами та міграції на складання протоколів про адміністративні правопорушення, зокрема, за ст. 44-3 КУпАП [7].

Проте, звертаємо увагу, що Законом України «Про місцеве самоврядування» не передбачено надання органам місцевого самоврядування повноважень щодо самостійного визначення посадових осіб, які уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення.

Таким чином, необхідно на законодавчому рівні визначити перелік уповноважених осіб виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, які б мали повноваження щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення передбаченні ст. 44-3 КУпАП та водночас розробити інструкцію з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, зафіксовані уповноваженими посадовими особами виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. На нашу думку, така інструкція полегшила б роботу зі складання протоколів про адміністративні правопорушення, закріплювала б основні вимоги щодо складання протоколів та була б єдиною для застосування уповноваженими особами.

Висновки. Підсумовуючи вищевказане варто зазначити, що перелік уповноважених осіб органів влади, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 44-3 КУпАП визначені законодавством про адміністративні правопорушення та галузевим законодавством. Водночас правове регулювання повноважень окремих посадових осіб щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення потребує вдосконалення.

Отже, для вдосконалення законодавства щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення передбачені ст. 44-3 КУпАП, необхідно внести наступні зміни: по-перше, надати право працівникам Національної поліції складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 44-3 КУпАП; по-друге, визначити конкретних посадових осіб центральних та місцевих органів охорони здоров'я, які матимуть право складати протоколи про адміністративні правопорушення передбачені ч. 1 ст. 44-3 КУпАП. Відповідні зміни необхідно закріпити в Законі України «Основи охорони здоров'я України» та Положенні про Міністерство охорони здоров'я України; по-третє, визначити коло конкретних посадових осіб Державної служби з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів та закріпити за ними право складати протоколи про адміністративні правопорушення передбачені ч. 1 ст. 44-3 КУпАП; та по-четверте, передбачити в Законі України «Про місцеве самоврядування» права конкретних посадових осіб складати протоколи про адміністративні правопорушення передбачені ч. 1 ст. 44-3 КУпАП.

Такі заходи можуть покращити ефективність застосування норм адміністративної відповідальності, передбачені ст. 44-3 КУпАП, шляхом приведення у відповідність з нормами КУпАП галузевих нормативно-правових актів. Наслідком запровадження відповідних змін стане визначення повноважень конкретних посадових осіб різних органів влади щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення передбачені ст. 44-3 КУпАП. Таким чином, результатом запропонованих змін може стати вдосконалення роботи правозастосовних органів з притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Постанова Верховної Ради Української РСР від 07.12.1984 року № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n4415>
2. Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.11.2015 року № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>
3. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>
4. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 року № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-%D0%BF#Text>
5. Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 року № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про посадових осіб, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення : рішення Виконавчого комітету Комарнівської міської ради Львівського району Львівської області від 30 червня 2021 року № 47. URL: <https://komrada.gov.ua/docs/954132/>

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОМІРНОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

**SOME ASPECTS OF THE LEGALITY OF HUMAN RIGHTS RESTRICTIONS
DURING THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE**

В статті розглянуто актуальну проблематику правомірності обмеження прав людини в умовах воєнного стану, особливо в контексті повномасштабного вторгнення, розпочатого 24 лютого 2022 року. Автори висвітлюють важливі аспекти правової регламентації обмежень у ситуаціях військового конфлікту. Основна увага приділяється необхідності збалансованого та обґрунтованого підходу до обмеження прав людини органами публічної влади, з урахуванням дотримання принципу пропорційності. Окрім цього, стаття висвітлює важливість належного контролю за дотриманням прав людини в умовах воєнного стану та можливості притягнення до відповідальності тих, хто порушує ці права. Автори аналізують можливі шляхи забезпечення захисту прав людини навіть у надзвичайно складних умовах збройного конфлікту. Наголошено, що для визначення законності обмежень прав і свобод особи в умовах воєнного стану необхідно використовувати трискладовий тест, який має три елементи: 1. Законність: Обмеження прав людини повинно ґрунтуватися на чіткому законі. Проста наявність нормативно-правового акту, навіть якщо це «закон», не гарантує автоматичної легітимності обмеження. Як наголошує Європейський суд з прав людини, закон повинен бути доступним для громадян та відповідати принципу верховенства права. 2. Легітимна мета: Обмеження повинно мати визначену мету. Особливу увагу потрібно приділити відповідності обраного заходу до мети. 3. Пропорційність: Обмеження повинно бути пропорційним і необхідним у демократичному суспільстві. Під час запровадження воєнного стану органи публічної влади повинні чітко визначити, які конкретно права можуть бути оптимально обмежені для досягнення мети. Зроблено висновок, що державна влада в умовах воєнного стану може обмежувати права та свободи людини. Ці обмеження повинні бути чітко визначеними та тимчасовими та відповідати трискладовому тесту. Мета обмежень прав людини – це баланс інтересів між особою, суспільством і державою. Під час воєнного стану цей баланс є особливо важливим, оскільки держава має більші повноваження для обмеження прав людини. Однак важливо, щоб ці обмеження були законними та пропорційними.

Ключові слова: *трискладовий тест, права людини, обмеження прав людини, воєнний стан, збройний конфлікт, заходи воєнного стану.*

The article examines the topical issue of the legality of restricting human rights under martial law, especially in the context of the full-scale invasion that began on February 24, 2022. The author highlights important aspects of the legal regulation of restrictions in situations of military conflict. The main attention is paid to the need for a balanced and justified approach to the restriction of human rights by public authorities, taking into account the principle of proportionality. In addition, the article highlights the importance of proper monitoring of the observance of human rights under martial law and the

© ЩЕРБАНЮК О.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри процесуального права (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), професор (Вільнюський університет)

© КОБРИН В.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права (Львівський національний університет імені Івана Франка)

possibility of prosecuting those who violate these rights. The author analyzes possible ways to ensure the protection of human rights even in extremely difficult conditions of armed conflict. It is emphasized that in order to determine the legality of restrictions on a person's rights and freedoms under martial law, it is necessary to use a three-fold test, which has three elements: 1. Legality: Restrictions on human rights must be based on a clear law. The mere existence of a regulation, even if it is a "law", does not automatically guarantee the legitimacy of a restriction. As the European Court of Human Rights emphasizes, the law must be accessible to citizens and comply with the principle of the rule of law. 2. Legitimate purpose: The restriction must have a defined purpose. Particular attention should be paid to the appropriateness of the chosen measure to the goal. 3. Proportionality: The restriction must be proportionate and necessary in a democratic society. During the introduction of martial law, public authorities must clearly define which specific rights can be optimally limited to achieve the goal. It was concluded that the state power in the conditions of martial law can limit human rights and freedoms. These restrictions must be clearly defined and temporary and meet the three-pronged test. The goal of human rights restrictions is a balance of interests between the individual, society and the state. During martial law, this balance is particularly important, as the state has greater powers to restrict human rights. However, it is important that these restrictions are lawful and proportionate.

Key words: *three-part test, human rights, restrictions on human rights, martial law, armed conflict, martial law measures.*

Згідно з статтею 3 Конституції України, держава зобов'язана забезпечувати права людини. Права людини є основою демократичного суспільства і гарантією свободи людини. Держава зобов'язана забезпечувати права людини та відповідальна за їх реалізацію та утвердження [1].

Воєнний стан не може бути використаний для того, щоб «відмовитися» від свого обов'язку забезпечувати права людини. Однак під час війни держава може обмежувати права людини. Але це відбувається тільки, якщо це необхідно для захисту національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Обмеження прав людини повинне бути пропорційним і не повинне порушувати сутність цих прав.

Сучасна теорія прав людини, яка сформована у межах європейської правової культури, передбачає, серед іншого, поділ прав за критерієм можливості чи неможливості їх обмеження на абсолютні та відносні. При цьому абсолютними «є такі людські права, які не можуть бути обмежені ні за яких умов» [2, с. 80-81]. Хоча Конституція України передбачає можливість обмеження прав людини, однак це можливо тільки в умовах воєнного або надзвичайного стану. В таких умовах, органи публічної влади мають широкі межі дискреції. Це означає, що вони можуть приймати рішення про обмеження прав людини, але це повинно відповідати вимогам Основного закону.

Конституція України містить перелік прав і свобод людини, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану. Це означає, що органи публічної влади не можуть обмежувати такі права, навіть якщо це необхідно для захисту національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Перелік цих прав закріплено у ч. 2 ст. 64 Основного закону [1].

Обмеження прав людини повинні бути пропорційними. Це означає, що вони повинні бути такими, що необхідні для досягнення поставленої мети, і не повинні перевищувати необхідний рівень. Також вони повинні бути тимчасовими.

Ще одним важливим аспектом, який відрізняє законні обмеження прав людини, є те, що заходи, впроваджені органами публічної влади, не можуть порушувати сутність прав людини. Це передбачає недопустимість «довільного втручання в реалізацію належного особі суб'єктивного публічного права від публічної влади або третіх осіб, яке могло б призвести до значних перешкод або навіть повністю унеможливити досягнення цілей, що складають його суть (матеріальні або духовні цінності, захищений інтерес)» [3, с. 7].

Потрібно відзначити, що для визначення законності обмежень прав і свобод особи в умовах воєнного стану необхідно використовувати трискладовий тест, який має три елементи:

1. Законність: Обмеження прав людини повинно ґрунтуватися на чіткому законі. Проста наявність нормативно-правового акту, навіть якщо це «закон», не гарантує автоматичної легітимності обмеження. Як наголошує Європейський суд з прав людини, закон повинен бути доступним для громадян та відповідати принципу верховенства права [4].

2. Легітимна мета: Обмеження повинно мати визначену мету. Особливу увагу потрібно приділити відповідності обраного заходу до мети.

3. Пропорційність: Обмеження повинно бути пропорційним і необхідним у демократичному суспільстві. Під час запровадження воєнного стану органи публічної влади повинні чітко визначити, які конкретно права можуть бути оптимально обмежені для досягнення мети.

Принцип правової визначеності, який є однією з основних складових принципу верховенства права, вимагає, щоб обмеження прав і свобод особи було обґрунтованим та реалізовувалося лише в тому випадку, коли воно передбачено відповідними нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до конституції. На цьому наголошує і Конституційний Суд України у рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, де акцентує увагу на тому, що «... обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [5]. Передбаченість обмежень є важливою, оскільки суб'єкт правозастосування може планувати свої дії та передбачити очікуваний результат, як вказано у рішенні Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 [6]. Принцип верховенства права спрямований на захист людини та її прав від свавілля держави. Панування верховенства права у державі протилежне свавіллю, широкій дискреційності влади держави/ Верховенство права є механізмом «...забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту прав людини від недовільних дій державної влади», як вказано в згаданому вище рішенні Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 [6].

Про критерій обмеження прав акцентує Конституційний Суд України і в рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 вказує, що «...обмеження, пов'язані з реалізацією конституційних прав і свобод, не можуть бути свавільними та несправедливими. Вони мають бути встановлені виключно Конституцією та законами України, мають преслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, а також бути пропорційними та обґрунтованими. У разі обмеження конституційного права або свободи законодавець має зобов'язання впровадити таке правове регулювання, яке дозволить досягнути легітимної мети оптимальним чином з найменшим втручанням у реалізацію цього права або свободи та не порушувати сутнісний зміст такого права» [7].

З аналізу норм Конституції України можна зробити висновок, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина встановлюються Верховною Радою України, та Президентом України. Наприклад, Президент України має право ввести воєнний стан, але цей указ повинен бути затверджений Верховною Радою України шляхом прийняття відповідного закону. Стаття 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII (далі – Закон № 389 VIII), передбачає, що в указі голови держави про введення воєнного стану має бути викладений повний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, вказуючи на строк дії цих обмежень [8].

Відповідно до Указу Президента від 24 лютого 2022 року № 64/2022, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, було обмежено конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [9]. Указ Президента України визначає перелік прав і свобод, які можуть бути обмежені під час воєнного стану, шляхом введення заходів воєнного стану, передбачених статтею 8 Закону № 389-VIII.

Після введення воєнного стану в Україні, були утворені обласні та районні військові адміністрації, які відповідають за забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку. Одними з перших рішень, що приймалися військовими адміністраціями, були рішення щодо обмеження прав людини і громадянина та встановлення додаткових вимог. Зокрема, на території областей була введена комендантська година, світломаскування, заборона мирних зібрань та ін. Таким чином обмеженню піддалась низка конституційних прав і свобод людини.

Також Конституція України гарантує право на свободу інформації. Однак ця свобода не є абсолютною і може бути обмежена законом в інтересах національної безпеки. Деякі конкретні обмеження на свободу інформації передбачені статтею 34 Конституції України [1], статтею 6 Закону України «Про інформацію» [10] та пунктом 11 частини 1 статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8].

Обмеження можуть застосовуватися лише у випадках, коли вони є необхідними та обґрунтованими для захисту відповідних інтересів, і не перевищують необхідного обсягу. Вони також

повинні бути прозорими та передбачуваними, забезпечуючи доступ до відповідної інформації. Держава зобов'язана захищати осіб, які поширюють інформацію, від можливих утисків.

Потрібно відзначити, що засобам масової інформації та публічним постачальникам, до чийх слів дослухається суспільство, дозволяється висвітлювати події та надавати інформацію про дії та злочини, здійснювані Російською Федерацією під час війни. Однак використання цього права обмежено в інтересах національної безпеки.

Зокрема, для запобігання розголошенню даних щодо діяльності Збройних Сил України Наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 03 березня 2022 року № 73 затверджено алгоритм взаємодії з представниками засобів масової інформації. В цьому документі також визначено перелік потенційно небезпечної інформації, розголошення якої вплинуло на хід війни [11].

До такої інформації можуть належати дані про військові підрозділи, особовий склад, планування операцій, переміщення військ і техніки. Також потрібно відзначити інформацію, яка вказує на пропаганду або спроби виправдання широкомасштабної агресії російської федерації та інші відомості цього характеру.

Також Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 дозволяє обмежити, зокрема, право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Таке впливає із норми статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», яка забороняє проведення виборів та референдумів під час воєнного стану. Якщо виборчий процес вже розпочався, його проведення припиняється на період дії воєнного стану з дня введення його Указом Президента [8]. Це необхідно для забезпечення сталості та керованості державного апарату.

Важливо відзначити особливості нормативного регулювання права на працю під час воєнного стану. Згідно зі статтею 43 Конституції України, кожен має право на працю, яка дозволяє заробляти на життя, обирати або погоджуватися з запропонованою працею. Запорукою цього права є заборона примусової праці. Проте, згідно з частиною 3 цієї статті, не вважається примусовою працею військова або альтернативна служба, а також робота призначена за вироком суду або за законами про воєнний або надзвичайний стан [1].

Ці виключення відповідають статті 4 Конвенції про захист прав і основоположних свобод. Тобто, примусова чи обов'язкова праця не поширюється на службу в армії та у надзвичайних ситуаціях. Аналізуючи статтю 8 Закону № 389-VIII. Тому під час воєнного стану може бути введена трудова повинність для працездатних осіб з метою виконання оборонних завдань. Крім того, такі особи можуть бути залучені до суспільно корисних робіт на підтримку Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів у порядку визначеному законодавством [8].

Окрім вищезазначеного обмеження права на працю, варто відзначити, що в умовах воєнного стану можуть відбуватися зміни у профільному законодавстві про працю. З метою деталізації регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану, був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX [12]. Цей закон діє під час воєнного стану і встановлює особливості трудових відносин працівників підприємств, установ, організацій різних форм власності та осіб, які працюють за трудовим договором у період дії воєнного стану. Цим Законом встановлюються обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, відповідно до статей 43 та 44 Конституції України.

Стаття 44 Конституції України гарантує реалізацію права на страйк для захисту економічних та соціальних інтересів працівників. Заборона страйку може бути встановлена лише на підставі закону. Зазначений вище Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не містить прямої заборони страйку, але визначає обмеження відповідно до статті 44 Основного Закону України. Пряму заборону проведення страйків встановлює стаття 19 Закону № 389-VIII.

Необхідно також проаналізувати нормативно-правове регулювання обмежень права на освіту в умовах воєнного стану, яке є умовним. У перші дні військової агресії Російської Федерації здобувачі освіти втратили можливість навчатися. У рамках своїх повноважень Міністерство освіти та науки України може коригувати умови навчального процесу, видаючи відповідні накази чи рекомендації з метою забезпечення сталості та безперервності навчального процесу.

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» вніс зміни до Закону України «Про освіту», а саме додав статтю 57-1, що регулює державні гарантії під час воєнного стану. Зокрема, ця стаття гарантує «здобувачам освіти, працівникам закладів освіти,

установ освіти, наукових установ, під час воєнного стану: організацію навчального процесу у дистанційній або іншій безпечній формі, збереження виплати стипендій, місце проживання та харчування (якщо потрібно)» [13]. Забезпечення цих гарантій покладено на органи виконавчої влади, військове командування, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, освітні та наукові установи та їх засновників.

Отже, державна влада в умовах воєнного стану може обмежувати права та свободи людини. Ці обмеження повинні бути чітко визначеними та тимчасовими та відповідати трискладовому тесту. Мета обмежень прав людини – це баланс інтересів між особою, суспільством і державою. Під час воєнного стану цей баланс є особливо важливим, оскільки держава має більші повноваження для обмеження прав людини. Однак важливо, щоб ці обмеження були законними та пропорційними.

Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну воєнне законодавство було суттєво деталізовано та регламентовано для того, щоб забезпечити баланс між приватними і публічними інтересами. Важливо, щоб ці обмеження були чітко визначеними та прозорими, та громадяни знали, що від них очікується під час воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кучук А. М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навч.-метод. посіб. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
3. Савчин М. В. Права людини в умовах екстраординарних обставин. *Права людини в Україні і світі: охорона, реалізація, захист* : матеріали III Всеукр. науково-практ. конф., м. Київ, 3 груд. 2015 р. Київ, 2015. С. 6–11.
4. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) : Рішення Євросуду з прав людини від 09.01.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» : Рішення Конституц. Суду України від 29.06.2010 р. № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» : Рішення Конституц. Суду України від 20.06.2019 р. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : Рішення Конституц. Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 09 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 18 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
11. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану : Наказ від 03.03.2022 р. № 73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf
12. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX : станом на 19 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 30.07.2022).
13. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 02 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.6

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.20>

ВАЛЬКО В.Р.

**КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ
ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ****CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES IN THE FIELD
OF COMBATING DOMESTIC VIOLENCE**

У статті досліджено різні підходи до визначення категорії «контроль» і «нагляд». З'ясовано, що згідно з нормами чинного законодавства, контроль та нагляд є рівнозначними поняттями. Констатовано, що нагляд та контроль є двома різними, але пов'язаними поняттями, які використовуються в управлінській діяльності. Відмінність між контролем та наглядом полягає в їхній спрямованості. Нагляд орієнтований на попередження помилок та недоліків, тоді як контроль – на виявлення та виправлення невідповідностей та допущених помилок. Уточнюється, що попри те, що контроль та нагляд є різними, вони можуть доповнювати один одного та використовуватися разом для забезпечення високої якості та ефективності певної діяльності. Зроблено висновок, що контрольно-наглядова діяльність у сфері протидії домашньому насильству – це система заходів та процедур, що застосовуються для: 1) визначення критеріїв якості та ефективності, 2) планування та організації процесу зіставлення фактичного з необхідним, 3) збір та аналіз даних, 4) виявлення порушень та помилок, 5) визначення відповідальних за їх усунення, 6) розробки та впровадження заходів з усунення недоліків, 7) моніторингу та оцінки ефективності контрольно-наглядових заходів. Метою цієї діяльності є забезпечення: якості та результативності протидії домашньому насильству; дотримання нормативів, стандартів та законодавчих вимог у процесі її здійснення, а також виявлення недоліків та помилок в роботі як правоохоронних органів, так і соціальних служб задля підвищення ефективності процесів, удосконалення механізмів захисту жертв домашнього насильства та притягнення винних до відповідальності. Визначено, що контрольно-наглядова діяльність у сфері протидії домашньому насильству має сприяти підвищенню рівня захисту жертв, покаранню насильників і запобіганню виникнення подібних випадків у майбутньому. Вона може бути здійснювана різними державними та недержавними організаціями, які працюють у цій сфері.

Ключові слова: домашнє насильство, протидія, контрольно-наглядова діяльність, контроль, нагляд, держава, жертва насильства, кривдник.

The article examines different approaches to defining the categories “control” and “supervision”. In the legislation of Ukraine, it is determined that control and supervision are equivalent concepts. It has been established that supervision and control are two different but related concepts that are often used in managerial activities. The difference between supervision and control lies in their focus. Supervision is

focused on preventing errors and deficiencies, while control is focused on identifying and correcting inconsistencies and errors. Although supervision and control are different, they can complement each other and be used together to ensure high quality and efficient operations. It was concluded that control and supervision activity in the field of combating domestic violence is a system of measures and procedures used for: 1) determination of quality and efficiency criteria, 2) planning and organization of the process of comparing the actual with the necessary, 3) data collection and analysis, 4) detection of violations and errors, 5) determination of those responsible for their elimination, 6) development and implementation of measures to eliminate deficiencies, 7) monitoring and evaluation of the effectiveness of control and supervision measures. The purpose of this activity is to ensure: the quality and effectiveness of combating domestic violence; compliance with regulations, standards and legislative requirements in the process of its implementation, as well as identifying shortcomings and errors in the work of both law enforcement agencies and social services in order to increase the efficiency of processes, improve the mechanisms for protecting victims of domestic violence and bring the perpetrators to justice. It was determined that control and supervision activities in the field of combating domestic violence should contribute to strengthening the protection of victims, punishing perpetrators and preventing similar cases in the future. It can be carried out by various governmental and non-governmental organizations working in this field.

Key words: *domestic violence, counteraction, control and supervision activity, control, supervision, state, victim of violence, offender.*

Вступ. Домашнє насильство є глобальною проблемою, яка виходить за межі національних кордонів, а також соціально-економічних, культурних, расових і релігійних відмінностей. Воно також вважається порушенням прав людини та правопорушенням, що карається законом. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 35% жінок у всьому світі протягом життя зазнавали будь-якої форми домашнього насильства з боку свого інтимного партнера [1].

Причому тривалий час вважалося, що відповідальність держави настає лише за ті дії чи бездіяльність, у яких можна довести причетність органів державної влади [2]. Однак у питаннях протидії домашньому насильству відбувся прогрес, який змінив акцентуацію держави з парадигми необхідності реагування на факти насильства до підходу, що репрезентує комплекс превентивних дій, які мають усунути причини та передумови для його виникнення загалом. Задля цього було використано такі інструменти як: реформа законодавства, доступ до правосуддя та надання послуг.

Дійсно, держава є одним з головних ініціаторів здійснення контрольно-наглядових функцій в суспільстві взагалі та у сфері протидії домашньому насильству – зокрема. Це впливає з того, що органи державної влади мають можливості і наділені реальними повноваженнями для впливу на суспільство, при здійсненні якого вони покладаються на результати контролю і нагляду [3]. З ратифікацією Україною у 2022 році Стамбульської конвенції, контрольно-наглядова діяльність у сфері протидії домашньому насильству отримала новий поштовх до розвитку, адже постала необхідність впровадження нових підходів до її реалізації, а в деяких моментах і пероосмислення доцільності існування вже сформованих процедур її реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно акцентувати, що питання протидії домашньому насильству є предметом дослідження багатьох авторів, серед яких як зарубіжні, так і вітчизняні. Вагомі здобутки серед останніх представлені зокрема такими дослідниками як: А. Блага, Е. Бугаєць, К. Довгунь, О. Кочемировська, К. Левченко, Н. Манн, О. Тунтула та іншими. Окремо також досліджувалися різні аспекти контрольно-наглядової діяльності. Однак комплексний аналіз особливостей контрольно-наглядової діяльності у сфері протидії домашньому насильству майже не проводився.

Тому **метою статті** є з'ясування змісту та суті контрольно-наглядової діяльності у сфері протидії домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставленого наукового завдання першочергово необхідно з'ясувати, який зміст вкладається у легальне визначення термінів «контроль» і «нагляд».

Так Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» дає наступне визначення: «державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих

державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування (тобто органів державного нагляду (контролю)) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища» [4]. Отже, означеним законом визначено, що контроль та нагляд є рівнозначними поняттями. Частково слід погодитись з такою інтерпретацією, однак, на нашу думку, для формування більш якісного та ґрунтовного висновку щодо цього необхідно є аналіз етимологічної складової словосполучення «контрольно-наглядова діяльність». Його поділ виокремлює три самостійні категорії – «контроль», «нагляд» і «діяльність» – які об'єднують формують його зміст.

Зазначимо, що якщо узагальнити різні погляди на поняття «діяльність», можна визначити, що це є специфічною людською формою ставлення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни й перетворення речей і явищ, залежно від людських потреб [5; 6; 7]. Діяльність людини завжди має соціальний характер, є свідомою, активною та проявляється в системі доцільних дій, спрямованих на досягнення поставленої мети [8; 9].

Тобто діяльністю є процес або результат дій, які здійснюються людиною, організацією чи іншою соціальною одиницею з метою досягнення певної мети або задоволення визначених потреб. Діяльність може включати різноманітні види дій (наприклад, планування, управління, дослідження тощо) і бути індивідуальною або груповою, маючи прояв у різних сферах суспільного життя.

Щодо наявних в літературі думок стосовно терміну «контроль», різними авторами він тлумачиться по-різному, внаслідок чого складається враження, що мова йде про різні речі. Розглядаючи таке явище як контроль, автори характеризують його як перевірочну діяльність і розглядають її в різних аспектах, з різних точок зору. Уважний аналіз аргументації і думок, що висловлюються, приводить до висновку, що протиріччя в них немає [10, с. 12].

Зокрема Г. Спенсер стверджував, що весь соціальний контроль тримається в решті решт на «жаху перед живими і перед мертвими». Жах перед живими підтримує держава, а жах перед мертвими – церква. Ці два інститути, на його думку, виникли і поступово розвивались із «ембріональних» форм, які з'явилися ще у родовому устрої, у первісному суспільстві. Соціальний контроль за повсякденною поведінкою людей, вважає Спенсер, здійснюється «церемоніальними інститутами», що є давнішими за церкву і державу, а діють значно ефективніше. Церемонії регулюють спілкування, символізують «статус» і «ранг» суб'єктів, які вступають у відносини, підтримуючи «відчуття субординації» [11, с. 64]. Таким чином, контроль є інструментом регулювання «загальних справ» суспільства, захисту інтересів як особи, так і держави (публічного інтересу) і завжди має субординаційний характер.

Дійсно, суспільство реалізує контрольну діяльність в першу чергу через державу, яка, як офіційний представник суспільства, бере на себе регулювання процесів, що відбуваються у ньому, і здійснює контроль за їх доцільністю відповідно до поставлених завдань, здійсненням їх в межах діючих норм і правил [3]. Наприклад, З. Гладун визначив, що контроль є комплексним самостійним інструментом публічного адміністрування, який є видом діяльності, що полягає в тому, суб'єкт публічної адміністрації здійснює перевірку й облік того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції [12].

Отже, контроль – це процес перевірки та оцінки результатів конкретної діяльності з задля визначення її відповідності певним критеріям (запланованим цілям, стандартам, нормативам тощо). Контроль може мати прояв на різних етапах діяльності, що залежатиме від того, що безпосередньо контролюється. Від цього залежною також є система інструментів, форм та методів його здійснення. Тому контроль визначається як важлива складова управління, оскільки дозволяє забезпечити високу якість та ефективність діяльності, уникнути помилок та невиконання цілей, а також забезпечити відповідність законодавчим вимогам та стандартам.

Своєю чергою, щодо визначення поняття «нагляду», слід окремо вказати про наявність певної дискусії. Зокрема в юридичній літературі існують різні варіанти, що, як відзначає Л. Коваль, становить деякі труднощі теоретичного та практичного характеру у зв'язку з розмежуванням понять нагляду і контролю [13]. Інколи нагляд ототожнюють з контролем, визначаючи його як відомчий контроль чи відомчий нагляд. Незаперечним є визначення нагляду як способу забезпечення законності в державному управлінні з подальшим визначенням специфіки наглядової діяльності залежно від суб'єкта, що здійснює нагляд за об'єктом, предметом і таке ін. [9; 14].

На нашу думку, нагляд – це процес спостереження за діяльністю. Він тісно пов'язаний з контролем, однак не має такої прив'язки до факту виявлення певного порушення. Його основна мета полягає у вчасному виявленні передумов та причин, які в майбутньому можуть стати причиною порушення нормального ходу здійснення діяльності (у тому числі – вининення правопорушення). Попри те, що він може включати застосування таких інструментів як спостереження, інспекція, оцінка та перевірка документації тощо, причиною для його активізації слугує сам факт ведення діяльності, а не реальні підстави вбачати її такого, що має недоліки. Він може бути зумовленим різними причинами, зокрема такими як: дотримання законодавчих вимог, забезпечення безпеки, запобігання шкоди або надання допомоги при необхідності.

Як вірно зазначають більшість авторів, важко провести паралель між категоріями «контроль» та «нагляд». Вони симбіотично поєднані, хоча, це не зовсім допустимо. «Нагляд» припускає «контроль», як і «контроль» припускає «нагляд». Про це зазначено у переважній більшості наукових праць, як і загалом у низці нормативно-правових актів, зокрема й законодавчого рівня. Хоча сам факт одночасного співіснування в текстах нормативно-правових актів термінів «контроль» та «нагляд» і можна розглядати як формальну підставу для їх отождолення, але реальне здійснення цих видів діяльності в наш час дає підстави стверджувати про їх відмінності [9; 15, с. 22; 16, с. 464].

Таким чином, «контроль» та «нагляд» є двома різними, але пов'язаними поняттями, які використовуються в управлінській діяльності. Відповідно відмінність між контролем та наглядом полягає в їхній спрямованості. Нагляд орієнтований на попередження помилок та недоліків, тоді як контроль – на виявлення та виправлення невідповідностей та допущених помилок. Хоча контроль та нагляд є різними, вони можуть доповнювати один одного та використовуватися разом для забезпечення високої якості та ефективності певної діяльності.

Означене стосується й контрольної та наглядової діяльності. Попри їхню схожість за зовнішніми ознаками, а в деяких випадках – на єдність цілей і завдань органів державного нагляду і контролю, два дані види владно-правової діяльності істотно розрізняються. Так, контрольна юридична діяльність здійснюється, як правило, у правових режимах функціонування адміністративної влади і пов'язана з управлінською діяльністю. Специфіка ж наглядової діяльності полягає в тому, що вона поширюється на всі сфери життєдіяльності суспільства, що і дозволяє констатувати відміну правової природи даних публічно-правових інститутів [17]. Але не зважаючи на зазначені відмінності, об'єднує контрольну та наглядову діяльність те, що вони є основними адміністративними засобами превенції, виявлення і припинення порушень законодавства, факторами, що дисциплінують поведінку державних службовців та приватних суб'єктів як у сфері управління, так і в суспільстві загалом [18, с. 12].

Так О. Скакун визначає контрольну-наглядову діяльність як правову форму діяльності органів держави, що виражається в здійсненні юридичних дій у справі спостереження і перевірки відповідності виконання і додержання підконтрольними суб'єктами правових розпоряджень і припинення правопорушень певними організаційно-правовими засобами. Авторкою виокремлюються такі суб'єкти цієї діяльності, як: Президент, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокуратура, Рахункова палата законодавчого органу, аудиторські структури Національного банку України, фіскальні органи та інші. Втім є уточнення, що така діяльність провадиться як у різному обсязі, так і в різних питаннях і сферах правового регулювання [19, с. 508].

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне у сфері протидії домашньому насильству вести мову саме за контрольну-наглядову діяльність, з розумінням того, що її загальна мета полягає в тому, щоб виявляти фактичний стан справ у цьому процесі, зіставляти відповідність цього стану наміченим цілям і в разі необхідності застосовувати коригувальні заходи з приведення підконтрольного об'єкта до належного стану. Природно, що найефективнішою є така організація контрольну-наглядової діяльності, яка допомагає завчасно виявляти насамперед причини тих чи інших порушень [14].

Висновки. Загальнотеоретичний огляд змісту та сутності категорій «контроль», «нагляд» і «діяльність», які об'єднуючись формують словосполучення «контрольну-наглядова діяльність», спонукає до висновку про доцільність його використання у контексті сфери протидії домашньому насильству. Означену діяльність можна визначити як систему заходів та процедур, що застосовуються для: 1) визначення критеріїв якості та ефективності, 2) планування та організації процесу зіставлення фактичного з необхідним, 3) збір та аналіз даних, 4) виявлення порушень та помилок, 5) визначення відповідальних за їх усунення, 6) розробки та впровадження заходів

з усунення недоліків, 7) моніторингу та оцінки ефективності контрольно-наглядових заходів. Її метою є забезпечення: якості та результативності протидії домашньому насильству; дотримання нормативів, стандартів та законодавчих вимог у процесі її здійснення, а також виявлення недоліків та помилок в роботі як правоохоронних органів, так і соціальних служб задля підвищення ефективності процесів, удосконалення механізмів захисту жертв домашнього насильства та притягнення винних до відповідальності.

Отже, контрольно-наглядова діяльність у сфері протидії домашньому насильству має сприяти зміцненню захисту жертв, покаранню насильників і запобіганню появи подібних випадків у майбутньому. Вона може бути здійснювана різними державними та недержавними організаціями, які працюють у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Responding to Intimate Partner Violence and Sexual Violence against Women. *World Health Organization*, 2013. URL: <http://apps.who.int/rhl/guidelines/9789248595/en/>
2. Qureshi, Shazia. The Emergence/Extention of Due Diligence Standard to Assess the State Response towards Violence against Women/Domestic Violence. *A Research Journal of South Asian Studies*. Vol. 28, No. 1, January – June 2013, pp. 55-66.
3. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 1999.
4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
5. Прищак М. Д., Мацко М. А. Психологія, 2020. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/3prishak_psihologiya_ch1/1271.html
6. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник, видання 3-є, перероблене та доповнене. К. : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
7. Діяльність. *Фармацевтична енциклопедія*, 2023. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2551/diyalnist>
8. Варій М. Й. Загальна психологія: навчальний посібник. 2-ге видан., випр. і доп. К. : «Центр учбової літератури», 2007. 968 с.
9. Кучеренко І. Г. Адміністративно-правові засади здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 229 с.
10. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления. Проблемы надведомственного контроля. Юрид лит., 1974. 160 с.
11. Соціологія. За ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2010. 224 с.
12. Гладун З. С. Адміністративне право України. Тернопіль : Вид-во ТАНГ, 2007.
13. Коваль Л. В. Адміністративне право. К. : Вентурі, 1998. 208 с.
14. Баклан О. В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України) / Національна академія внутрішніх справ України. К. : Поліпром, 2003. 168 с.
15. Денисова А. В. Про співвідношення контролю та нагляду в чинному законодавстві: проблемні питання визначення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 41(2). С. 22–25.
16. Макарчук В.В. Поняття контрольно-наглядових процедур правоохоронних органів при реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2022. № 11. С. 463–465. URL: http://lsey.org.ua/11_2022/112.pdf
17. Мельничук С. М. Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності: особливості теоретичного розуміння. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*, 2016. № 7. С. 62–68.
18. Бондар О. Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України: аграрно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 та 12.00.07. Київ, 2015. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/avtoreferat/avtoreferat2015/0044558.pdf>
19. Скаун О.Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 656 с.

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

**CURRENT ISSUES OF INFORMATION INTERACTION
OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE**

У статті наведено авторське бачення стану автоматизованого обміну інформацією в електронній формі всередині Служби безпеки України та з взаємодіючими силовими структурами. Зазначено на динамічній цифровій трансформації нашої держави в сучасних умовах, високих позиціях у світових рейтингах досліджень електронного уряду та відкритих даних. Проведено огляд нормативно-правових джерел, що регламентують організацію інформаційної взаємодії, визначено регламентований порядок її реалізації, а також розкрито фактичний стан обміну інформацією у сфері службової діяльності. Розглянуто співвідношення центральної підсистеми єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ і системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта», вказано про єдину систему інформаційного забезпечення оперативно-розшукової, контррозвідувальної, аналітичної, управлінської та іншої діяльності СБУ «Синтез» як про таку, що не відповідає вимогам інтероперабельності і являється застарілою, вузькоспеціалізованою. Проведений огляд інформаційної взаємодії в СБУ через використання паперового документообігу, шифрованого зв'язку, системи електронного документообігу. Визначено недоліки і переваги кожного з видів взаємодії. Акцентовано увагу на високому рівні комунікації силовиків за допомогою мобільних застосунків внаслідок нестачі швидкодоступних програмних і апаратних засобів для передачі службових повідомлень і електронних файлів. Позитивно охарактеризовані процеси перебудови єдиної інформаційної системи МВС України. Зроблено висновок про необхідність проведення інтенсивної інформатизації і цифровізації вітчизняної спецслужби шляхом побудови сучасної інтероперабельної єдиної системи інформаційного забезпечення, інтеграції до неї вже існуючих інформаційно-довідкових банків даних, а також впровадження в оперативно-службову діяльність спеціального службового месенджера з високою надійністю криптографічних протоколів.

Ключові слова: інформатизація, інформаційна взаємодія, інформаційна система, об'єднана автоматизована інформаційна система у сфері боротьби з тероризмом, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України.

The article presents the author's vision of the state of automated information exchange in electronic form within the Security Service of Ukraine and with cooperating law enforcement agencies. It is noted for the dynamic digital transformation of our state in modern conditions, high positions in the world rankings of e-government research and open data. A review of regulatory and legal sources regulating the organization of information interaction was carried out, the regulated procedure for its implementation was determined, and the actual state of information exchange in the field of official activity was revealed. The ratio of the central subsystem of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs and the system of electronic interaction of state electronic information resources «Trembita» was considered, the unified system of information support for operative-research, counter-intelligence, analytical, management and other activities of the SSU «Sintez» was indicated as such that it does not meets

the requirements of interoperability and is outdated, highly specialized. An overview of information interaction in the SSU through the use of paper document circulation, encrypted communication, and an electronic document circulation system was conducted. The disadvantages and advantages of each type of interaction are determined. Attention is focused on the high level of communication by law enforcement officers using mobile applications due to the lack of readily available software and hardware for transmitting official messages and electronic files. The processes of reconstruction of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine have been positively characterized. A conclusion was made about the need for intensive informatization and digitization of the domestic special service by building a modern interoperable unified information support system, integrating existing information and reference data banks into it, as well as introducing a special service messenger with high reliability of cryptographic protocols into operational and service activities.

Key words: *informatization, information interaction, information system, unified automated information system in the field of combating terrorism, Security Service of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.*

Постановка проблеми. До пріоритетних завдань запобігання терористичній діяльності, вирішення яких закріплено у «Концепції боротьби з тероризмом в Україні», віднесено підвищення рівня координації діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом, запровадження дієвих механізмів взаємодії та обміну інформацією між суб'єктами боротьби з тероризмом та іншими державними органами, а також удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення заходів боротьби з терористичною діяльністю, насамперед шляхом впровадження сучасних форм, методів і технологій добування, оброблення та використання інформації. Процес антитерористичного забезпечення об'єктів можливих терористичних посягань передбачає функціонування об'єднаної автоматизованої інформаційної системи у сфері боротьби з тероризмом [1].

Попередження терористичної діяльності через застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій корелюється з загальнодержавним планом інформатизації, Законом України «Про Національну програму інформатизації» [2].

Поряд з визнанням в Концепції Національної програми інформатизації незадовільного стану інформатизації в Україні станом на 1998 рік також декларується, що «обчислювальна та комунікаційна техніка, електронні комунікаційні мережі, бази і банки даних та знань, інформаційні технології (ІТ), система інформаційно-аналітичних центрів різного рівня, виробництво технічних засобів інформатизації, системи науково-дослідних установ та підготовки висококваліфікованих фахівців є складовими національної інформаційної інфраструктури і основними чинниками, що забезпечують економічне піднесення. Як показує досвід інших країн, інформатизація сприяє забезпеченню національних інтересів, поліпшенню керованості економікою, розвитку наукоємних виробництв та високих технологій, зростанню продуктивності праці, вдосконаленню соціально-економічних відносин, збагаченню духовного життя та подальшій демократизації суспільства. Національна інформаційна інфраструктура, створена з урахуванням світових тенденцій і досягнень, сприятиме рівноправній інтеграції України у світове співтовариство» [3].

Констатовані 25 років тому сподівання від інформатизації набувають дедалі більшої актуальності у сьогоденному житті країни. Останні роки цифрова трансформація України є динамічною. Світова спільнота солідарна з таким твердженням. Так, за результатами дослідження електронного уряду ООН (United Nations E-government Survey 2016) рейтинг України у 2022 році становив 46 з 193 держав-членів. У 2018 році цей показник становив 82 місце, у 2020 – 69.

Серед 35 країн-претенденток у 2022 році Україна зайняла 2 місце в рейтингу European Open Data Maturity Report серед країн Євросоюзу. З 2020 року наша держава перебуває у переліку країн, що швидко розвиваються зберігаючи позитивну тенденцію розвитку сфери відкритих даних: у 2021 і 2020 роках ми посідали 6 і 17 місце відповідно.

Високими оцінками удостоєні такі складові рейтингу як державна політика, єдиний державний веб-портал відкритих даних, ряд реалізованих в Україні проєктів на основі відкритих даних під патронатом Міністерства цифрової трансформації та міжнародного проєкту USAID/UK aid/TAPAS Project.

На фоні здобутих досягнень на шляху побудови e-Government в Україні дисонують негативні прояви залишків бюрократії, анахронічні підходи до організації інформаційної взаємодії в окремих державних структурах, зокрема, сектору безпеки і оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективні погляди щодо напрямів удосконалення процедур взаємодії задіяних у антитерористичній діяльності суб'єктів викладені у наукових працях Крутова В.В. Необхідність оптимізації, формалізації та структурування інформаційних потоків, створення комп'ютерних баз даних і систем управління ними, залучення і адаптації до завдань антитерористичної діяльності штучного інтелекту з метою підвищення оперативності та ефективності збору, попередньої обробки інформації, яка надходить до її споживачів були предметом наукових досліджень згаданого науковця понад двадцять років тому [4].

Про актуальність та нагальну необхідність створення дієвої системи аналізу загроз терористичного характеру та оцінювання їх впливу на найважливіші сфери забезпечення національної безпеки, яка б базувалася на сучасних інформаційних технологіях та забезпечувала протидію цим загрозам у режимі реального часу неодноразово наголошував у своїх працях вчений-дослідник Рижов І.М. [5].

Внесок у науковий доробок у сфері інформаційної діяльності правоохоронних органів зробили українські дослідники Бандурка О.М., Мельнікова О.О., Овчинський В.С. та інші.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та їх активне впровадження в усі сфери нашого життя обумовлює попит на проведення різноспрямованих наукових пошуків в процесі переходу до нового типу інформаційного суспільства.

Мета статті. Охарактеризувати реальний стан інформаційної взаємодії всередині та ззовні Служби безпеки України на підставі чого обґрунтувати необхідність проведення інформатизації сфер оперативно-службової діяльності та її забезпечення, сформувати ключові пропозиції напрямів інформатизації.

Виклад основного матеріалу. Автоматизований обмін інформацією в електронній формі в порядку інформаційної взаємодії між СБУ, МВС, НП, ДПСУ, ДСНС регламентований «Порядком електронної інформаційної взаємодії Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України», що затверджений наказом СБУ, МВС України від 13 жовтня 2022 року № 360/657 (далі – Порядок).

Згідно з п. 3 розділу II Порядку, інформаційна взаємодія здійснюється з використанням інформаційних систем суб'єктів інформаційних відносин, зокрема засобами центральної підсистеми єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ (ЦП ЄІС МВС) або системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів («Трембіта»).

За відсутності технічної можливості передачі даних із використанням ЦП ЄІС МВС і «Трембіти» інформаційна взаємодія суб'єктів інформаційних відносин може здійснюватися з використанням інших інформаційних систем із застосуванням у них відповідних комплексних систем захисту інформації з підтвердженою відповідністю [6].

У разі відсутності можливості забезпечення доступу до інформації в ресурсах суб'єктів інформаційних відносин з використанням інформаційних систем, визначених у пункті 3 розділу II Порядку, доступ може надаватися з урахуванням установлених законодавством вимог та з дотриманням визначених суб'єктами інформаційних відносин процедур доступу до таких систем (п. 4 р. II Порядку).

Тож, Порядком визначено чотири способи інформаційної взаємодії суб'єктів інформаційних відносин, зокрема через:

- ЦП ЄІС МВС;
- систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта»;
- відомчі інформаційні системи з атестатом відповідності комплексних систем захисту інформації;
- безпосередній доступ визначеного користувача до затребуваних інформаційних ресурсів.

Відповідно до заявлених суб'єктів е-взаємодії ЄІС МВС, за своєю архітектурою вона є міжвідомчою, а в окремих випадках запитів до неї – інтернаціональною (міждержавною) інформаційною системою [7].

Використання ЦП ЄІС МВС передбачає електронну ідентифікацію та автентифікацію користувачів, розмежування прав доступу та надання ним контрольованого доступу до наявних інформаційних ресурсів, ведення системних журналів дій користувачів тощо, а також забезпечення електронної взаємодії автоматизованих систем у режимі «система-система» або в інший спосіб [8].

З цього випливає, що доступ до ЦП ЄІС МВС потребує кваліфікованого електронного підпису, а електронний міжсистемний обмін даними передбачає інтероперабельність та уніфікацію доступу.

Інтероперабельність «Трембіти», побудованій на базі платформи обміну даними X-ROAD і ЄІС МВС очевидна, оскільки остання є підсистемою «Трембіти» [9].

Доступ до інформаційних ресурсів ЄІС МВС в режимі «користувач-система», на думку автора, не є комплексним рішенням і не забезпечує міжвідомчу взаємодію в затребуваному обсязі.

Тому питання побудови інформаційної взаємодії СБУ з взаємодіючими структурами шляхом використання відомчих інформаційних систем потребує детального розгляду і являється предметом даної наукової розвідки. Цілком логічно, що задля забезпечення функціональної сумісності внутрішніх систем СБУ з сучасними периферійними інформаційними системами вони в першу чергу повинні бути створені і використовуватись всередині самої спецслужби. Єдина система інформаційного забезпечення оперативно-розшукової, контррозвідувальної, аналітичної, управлінської та іншої діяльності СБУ «Синтез» (ЄСІЗ «Синтез») за своєю сутністю є закритою системою, яка побудована на застарілих інформаційних технологіях і не має підключення до глобальної інформаційної мережі. В реальності, прикладний функціонал ЄСІЗ «Синтез» зведений до банку даних, який накопичує і видає різнопланову інформацію у відношенні об'єктів оперативної зацікавленості СБУ.

Найбільш характерні способи внутрішньої інформаційної взаємодії в СБУ такі:

1. Шляхом паперового документообігу.
2. З використанням апаратури, яка забезпечує шифрований, шифрований електронний документообіг.
3. Через систему електронного документообігу (СЕДо).

Паперовий документообіг здійснюється через Головне управління урядового фельд'єгерського зв'язку Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України і його регіональні підрозділи, представництва Державної фельд'єгерської служби України, станції фельд'єгерсько-поштового зв'язку Збройних Сил України. Такому способу приймання і передавання матеріальних носіїв інформації притаманний великий обсяг людських зусиль (людино-годин), обумовлений широким спектром типових операцій: реєстрація документа, внесення необхідних відміток в облікові форми, конвертування та оформлення відправлень, підготовка реєстрів на відправку, пересилання кореспонденції між установами і населеними пунктами. Адресат, що отримав кореспонденцію, виконує практично аналогічний набір операцій у зворотному порядку.

Нинішні умови війни зумовили перебування ряду державних органів поза пунктами постійної дислокації, внаслідок чого до типових транспортних ланцюжків включено додаткові транзитні ланки. Емпіричний досвід засвідчує, що часові показники такого способу інформаційної взаємодії зазвичай закономірні, вимірюються днями, як правило від трьох і більше. На фоні стрімкого розвитку ІТ-технологій, зокрема, інститутів електронного документообігу, цифрового підпису, широкого арсеналу алгоритмів криптозахисту інформації, паперовий обіг документів стає архаїчним. В перспективі він має суттєво втратити сьогоденні обсяги пересилань і зайняти нішу особливо важливих і особисто адресованих відправлень.

Шифрований документообіг дозволяє скоротити часові затрати на пересилання інформації між абонентами мало не на порядок. Окрім зменшення кількості персоналу, задіяного у процесі підготовки та пересилання, пов'язаних з цим типових операцій, сучасні зразки шифрувальної апаратури забезпечують високу криптографічну стійкість, мають інтуїтивно зрозумілий програмний інтерфейс. За рахунок високотехнологічності і модульності побудови досягнута мобільність (як приклад – комплекс «Абак-МЕ»). До недоліків слід віднести дороговартість шифрувального обладнання, що обумовлює її розподіл між окремо дислокованими підрозділами.

Система електронного документообігу (СЕДо) або EDMS (Electronic Document Management Systems) – це програмне забезпечення з можливістю створювати, поширювати і контролювати ланцюжок передачі документів всередині мережі. Доступний функціонал е-документообігу дозволяє автоматизувати і оптимізувати роботу з електронними документами, здійснювати їх обробку в рамках одного програмного інструментарію, одноразову реєстрацію з можливістю подальшої ідентифікації, контроль руху документа з можливістю визначення відповідального за його виконання, архівування, моніторинг дотримання встановлених термінів проходження і виконання документів [10].

Вищенаведені способи інформаційного обміну як в СБУ, так і в МВС, інших силових структурах слід віднести до формальних, загальноприйнятих. Натомість реальний стан речей дещо інший.

В мирний і особливо у воєнний час відсутність оперативної можливості передати інформацію або електронний документ для його реалізації компенсується за рахунок повсюдного

використання мобільних застосунків для смартфонів, планшетів, ноутбуків. Серед широкого вибору таких додатків найбільш поширені в силу належності до країни-розробника софту та особливостей безпекових сервісів – WhatsApp, Signal, Telegram. Рівень комунікації в силових структурах за допомогою т.зв. «месенджерів» нині можна констатувати як тотальний. Окрім обміну повідомленнями, використання можливостей IP-телефонії, функціонал вказаних застосунків дозволяє передавати формати текстових, структурованих, графічних даних, архіви тощо. Нині, отримання інформації визначеними співробітниками СБУ з ЄСІЗ «Синтез», обліків та інформаційних масивів МВС України реалізується через створену в Signal групу «Рубін».

Тож наразі у сфері внутрішнього службового документообігу в СБУ існує певна дилема, що полягає в обумовленій, здебільшого, крайньою необхідністю потреби швидкого інформаційного обміну службовою інформацією (в т.ч. з обмеженим доступом) та водночас відсутності достатньої кількості швидкодоступних програмних і апаратних засобів для її передачі. Особливої актуальності дана проблема набуває у районах ведення бойових дій, в умовах територіальної віддаленості співробітників від своїх організаційних центрів.

Свідченням переосмислення підходів до інформаційного забезпечення в МВС України є реновація її єдиної інформаційної системи. В межах реалізації сучасних галузевих програм – Концепції програм інформатизації на 2018–2020, 2021–2023 роки [11], у даному відомстві успішно втілені Інформаційний портал Національної поліції України, оновлена Інтегрована інформаційно-пошукова система (раніше – «АРМОР»), включає понад 17 підсистем різної тематичної спрямованості), інформаційні системи «Цунамі», «Арсенал», «Оріон», автоматична дактилоскопічна інформаційна система «ДАКТО», продовжується робота над іншими проектами цифрової трансформації. Існує можливість безпосереднього доступу поліціантів до інформації та інформаційних ресурсів інших органів державної влади.

На погляд автора, подолання існуючих негараздів в СБУ полягає в проведенні інтенсивної інформатизації (цифровізації) відомства, в першу чергу шляхом побудови сучасної ЄСІЗ з підсистемами інтеграційної взаємодії, мережевої доставки даних, єдиного розподіленого сховища даних (Інтернет-орієнтованого і закритого, реляційного та неструктурованого), технологіями єдиного входу, наскрізного ідентифікатора, електронної ідентифікації та автентифікації користувачів тощо. В межах ЄСІЗ слід реалізувати інтеграцію вже існуючих інформаційних банків, таких як електронний довідник «Піраміда» (ДІАЗ СБУ), ІПС «АРМОР» і Єдиний державний реєстр транспортних засобів (МВС України), «Єдиний державний демографічний реєстр (Державна міграційна служба України), реєстри Міністерства юстиції України та інші.

Об'єднана автоматизована інформаційна система у сфері боротьби з тероризмом, як підсистема ЄСІЗ СБУ, повинна об'єднати такі бази даних, як «Перелік терористів» (Державна служба фінансового моніторингу), «Реєстр осіб, які підозрюються в причетності до терористичної діяльності, незаконних збройних формувань, сепаратизму та колабораціонізму» (ДІАЗ СБУ), списки колаборантів (Штаб АТЦ при СБУ), полонених (об'єднаний центр з пошуку та звільнення полонених), система обробки попередньої інформації про пасажирів (API/PNR), а також спеціальну інформаційну систему щодо загроз і вразливостей критичній інфраструктурі (Держспецзв'язок).

Для задоволення потреб інформаційного обміну безпосередньо між оперативними співробітниками, на погляд автора, доречно розробити і впровадити спеціальний службовий месенджер з високою надійністю криптографічних протоколів та атестатом відповідності комплексних систем захисту інформації.

Окрім інформатизації пріоритетних напрямів службової діяльності, які прямо впливають на ефективність контррозвідального пошуку, режиму, перевірки і розробки, впровадження електронної взаємодії потребують підрозділи забезпечення агентурно-оперативного процесу (інформаційно-аналітичні, кадрові, фінансові, господарські, режимно-секретні). Основна мета – зменшення негативних проявів бюрократизму: великих термінів проходження документів в інстанціях, їх погодження і візування, викорінення ведення анахронічних облікових форм, накопичення великих обсягів справ і архівів.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що для автоматизованого обміну інформацією в електронній формі, передбаченого вимогами Порядку, в СБУ нині відсутня інтегрована інформаційна система. Її побудова дозволить оптимізувати процеси внутрішньої та зовнішньої інформаційної взаємодії. Інтенсифікація електронної взаємодії через інформаційні системи, всеохоплюючу мережу електронного документообігу, криптографічного захисту інформації призведе до мінімізації паперового документообігу.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні» від 05.03.2019 року № 53/2019. Редакція від 05.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019?lang=ru> (дата звернення: 12.09.2023).
2. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 року № 2807-IX. Редакція від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> (дата звернення: 12.09.2023).
3. Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 04.02.1998 року №75/98-ВР. Редакція від 01.01.2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z980075?an=4> (дата звернення: 12.09.2023).
4. Крутов В.В. Теоретико-правові і тактико-спеціальні проблеми боротьби з тероризмом (досвід системного дослідження) : монографія / НА СБУ, Київ, 1998.
5. Рижов І.М. Загрози терористичного характеру: формалізація, аналіз, оперативна протидія : монографія / НА СБУ, Київ, 2017.
6. Порядок електронної інформаційної взаємодії Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України : затверджений наказом СБУ, МВС України від 13.10.2022 року № 360/657. Редакція від 13.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-22#Text>, (дата звернення: 12.09.2023).
7. Веб-ресурс «Державна ІТ-компанія «ІНФОТЕХ», ЄІС МВС». URL: <https://infotech.gov.ua/projects/eis-mvs>.
8. Порядок функціонування центральної підсистеми єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України : затверджений наказом МВС України від 16.09.2020 року № 665. Редакція від 18.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1092-20#Text>, (дата звернення: 12.09.2023).
9. Інтернет-ресурс: «Український соціологічний портал, проєкт EU4DigitalUA представляє перший за воєнний час квартальний звіт про роботу системи «Трембіта». URL: <https://usp-ltd.org/proiekt-eu4digitalua-predstavliaie-pershuj-za-voiennyj-chas-kvartalnyj-zvit-pro-robotu-systemy-trembita/>.
10. Веб-сайт «EDIN. Як правильно вибрати і запровадити СЕД». URL: <https://edin.ua/shho-take-sed-yak-pravilno-vibrati-ta-vprovaditi/#>.
11. Наказ МВС України від 22 квітня 2021 року № 301 «Про оголошення рішення колегії МВС України». Концепція програми інформатизації системи МВС України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується КМУ через міністра внутрішніх справ України, на 2021–2023 роки. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/document/aN0v4D2pv1R2colEwISK67mEYRjQXKTwBjAiNoBK.pdf>.

РЕЦИДИВ СЕРЕД ДОСТРОКОВО ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ПОКАРАННЯ

RECIDIVISM AMONG PREMATURELY RELEASED FROM PUNISHMENT INDIVIDUALS

Дана стаття виконана на основі аналізу чинного законодавства України, теоретичного осмислення численних наукових праць щодо питання рецидиву кримінальних правопорушень, вчинення нового кримінального правопорушення особою, яка має не зняту або непогашену судимість за кримінальне правопорушення. У даній статті викладено найбільш загальні положення, які розкривають сутність, правову природу та структуру рецидиву кримінальних правопорушень. У даній статті висвітлено сучасний стан рецидиву кримінальних правопорушень та проведено аналіз статистичних даних засуджених осіб, які мають не зняту або непогашену судимість та вчинили нове кримінальне правопорушення. Слід зазначити, що питання статистичних даних осіб, які мають не зняту або непогашену судимість, з них які були достроково звільнені від відбування покарання не досліджено. Автором статті, виходячи з звіту офіційного веб-сайту Судова влада України проведено аналіз та висвітлено статистичні дані щодо кількості засуджених осіб, які мають не зняту або непогашену судимість: одну; дві; три і більше, та вчинили нові кримінальні правопорушення у співвідношенні до загальної кількості засуджених. Також визначено кількість та відсоткове значення вчинених кримінальних правопорушень засудженими особами, які мають не зняту або непогашену судимість за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України та відображено кримінальні правопорушення, які посідають перше місце за кількістю їх вчинення протягом 2021–2022 років. В даній статті проведено статистичний аналіз вчинення нових кримінальних правопорушень особами, які мають не погашену або не зняту судимість, з них які були достроково звільнені від відбування покарання: умовно-достроково; на підставі амністії; та з інших підстав.

Ключові слова: покарання, злочинність, рецидив, множинність кримінальних правопорушень, не знята та непогашена судимість, звільнення від покарання та його відбування.

This article is based on an analysis of the current legislation of Ukraine, theoretical understanding of numerous scientific works regarding the issue of recidivism of criminal offenses, the commission of new criminal offenses by individuals with unexpunged or unredeemed convictions. The article presents the most general provisions that elucidate the essence, legal nature, and structure of recidivism of criminal offenses. The article highlights the current state of recidivism in criminal offenses and analyzes statistical data of convicted individuals who have and unredeemed convictions and have committed new criminal offenses. It should be noted that the issue of statistical data regarding individuals with unrepealed or unsettled convictions, including those who were released from serving their sentence early, has not been investigated. The author of the article, based on the report from the official website of the Judicial Authority of Ukraine, conducted an analysis and presented statistical data regarding the number of convicted individuals who have an unrepealed or unsettled conviction: one; two; three and more, and have committed new criminal offenses in relation to the total number of convicts. The article also determines the quantity and percentage of committed criminal offenses by convicted

individuals who have an unrepealed or unsettled conviction, categorized by sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, and reflects criminal offenses that occupy the first place in terms of the quantity committed during 2021–2022. The article conducts a statistical analysis of the commission of new criminal offenses by individuals who have an unredeemed or unrepealed conviction, including those who were released from serving their sentence early: conditionally early; based on amnesty; and for other reasons.

Key words: *punishment, criminality, recidivism, multiplicity of criminal offenses, unexpunged and unredeemed convictions, release from punishment and its execution.*

Аналіз основних досліджень та публікацій. При написанні даної статті проведено аналіз досліджень таких вчених, як Дудоров О.О., Хавронюк М.І., Навроцький В.О., Телефанко Б.М., Бабанли Р. Ш., Скригонюк М.І., Устрицька Н.І., Джужа О.М., Меркулової О.В., Конопельсько-го В.Я. та ін.

Мета статті. Розглянути питання загальних положень, які розкривають сутність, правову природу та структуру рецидиву кримінальних правопорушень. Здійснити аналіз статистичних даних щодо кількості засуджених осіб, які мають не зняту або непогашену судимість: одну; дві; три і більше, та вчинили нові кримінальні правопорушення у співвідношенні до загальної кількості засуджених. Також визначити кількість та відсоткове значення вчинених кримінальних правопорушень засудженими особами, які мають не зняту або непогашену судимість за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Проведення статистичного аналізу вчинення особами нового кримінального правопорушення, які мають не зняту та непогашену судимість, та які були достроково звільнені від покарання та його відбування.

Результати дослідження. Визначення поняття «рецидив» визначено в теорії кримінального права, передбачено на законодавчому рівні та закріплено у ст. 34 КК України.

Відповідно до ст. 34 КК України, рецидивом кримінальних правопорушень визнається вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення [1, ст. 34].

Виходячи з визначення, необхідно виділити складові поняття «рецидиву»:

- вчинення особою двох чи більше самостійних одиничних кримінальних правопорушення.
- нове кримінальне правопорушення має бути вчинено особою в період, коли вона вважається такою, що має судимість за раніше вчинене кримінальне правопорушення.
- кримінальне правопорушення, за яке особа має судимість, і кримінальне правопорушення, вчинене нею під час цієї судимості, мають бути умисними.

Виходячи з академічного тлумачного словника рецидив – це «повторний вияв чогонебудь» [2].

Як зазначає Телефанко Б.М., рецидив – спеціальний термін, запозичений в юриспруденцію з медицини. Він походить від латинського *recidirens*, що означає «повернутись», «відновитись». За дослівним тлумаченням терміна, будь-яке повернення до кримінальної поведінки можна вважати рецидивом. Рецидивну злочинність становлять злочини, вчинені особами, які раніше притягались до кримінальної відповідальності. Рецидивна злочинність серед множинності злочинів – одна із найбільш небезпечних. Її підвищена суспільна небезпечність зумовлена найперше тим, що вчинення особою більше одного злочину свідчить про стійке бажання продовжувати злочинну поведінку, про закріплення в свідомості злочинних навичок, стійких антисуспільних поглядів і переконань. Якщо йдеться про всю злочинність, то рецидивна – її серцевина. Її небезпечність полягає у тому, що вчинення нових, повторних злочинів у межах строків збереження судимості свідчить про стійке бажання рецидивістів продовжувати злочинну діяльність, про криміналізацію їх особистості [3].

Аналізуючи юридичне наповнення даного поняття, стає зрозуміло, що застосоване до винуваної особи разове покарання не призвело до виправлення цієї особи, виявилось недостатнім. Відтак, припинення продовжуваної протиправної поведінки потребує додаткових заходів державного примусу.

Справедливість покарання як принцип його призначення полягає насамперед у тому, що воно має відповідати загальнолюдським цінностям, моральним устоям суспільства, переконувати громадян у правильності судової політики. Щодо небезпечних злочинців, а також рецидивістів справедливість вимагає призначення суворих заходів покарання. І в цьому випадку, не можна закликати до толерантності щодо рецидивістів. Толерантність повинна мати межі. Не треба

загравати зі злом, це погано закінчується. Водночас до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, з урахуванням особи винних, відповідно до принципу справедливості, варто застосовувати більш м'які покарання. Менш суворий вид покарання не може забезпечити виправного впливу на рецидивіста, а також тим самим не може створити безпеку для життя багатьох людей [4].

Як вказує О.М. Джужа, рецидив злочинів не лише впливає на формування в особи внутрішньої готовності порушити закон, а й створює криминогенні чинники для подальшої злочинної діяльності [5, с. 41].

Навроцький В. О. зазначає, що споконвіку рецидив становив біля третини – інакше кажучи, злочин вчиняв не кожний десятий, а кожний третій зі звільнених. Тобто у самому постпенітенціарному рецидиві нічого дивного і надзвичайного немає [6, с. 45].

Відповідно до ст. 414 КПК України, невідповідним ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість [7].

Рецидивісти, не зважаючи на застосування до них покарання, як правило, не змінюють своєї поведінки. Вони мають значний злочинний досвід, стійку негативну спрямованість, у них зростає потреба у спілкуванні з представниками злочинного середовища, пропагують злочинну субкультуру. Протидія рецидивній злочинності займає одне із центральних місць в науці кримінального, кримінально-виконавчого права, криминології, в діяльності суспільства і держави. Скригонюк М.І., вважає, що раніше судимі, які були умовно-достроково звільнені від покарання, в період невідбутої його частини, на волі, виявляються обачливішими в конфліктних ситуаціях, «життєво досвідченішими». Нові злочини вони вчиняли, коли минав строк невідбутої частини покарання [8, с. 216].

Як зазначає Устрицька Н.І., на динаміку злочинності як соціально-правове явище, впливають дві групи факторів:

1) це причини і умови злочинності, демографічна структура населення та інші соціальні процеси і явища, які впливають на злочинність;

2) зміни кримінального законодавства, розширюючи або звужуючи сферу злочинного [9, с. 145].

Тенденції рецидиву кримінальних правопорушень в Україні неблагополучні. Згідно офіційного веб-сайту Судової влади України відповідно до даних звіту про склад засуджених слід виділити наступне:

– за 2018 рік: загальна кількість засуджених становить 73659 осіб, з них кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість становить 18076, в тому числі одну – 9124, дві – 2996, три і більше 5956 [10];

– за 2019 рік: загальна кількість засуджених становить 70375 осіб, з них кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість становить 17488, в тому числі одну – 8764, дві – 2759, три і більше 5965 [11];

– за 2020 рік: загальна кількість засуджених становить 67519 осіб, з них кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість становить 16872, в тому числі одну – 8248, дві – 2680, три і більше 5944 [12];

– за 2021 рік: загальна кількість засуджених становить 64080 осіб, з них кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість становить 15067, в тому числі одну – 7784, дві – 2325, три і більше 4958 [13];

– 2022 рік: загальна кількість засуджених становить 49679 осіб, з них кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість становить 10289, в тому числі одну – 5594, дві – 1508, три і більше 3187 [14] (рис. 1).

Із вказаних статистичних даних, слід прийти до висновку, що загальна кількість засуджених осіб та кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість не суттєво, але свідчить про їх зниження.

Однак, проаналізувавши статистичні дані за період 2018–2022 рр, слід зазначити, що кожен 4 засуджений, який мав не зняту або непогашену судимість вчинив нове кримінальне правопорушення, що свідчить про стійке бажання до вчинення нового кримінального правопорушення.

Також слід зазначити, що у структурі кримінальних правопорушень за 2021 рік кількість засуджених осіб, які мають не зняту і непогашену судимість займають кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи 1234, статевої свободи та статевої недоторканості 77, проти власності 11398, проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 216, проти громадського

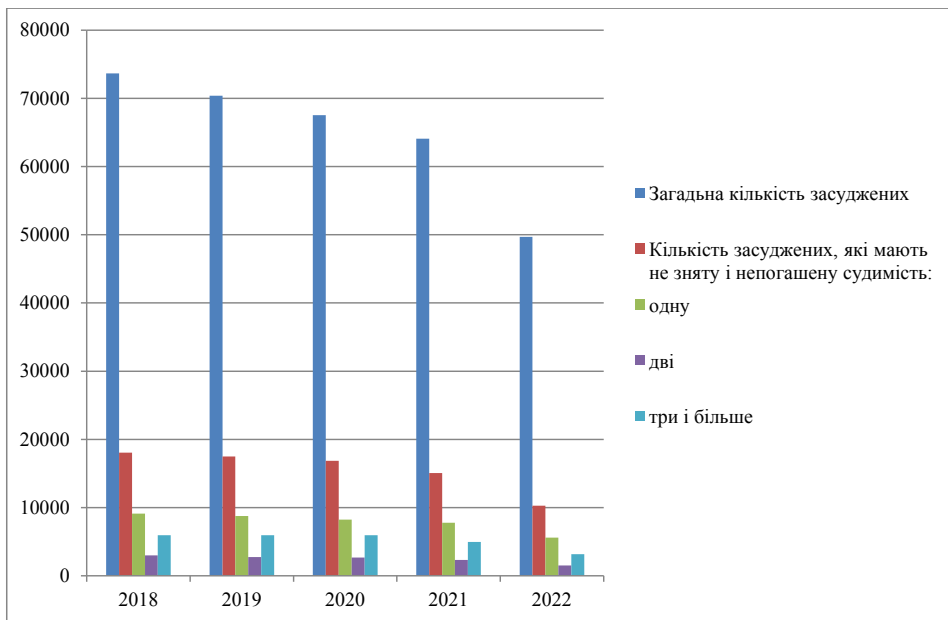

Рис. 1

порядку та моральності – 179, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення – 1264, інші кримінальні правопорушення – 699 [13].

Таким чином, у відсотковому значенні у структурі кримінальних правопорушень за 2021 рік кількість засуджених осіб, які мають не зняту і непогашену судимість питому вагу у хронологічному порядку займають кримінальні правопорушення:

- проти власності 75,65%;
- у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення – 8,39%;
- проти життя та здоров'я особи 8,19%;
- інші кримінальні правопорушення – 4,64%;
- проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 1,43%;
- проти громадського порядку та моральності – 1,19%;
- проти статевої свободи та статевої недоторканості 0,51%

Також слід зазначити, що у структурі кримінальних правопорушень за 2022 рік кількість засуджених осіб, які мають не зняту і непогашену судимість займають кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи 881, статевої свободи та статевої недоторканості – 40, проти власності – 7711, проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 113, проти громадського порядку та моральності – 120, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення – 885, інші кримінальні правопорушення – 569 [14].

Таким чином, у відсотковому значенні у структурі кримінальних правопорушень за 2022 рік кількість засуджених осіб, які мають не зняту і непогашену судимість питому вагу у хронологічному порядку займають кримінальні правопорушення:

- проти власності 74,94%;
- проти життя та здоров'я особи 8,56%;
- у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення – 8,31%;
- інші кримінальні правопорушення – 5,53%;

- проти громадського порядку та моральності – 1,17%;
- проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 1,10%;
- проти статевої свободи та статевої недоторканості 0,39%.

Проаналізувавши засуджених осіб, які мають не зняту або непогашену судимість за 2021–2022 роки слід зазначити, що перше місце з високим відсотком вчинення посідають кримінальні правопорушення проти власності.

Вчинення злочину за наявності непогашеної або не знятої судимості означає існування рецидиву злочину як обставини, що обтяжує покарання. Однак при цьому, визначаючи міру покарання за вчинений злочин особою, яка не має судимості, суд має обов'язково оцінювати такий факт як попереднє засудження за вчинення злочину, оскільки цей факт має істотне значення для висновку про достатність покарання, що призначатиметься особі. Факт попередньої злочинної поведінки в цьому контексті зумовлює висновок про те, що попередньо застосований до особи захід державного примусу був недостатнім для попередження вчиненого нею нового злочину, а отже, про існування передумов для призначення такій особі більш суворого покарання, ніж те, яке б їй призначалось, якби вона вчинила злочин уперше [15, с. 144].

Варто погодитися з думкою Б.М. Телефанко, що рецидив свідчить про недосконалість законодавства, діяльності судової і правоохоронної систем, їх нездатність ефективно впливати на рецидивістів. Це підтверджує також слабкість покарання та недосконалість процесів його виконання і виправлення злочинців. Негативні наслідки злочинів нейтралізуються суспільством через покарання, його можливості. Невідповідність кримінальної політики характеру кримінальної ситуації в Україні і її динаміці – це одна з найбільш актуальних проблем. Ідеї гуманізації покарань не зовсім сприймаються громадською думкою. У суспільство проникла кримінальна культура, а необхідно виховувати анти кримінальну [3].

Виходячи з статистичних даних щодо засуджених осіб, слід навести наступні дані:

- кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість у 2018 році становила: 18076, з них особи, які були достроково звільнені від покарання та його відбування: 2485, в тому числі звільнені умовно-достроково: 1699, у зв'язку з амністією: 549, інші підстави: 237 осіб [10];
- кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість у 2019 році становила: 17488, з них особи, які були достроково звільнені від покарання та його відбування: 2243, в тому числі звільнені умовно-достроково: 1556, у зв'язку з амністією: 451, інші підстави: 236 осіб [11];
- кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість у 2020 році становила: 16872, з них особи, які були достроково звільнені від покарання та його відбування: 1729, в тому числі звільнені умовно-достроково: 1254, у зв'язку з амністією: 232, інші підстави: 243 осіб [12];
- кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість у 2021 році становила: 15067, з них особи, які були достроково звільнені від покарання та його відбування: 1428, в тому числі звільнені умовно-достроково: 1079, у зв'язку з амністією: 112, інші підстави: 237 осіб [13].
- кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість у 2022 році становила: 10289, з них особи, які були достроково звільнені від покарання та його відбування: 773, в тому числі звільнені умовно-достроково: 577, у зв'язку з амністією: 40, інші підстави: 156 осіб [14].

У відсотковому значенні кількість достроково звільнених осіб від покарання та його відбування, які мають не зняту або непогашену судимість становила: 2018 рік – 13,75%, 2019 рік – 12,83%, 2020 рік – 10,25%, 2021 рік – 9,48%, 2022 рік – 7,5%.

Проаналізувавши вищевказані дані, слід зробити висновок, що кількість осіб, які вчинили нове кримінальне правопорушення та мають не зняту або непогашену судимість, достроково звільнених від відбування покарання, свідчить про тенденцію несуттєвого зниження. Однак слід зазначити, що в середньому кожен десятий засуджений, який був достроково звільнений від відбування покарання вчиняє нове кримінальне правопорушення, що свідчить про стійку анти-суспільну діяльність.

У звітах про склад засуджених, проаналізованих в даній статті не проведено розмежування кримінальних правопорушень, які вчинені з необережності чи умисно. Оскільки не існує чіткої межі між необережністю та умислом при вчиненні кримінального правопорушення, немає й чіткої різниці у суб'єктивній стороні. Основна відмінність між умислом та необережністю, відповідно до положень статей 24 та 25 КК України, полягає у вольовому ставленні особи до суспільно-небезпечних наслідків, що настають у результаті вчинення кримінального правопорушення. При проведенні статистичних даних до уваги взято всі кримінальні правопорушення, які передбачені в Особливій частині КК України, оскільки чітко відокремити вчинення кримінальних правопорушень, які зазначені у звітах, вчинених умисно чи необережно неможливо.

В кожній конкретній ситуації необхідно враховувати вольове ставлення особи до суспільно-небезпечних наслідків.

Слід додатково зазначити, що попередня судимість за необережний злочин будь-якого ступеня тяжкості також не враховується при визначенні рецидиву [16, с. 223].

У КК України втілено позицію, згідно з якою тільки поєднання умисних кримінального правопорушення у біографії злочинця засвідчує прогресуючі хиби його особи, що є підставою для визнання наявності рецидиву.

Для порівняння: кримінальне законодавство Іспанії, Норвегії, Туреччини і Швейцарії передбачає, що рецидив кримінального правопорушення утворюють як умисні, так і необережні діяння [17, с. 250].

Слід виокремити кілька важливих моментів щодо рецидиву. Як зазначає Устрицька Н.І., одним із них є те, що усі злочини у межах рецидиву є умисними. Водночас умисел може бути і прямий, і не прямий. Тобто поняття рецидиву, яке міститься у ст. 34 КК України, обмежує його лише випадками вчинення нового умисного злочину особою, засудженою за умисний злочин. Вчинення після вчинення умисного злочину одного чи декількох нових необережних або, навпаки, вчинення після одного (чи декількох) необережних злочинів нового умисного злочину рецидиву не утворюють. Така позиція законодавця критикується у кримінально-правовій літературі [18]. Дана позиція потребує детального вивчення та аналізу.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що проведені статистичні дані за період 2018–2022 рр., свідчать про те, що загальна кількість засуджених осіб та кількість засуджених, які мають не зняту і непогашену судимість не суттєво, але свідчить про їх зниження, однак кожен 4 засуджений, який мав не зняту або непогашену судимість вчинив нове кримінальне правопорушення. Проведений аналіз 2021 р. та 2022 р. свідчить про те, що лідером серед кримінальних правопорушень, вчинених засудженими, які мають не зняту або непогашену судимість являються кримінальні правопорушення проти власності. Також слід вказати, що кількість осіб, достроково звільнених від відбування покарання, свідчить про їх несуттєве зниження, але слід зазначити, що в середньому кожен десятий засуджений, який був достроково звільнений від відбування покарання вчиняє кримінальне правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (дата звернення: 01.09.2023).
2. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/tesydyv> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Телефанко Б.М. Взаємозв'язок ефективності покарання і рівня рецидивної злочинності. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsv/03_2014/14tbmrz.pdf.
4. Телефанко Б. Проблема яз захід кримінально-правового впливу на рецидивну злочинність. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/12/57.pdf>
5. Джужа О.М., Михайленко П.П., Кулик О.Г. та ін. Курс кримінології. Загальна частина: підруч. : у 2 кн. за заг. ред. О.М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
6. Навроцький В. О. Інтерпретація злочинності вустами теперішніх очільників органів кримінальної юстиції України. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми перспективи* : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. Кримінології та кримінально-виконавчого права (Харків, 9 грудня 2016 р.) / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головікіна. Харків : Право, 2016. 236 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.09.2023).
8. Телефанко Б.М. «Рецидив злочинів і умовно-дострокове звільнення від відбування покарання». *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21–22 вересня 2012 року. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 476 с.
9. Устицька Н.І. Окремі аспекти динаміки злочинності. *Напрями реформування кримінальної юстиції в Україні*: матеріали науково-практичного семінару. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 22.05.2020, 282 с.
10. № 7 «ЗВІТ ПРО СКЛАД ЗАСУДЖЕНИХ». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018.

11. № 7 – ЗВІТ ПРО СКЛАД ЗАСУДЖЕНИХ за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019.
12. № 7 ЗВІТ ПРО СКЛАД ЗАСУДЖЕНИХ за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020
13. № 7 ЗВІТ ПРО СКЛАД ЗАСУДЖЕНИХ за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21.
14. № 7 – ЗВІТ ПРО СКЛАД ЗАСУДЖЕНИХ. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.
15. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернівці : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
16. Албуд С.В., Бабенко А.М., Гритенко В.Я. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. д.ю.н., проф. О.В. Меркулової, д.ю.н., доцента В.Я. Конопельського. Одеса, 2017. 430 с.
17. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : Навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
18. Устрицька Н.І. Поняття рецидиву злочинів за кримінальним правом України. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyku/nvsv/nvsvy_03_2018/28.pdf.

УДК 343.985:343.71

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.23>

ЛЮЛІН В.О.

**ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ
НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ОБ'ЄКТАХ
ВОДОПРОВІДНО-КАНАЛІЗАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА**

**DETERMINANTS AFFECTING THE COMMISSION OF CRIMINAL OFFENSES
AT WATER AND SEWAGE FACILITIES**

У статті наголошено, що кримінологічне дослідження злочинності з метою вироблення дієвої системи запобігання кримінальним правопорушенням у різних сферах суспільних відносин вимагає комплексного дослідження усіх кримінологічно значущих ознак такої злочинності. Безперечно, що вказані ознаки саме у своїй сукупності й формують закономірності злочинності як соціально-правового явища, що й обумовлює обсяги і зміст кримінологічної характеристики. При цьому, центральними елементами кримінологічного дослідження злочинності на рівні з особою злочинця виступають причини та умови злочинності, які у взаємодії з іншими чинниками безпосередньо детермінують як конкретні кримінальні правопорушення, так і злочинність у цілому.

Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах водопровідно-каналізаційного господарства розглянуто через встановлення факторів, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері власності, проти докільця у поєднанні зі службовими зловживаннями (корупційні діяння), за рівнями: державний – соціальні явища і процеси, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень у сфері водопровідно-каналізаційного господарства та є похідними від економічних та корупційних причин і умов злочинності у країні; 2) стратегічний – притаманні саме соціально-побутовій сфері з надання послуг населенню; 3) оперативний (індивідуальний) – причини і умови, які безпосередньо вплинули на поведінку суб'єкта водопровідно-каналізаційного господарства й зумовили вчинення ним кримінального протиправного діяння.

З'ясовано, що криміногенні фактори, що виступають як детермінанти досить чисельні, всебічні й зумовлені протиріччями в соціально-економічному становищі країни. До їх числа варто віднести такі: нормативно-правові, соціально-економічні, організаційно-управлінські та технічні. Усі їх об'єднує загальний детермінаційний комплекс: війна, обмежене фінансування, неконтрольованість сектору водопровідно-каналізаційного господарства в умовах воєнного стану та зрощування його з фіктивними підприємницькими і комерційними структурами; відсутність достатніх капітальних вкладень на утримання системи водопостачання та водовідведення протягом тривалого часу; низький рівень обслуговування та експлуатації мереж і інфраструктури водопостачання та водовідведення; високий коефіцієнт аварійності; корупційна реалізація програми капітальних інвестицій та інвестування з зовнішніх джерел; формування «тіньових» корисливих взаємовідносин поза межами службових повноважень; відсутність належного механізму ротатії кадрів, низький рівень оплати праці та надання соціальних послуг; мінімізована правоохоронна діяльність за цим напрямом.

Ключові слова: вода, водокористування, кримінальне правопорушення, детермінанти, причини, умови, кримінологічна безпека.

The article emphasizes that the criminological study of crime in order to develop an effective system of prevention of criminal offenses in various spheres of social relations requires a comprehensive study of all criminologically significant signs of such crime. It is indisputable that the specified signs precisely in their totality form the regularities of crime as a socio-legal phenomenon, which determines the scope and content of criminological characteristics. At the same time, the central elements of the criminological study of crime at the same level as the person of the criminal are the causes and conditions of crime, which, in interaction with other factors, directly determine both specific criminal offenses and crime in general.

Determinants affecting the commission of criminal offenses at the facilities of water supply and sewage management were considered through the establishment of factors contributing to the commission of criminal offenses in the field of property, against the environment in combination with abuse of office (corruption), at the levels: state – social phenomena and processes that lead to the commission of criminal offenses in the field of water supply and sewage management and are derived from economic and corruption causes and conditions of crime in the country; 2) strategic – specific to the social and household sphere of providing services to the population; 3) operational (individual) – reasons and conditions that directly influenced the behavior of the subject of the water supply and sewerage industry and caused him to commit a criminal illegal act.

It was found that the criminogenic factors acting as determinants are quite numerous, comprehensive and caused by contradictions in the socio-economic situation of the country. Among them are the following: normative-legal, socio-economic, organizational-management and technical. All of them are united by a common deterministic complex: war, limited funding, uncontrollability of the water supply and sewerage sector under martial law and its fusion with fictitious business and commercial structures; lack of sufficient capital investments to maintain the water supply and drainage system for a long time; low level of maintenance and operation of water supply and drainage networks and infrastructure; high accident rate; corrupt implementation of the capital investment program and investment from external sources; the formation of «shadow» self-interested relationships outside the scope of official authority; lack of a proper staff rotation mechanism, low level of wages and provision of social services; minimized law enforcement activity in this direction.

Key words: *water, water use, criminal offense, determinants, reasons, conditions, criminological security.*

Постановка проблеми. Водопровідно-каналізаційне господарство (ВКГ) України є однією з найважливіших систем життєзабезпечення, органічною частиною сучасних міст і поселень, без яких неможливе їх існування та розвиток, до якого входять підприємства водопостачання та водовідведення (водопровідно-каналізаційні підприємства) як складова частина ЖКГ міст і селищ. ВКГ забезпечує населення та організації питною водою та поряд з цим здійснюють відведення стоків з каналізаційних об'єктів за межі міських територій. З розвитком міст стає досить складною технічною системою, експлуатація якої потребує глибоких інженерних знань, а також знань з питань економіки господарської діяльності цієї галузі.

Сучасний стан ВКГ України характеризується дефіцитом фінансових ресурсів, необхідних для належної експлуатації та обслуговування систем водопостачання та водовідведення, незадовільним технічним станом споруд, обладнання, недосконалістю структури управління галуззю та нормативно-правової бази для забезпечення її надійного і ефективного функціонування. У таких умовах, функціональні і фінансово-господарські показники роботи більшості підприємств ВКГ України є незадовільними, а необхідність заміни застарілого обладнання, капітального ремонту мереж водопроводу потребує значних фінансових витрат, які у теперішній час підприємства ВКГ можуть здійснити лише за рахунок надходжень за надані послуги. Сьогодні практично немає постійного джерела фінансування, насамперед коштів на реконструкцію або будівництво систем водопостачання та водовідведення, а значна частина споруд ВКГ відпрацювала нормативний термін і потребує оновлення. Такий стан та тенденції в умовах воєнного стану, і постійних пошкоджень унаслідок обстрілів підприємств водопостачання й водовідведення, нажалі зумовлюють збільшення криміногенних явищ та процесів у ВКГ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Доволі актив-но проблематику забезпечення безпеки у галузях господарювання в контексті предмету статті, зокрема за допомогою правового інструментарію та інститутів юридичної відповідальності, досліджено в роботах: В. В. Бережняка, Я. В. Василевича, А. Ф. Волобуєва, О. К. Галицької, К. Ю. Гарника, О. І. Голиша, Н. О. Гуторової, А. П. Запотоцького, О. Г. Кальмана, М. І. Камлика, О. Є. Користіна, В. В. Корнієнка, С. С. Кулика, В. В. Лисенка, В. К. Матвійчука, А. В. Микитчика, В. В. Неганова, М. М. Ніконова, Є. О. Письменського, Г. С. Поліщука, В. М. Поповича, О. А. Слабченка, Л. М. Сокола, О. М. Соколовської, О. В. Таран, К. А. Титової, Ю. А. Турлової, С. С. Чернявського, В. В. Шендрика, С. А. Шубіної та ін.

Сформульовані зазначеними авторами положення мають важливе наукове і практичне значення, однак в умовах сьогодення потребує наукового дослідження систематизація детермінантів, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах ВКГ.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічне дослідження злочинності з метою виро-блення дієвої системи запобігання кримінальним правопорушенням у різних сферах суспільних відносин вимагає комплексного дослідження усіх кримінологічно значущих ознак такої злочинності. Безперечно, що вказані ознаки саме у своїй сукупності й формують закономірності злочинності як соціально-правового явища, що й обумовлює обсяги і зміст кримінологічної харак-теристики. При цьому, центральними елементами кримінологічного дослідження злочинності на рівні з особою злочинця виступають причини та умови злочинності, які у взаємодії з іншими чинниками безпосередньо детермінують як конкретні кримінальні правопорушення, так і зло-чинність у цілому.

Наукове визначення детермінантів, що сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння містить у собі два взаємообумовлюючих фактори: протиправну, антигромадську установ-ку особистості й конкретну життєву ситуацію в якій перебуває така, що складається до моменту вчинення злочину [1, с. 105–106].

Детермінанти що впливають на вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах ВКГ варто розглядати через встановлення факторів, що сприяють вчиненню кримінальних правопо-рушень у сфері власності, проти доквілля у поєднанні зі службовими зловживаннями (корупційні діяння), за рівнями: 1) державний – соціальні явища і процеси, що обумовлюють вчинення кри-мінальних правопорушень у сфері ВКГ та є похідними від загальних причин і умов злочинності у країні; 2) стратегічний – притаманні саме сфері комунальної власності з надання послуг насе-ленню спричинені корупційною складовою; 3) оперативний (індивідуальний) – причини і умови, які безпосередньо вплинули на поведінки суб'єкта ВКГ й зумовили вчинення ним кримінального протиправного діяння.

У цьому контексті, як вірно зауважила С. А. Шубіна, найбільш деструктивний вплив здійснюється в межах структурно-функціональної характеристики сфери ЖКГ та ВКГ й ко-рисливо-службової складової, яка виступає або причиною або навіть умовою, у відповідності до чого варто виокремити *нормативно-правові, соціально-економічні, організаційно-управлінські та технічні фактори* [2].

Нормативно-правові. Нормативи якості води – встановлені (нормовані) значення показ-ників якості води, що відповідають певним вимогам, при яких надійно захищається здоров'я людей, створюються сприятливі умови для водокористування, охорони води та екологічного бла-гополуччя водного об'єкта. Вода, яка може використовуватись на господарсько-питні потреби, повинна відповідати діючим державним санітарним правилам і нормам України «Гігієнічні ви-моги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10. Основни-ми показниками питної води є такі: органолептичні, фізико-хімічні, мікробіологічні, радіаційні, паразитологічні.

Схемою водопостачання називають взаємне розташування споруд системи водопостачан-ня, зображене графічно. Фактори, що впливають на вибір схеми, такі: тип використаного дже-рела і якість води в ньому; вид споживачів та їхні вимоги до води; рельєф місцевості та розміри водоспоживання; розміщення споживачів на плані; продуктивність джерела і його відстань від споживачів; наявність штучних і природних перешкод для будівництва споруд; санітарні, місцеві й екологічні умови.

Однак, розгалуженість нормативно-правових актів (понад 100), які регулюють сферу ВКГ, зумовлює активізацію вчинення та приховування кримінальних правопорушень у цій сфері.

Корупція перетворилася на якісно новий соціальний феномен, у межах якого відбуваєть-ся зрощування адміністративного ресурсу держави і принципів організації кримінального світу;

витіснення організованих соціальних форм паралельною асоціальною формою «сірих зон права», зміщення меж дозволеного у бік низькоморальної мотивації злочинної поведінки, причому нерідко закріпленої в неоднозначних, суперечливих законодавчих, а іноді відверто лобістських правових актах [3, с. 40–50].

Таким чином, до головних нормативно-правових детермінантів ВКГ слід віднести: безсистемність та розгалуженість правових актів регулюючих сферу водовідведення, водопостачання, ЖКГ, ВКГ; порушення, обов'язкових до виконання норм законодавства, правил, інструкцій; підвищена залежність населення від працівників ЖКГ, особливо керуючого складу, а також низький рівень правосвідомості громадян; протиріччя, що містяться у кримінальному, водному, господарському та іншому законодавстві; невідповідність нормативно-правової бази щодо регулювання змісту й характеру «водопровідно-каналізаційних» послуг; відсутність чіткої і зваженої державної політики держави щодо протидії, яка б передбачала конкретні та дієві заходи недопущення вчинення правопорушень за напрямом розвитку громад та території України.

Соціально-економічні. Як елементарний об'єкт тіньової господарської діяльності доцільно розглядати операції і паттерни (схеми, моделі, шаблони) економічної поведінки. Паттерн тіньової економічної діяльності – це сукупність взаємозалежних дій, спрямованих на одержання економічної вигоди і приховування значних параметрів діяльності. Його можна визначити також як стратегію або безліч стратегій такої діяльності. Паттерн включає як елементи тіньових операцій, так і протиправні (злочинні) дії. Він характеризується повторюваністю, стабільністю, наявністю стійкої структури, алгоритму. Характеризуючи цей аспект діяльності в кримінальній сфері, мова йде про схеми здійснення злочинів, специфічний «почерк», професіоналізм і т. п. [4].

Надзвичайно негативний вплив має корупція на процеси приватизації, адже сповільнюється поява ефективних приватних власників [5].

Економічні фактори, що сприяють корупційній злочинності, обумовлені тривалою економічною кризою, яка призвела до значної деформації соціально-економічних відносин. Економічними факторами, які можуть виступати загальними причинами і умовами корупції та причинами й умовами корупційних діянь, перш за все, є: відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків; відсутність прозорості процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних та господарських питань [6].

Крім того, варто визнати, що для сучасного українського суспільства характерними є установлені форми практикування психології корисливості та споживацтва. Тому, однією з умов кримінальних правопорушень у сфері ВКГ є психологічне середовище, яке сформоване всередині колективу. Злочинні наміри можуть виникнути в особи, якщо в її оточенні створено криміногенне середовище, в якому кожен, хто не вимагає або не отримує неправомірну вигоду викликає здивування та неповагу. Негативний вплив на поведінку службовця здійснює також суспільна думка, відповідно до якої кожен чиновник повинен мати великий прибуток та відповідні матеріальні прояви свого службового становища (великий будинок, машину, коштовності тощо) [7, с. 131]. Відбувається деморалізація значної частини службовців та працівників ВКГ, змінюються їх стереотипи поведінки, проявляється готовність без вагань порушити закон, норми моралі за винагороду, що є наслідком так званого ринкового типу характеру [8].

У цьому контексті є доцільною думка Ю. В. Орлова: «...генеральною криміногенно-детермінаційною властивістю сучасної політичної системи України, що є наслідком та водночас фактором загострення політичного та правового нігілізму, виступає *делегітимізація державної влади або знедержавлення легітимності*. Цей феномен полягає у втраті довіри до влади, несприйняття її як морально обґрунтованої, як гаранта та уособлення соціальної справедливості» [9, с. 388–389].

Організаційно-управлінські. Важливим чинником, що впливає на розвиток злочинності у сфері надання комунальних послуг, є те, що до сьогодні заходи, що вживалися органами державної влади і управління, як правило, відставали від динаміки змін кримінальної ситуації в країні, що, зрештою, не дозволило досягти реальних позитивних результатів у боротьбі зі злочинністю. До об'єктивних і суб'єктивних причин цього можна віднести такі: плутанину, викликану нескінченними реорганізаціями органів безпеки і правопорядку; відсутність на практиці ефективної координації і взаємодії правоохоронних відомств і спецслужб України у боротьбі зі злочинністю. Нечітке правове вирішення питань розмежування компетенції в боротьбі з організованою злочинністю правоохоронних органів та органів виконавчої влади створило небезпеку нескоординованих рішень із багатьох важливих питань і перепони в розробці програм боротьби зі злочинністю та їх фінансуванні; відсутність загальнодержавної концепції і відповідної програми

боротьби саме з організованою злочинністю, а не із злочинністю взагалі; поширення організованої озброєної злочинності і терористичних проявів на міжнародній основі, зростання кількості етнічних злочинних груп, що діють на території України; необлаштованість українського державного кордону, що спровокувало активізацію контрабанди зброї, наркотиків, товарів і сировини. Недостатньо ефективний соціальний контроль за організованою корупційною злочинністю унаслідок зазначених невирішених проблем дозволяє їй повністю реалізувати свої інтереси, впливаючи з її кримінальної й економічної природи. Рушійною силою діяльності мафіозних структур є прагнення отримати неконтрольовані державою надприбутки в порівняно короткі терміни. Основною умовою виникнення і функціонування організованих злочинних структур стала наявність потенційних джерел надприбутків [10, с. 179].

Таким чином, варто наголосити, що суттєвим зумовлюючим чинником є латентність, високий рівень якої сприяє самодетермінації та «удосконаленню» злочинної діяльності у цій сфері. Причинами цієї ситуації є: недооцінка працівниками правоохоронних органів суспільної небезпеки протиправних дій у сфері ВКГ, низька взаємодія прокуратури з іншими контролюючими та правоохоронними органами; помилки при визначенні юридичної сутності діянь та оцінки шкоди від їх вчинення, необґрунтовано широке застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення посягань; недостатність сучасних засобів виявлення негативних змін на підприємствах ВКГ).

Технологічні фактори проявляються у порушенні вимог безпеки. Частота відмов у роботі каналізаційних мереж – порушення їх герметичності або пропускної здатності є різною для кожного матеріалу та зменшується в міру збільшення діаметра труб. Пошкоджуваність трубопроводів малих діаметрів (до 500 мм) внаслідок фізико-механічних впливів досягає 70%.

Тільки в м. Харкові знос каналізаційних мереж становить 57–73%, що вимагає їх заміни та санації. Колектори діаметром 400–2000 мм (приблизно 350 км) – найбільш зношена частина й являє собою А всієї протяжності мережі (загальна протяжність каналізаційних мереж у м Харкові становить близько 1500 км). Особливу проблему становлять труби з залізобетону (23%) та оглядові колодязі, які руйнуються в першу чергу через газову корозію. Каналізаційна мережа включає в себе приблизно 60000 оглядових колодязів. Більшість оглядових колодязів (80%) виконані з залізобетонних кілець з діаметрами 800–2000 мм. Інші типи оглядових колодязів являють собою прямокутні конструкції, зроблені з цегли, бетонних елементів або залізобетону. Тунельні колектори також схильні до корозії, та близько 10–15% мають руйнування залізобетонних конструкцій склепіння [11].

На підставі даних обстежень каналізаційних трубопроводів виділяють чотири групи випадків аварійного пошкодження колекторів [12]:

колектори, що відводять промислові стоки одночасно з господарсько- побутовими, що пошкоджені за 4–6 років після початку експлуатації до аварійного стану, внаслідок високої швидкості корозії бетону > 8 мм/рік;

колектори, аварійне пошкодження яких настало за 7–20 років внаслідок корозії бетону їх стінок зі швидкістю 5–8 мм/рік. Термін служби цих колекторів (господарсько-побутових і промислових стоків) залежить від товщини трубопроводу та режиму експлуатації;

колектори для господарсько-побутових стоків, на яких аварійні ситуації відбувалися за умов експлуатації 8–22 років внаслідок середньої швидкості корозії 3–5 мм/рік. Таку різницю безаварійної експлуатації колекторів можна пояснити відмінностями якості бетону труб, а також ступенем заповнення колектора в процесі експлуатації;

колектори великого діаметра з великою товщиною стінок і вентиляваним простором над потоком рідини (зі зменшеною концентрацією сірководню в підсклепінному просторі), які працювали безаварійно понад 30 років [13].

Дослідження вчених проблем охорони навколишнього середовища показують тісний зв'язок між заходами з охорони природи і станом не тільки здоров'я, а й моральності людини. Між людиною і природою існує діалектичний взаємозв'язок. Людина впливає на природу, пристосовуючи її для вирішення своїх практичних завдань. Перетворена людиною природа, пристосована їм для вирішення його завдань по системі зворотного зв'язку впливає на людину, формує його особистість, його моральний і духовний вигляд [14].

Основними технічними причинами кримінальних правопорушень у сфері ВКГ слід вважати – порушення вимог техніки безпеки, виконання робіт без оформлення нарядів-допусків; незабезпечення працівників засобами колективного та індивідуального захисту та/або невикористання їх працівниками під час виконання ними робіт підвищеної небезпеки; незабезпечення

працівників засобами контролю повітряного середовища; низький рівень виробничої дисципліни, культури виробництва, безвідповідальність службових осіб та безпечність виконавців робіт підвищеної небезпеки. Такі причини є наслідком недбалих дій, зумовлених попередніми чинниками.

Висновки. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах ВКГ варто розглядати через встановлення факторів, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері власності, проти докільця у поєднанні зі службовими зловживаннями (корупційні діяння). Серед них виділено:

– *нормативно-правові* (безсистемність та розгалуженість правових актів регулюючих сферу водовідведення, водопостачання, ЖКГ, ВКГ; порушення, обов'язкових до виконання норм законодавства, правил, інструкцій; підвищена залежність населення від працівників ЖКГ, особливо керуючого складу, а також низький рівень правосвідомості громадян; протиріччя, що містяться у кримінальному, водному, господарському та іншому законодавстві; невідповідність нормативно-правової бази щодо регулювання змісту й характеру «водопровідно-каналізаційних» послуг; відсутність чіткої і зваженої державної політики держави щодо протидії, яка б передбачала конкретні та дієві напрями недопущення вчинення правопорушень за напрямом розвитку громад та територій України);

– *соціально-економічні* (відмова від соціальної політики призвела до різкого падіння рівня соціальної захищеності й соціального забезпечення, а криза соціальної сфери сприяє появі загрози з боку соціально-економічних відносин у вигляді соціальної напруженості; суперечності між новими ринковими відносинами, які починають формуватися на засадах економічних механізмів регулювання водопровідно-комунальної системи, та залишками суто адміністративного управління економікою здійснюють достатній деструктивний вплив на кадрове ядро підприємств ВКГ, у той же час з мінімізованим станом фінансування ЖКГ. Поширенню кримінальних правопорушень сприяє корислива складова, шляхом розкрадання коштів та їх подальша тінізація за допомогою підроблення документації (договори про повну матеріальну відповідальність, трудові договори, контракти (42%); накази, розпорядження по підприємству (про преміювання, про призначення на посаду, про звільнення з посади, про надання права другого підпису бухгалтеру, про відрядження тощо) (28%); договори з контрагентами (19%); посадові, робочі інструкції (31%); акти прийняття-передачі виконаних робіт, розрахунки витрат (23%); журнали, зошити, книги складського обліку, обліку виконаних робіт, руху товарно-матеріальних цінностей, доходів і витрат (10%); накладні – видаткові та товарно-транспортні та проектно-кошторисна документація, кошторисні розрахунки (15%); товарні, фіскальні чеки, чеки на отримання паливно-мастильних матеріалів (6%); збитки, перевитрати; недоотримання вигоди; затримка у часі платіжних коштів; невикористаний потенціал, тобто втрати ресурсів, потенціалу, темпів розвитку, рівня фінансової стійкості);

– *організаційно-управлінські* (суттєвим зумовлюючим чинником є його латентність, високий рівень якої сприяє самодетермінації та «удосконаленню» злочинної діяльності у цій сфері. Причинами цієї ситуації є: недооцінка працівниками правоохоронних органів суспільної небезпеки протиправних дій у сфері ВКГ, низька взаємодія прокуратури з іншими контролюючими та правоохоронними органами; помилки при визначенні юридичної сутності діянь та оцінки шкоди від їх вчинення, необґрунтовано широке застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення посягань; недостатність сучасних засобів виявлення негативних змін на підприємствах ВКГ);

– *технічні* (порушення вимог техніки безпеки, виконання робіт без оформлення нарядів-допусків; незабезпечення працівників засобами колективного та індивідуального захисту та/або невикористання їх працівниками під час виконання ними робіт підвищеної небезпеки; незабезпечення працівників засобами контролю повітряного середовища; низький рівень виробничої дисципліни, культури виробництва, безвідповідальність службових осіб та безпечність виконавців робіт підвищеної небезпеки).

Список використаних джерел:

1. Курс кримінології: Загальна частина : підручник / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 326 с.
2. Шубіна С. А. Запобігання привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства в Україні : дис. ... докт. філос. : 081 – «Право». Київ, 2023. 271 с.
3. Бусол О. Ю., Ложкін В. Ю. Стан боротьби з контрабандою та порушенням митних правил в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* : наук. практ. журнал. 2008. № 18. С. 40–50.
4. Зянько В. В. Тіньові доходи та шляхи їх зменшення в Україні. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 1. С. 92–93.
5. Мандибур В. О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. Київ, 1998. 134 с.
6. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко; за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2010. 88 с. URL: <http://sd.net.ua/2012/03/08/korupciya-v-ukrayini.html>.
7. Шевченко О. В. Причини та умови корупційної злочинності. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 3 (7). С. 122–132.
8. Остапенко Я. С. Службове підроблення: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 245 с.
9. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плос, 2016. 656 с.
10. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.
11. Бригада О. В. Шляхи запобігання надзвичайним ситуаціям на бетонних спорудах водовідведення: монографія. Харків : ФОП Бровін О.В., 2022. 132 с.
12. Іванов Ф. М., Дрозд Г. Я. Терміни придатності залізобетонних колекторів. *Проблеми життєдіяльності*. 2010. № 2. С. 25–26.
13. Державні санітарні норми та правила «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14#Text>
14. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ: Знання України, 2018. 459 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.24>

ГРЕЧАНА С.І.

**МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТАКТИКИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ
СЛІДЧИМ СУДДЕЮ**

**INTERNATIONAL STANDARDS OF INTERROGATION TACTICS
DURING A PRE-TRIAL INVESTIGATION IN A COURT SESSION
BY AN INVESTIGATING JUDGE**

У науковій статті виокремлено міжнародні стандарти тактики допиту неповнолітніх під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею, які ґрунтуються на положеннях провідних міжнародно-правових актів, закріплюють фундаментальні права та свободи людини як під час кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду), так і проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема – допиту.

Наголошено на необхідності інтеграції національного законодавства до системи міжнародного.

Аргументовано, що за умови розслідування кримінальних правопорушень проти статеві свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, – коли учасником кримінального провадження є дитина (неповнолітній чи малолітній), з метою забезпечення міжнародних стандартів кримінального судочинства, дружнього до дитини – є підстави проведення допиту слідчим суддею у порядку ст. 225 КПК України.

Запропоновано внести доповнення до ч. 1 ст. 225 КПК України, визначивши: «1. У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, *необхідності допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування*, наявності інших обставин, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження ... мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні...». Таку пропозицію підтримало 93,8% опитаних слідчих та 88,4% опитаних слідчих суддів. Такі зміни повинні позитивно вплинути на відповідність системи вітчизняного кримінального судочинства високим міжнародним стандартам і реалізації кримінального судочинства, дружнього до дитини.

Ключові слова: міжнародний договір; тактичні прийоми; дитина; судочинство, дружнє до дитини; практичні рекомендації.

The scientific article highlights the international standards of interrogation tactics during a pre-trial investigation in a court session by an investigating judge, which are based on the provisions of leading international legal acts, enshrine fundamental human rights and freedoms both during criminal proceedings (pre-trial investigation and trial), and conducting investigative (search) actions, in particular – interrogation.

The need to integrate national legislation into the international system is emphasized.

It is argued that under the condition of investigating criminal offenses against a person's sexual freedom and sexual integrity, as well as crimes committed with the use of violence or the threat of its use, when the participant in the criminal proceedings is a child (minor or minor), in order to ensure international standards of criminal justice, friendly to the child – there are grounds for conducting an interrogation by an investigating judge in accordance with Art. 225 of the CCP of Ukraine.

It is proposed to make additions to Part 1 of Art. 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, defining: “1. In exceptional cases related to the need to obtain testimony during a pre-trial investigation, if due to the existence of a danger to the life and health of a person, his serious illness, the need to interrogate minors in criminal proceedings regarding crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person, as well as in relation to crimes committed with the use of violence or the threat of its use, the presence of other circumstances that may make it impossible to interrogate her in court or affect the completeness or reliability of testimony, the party to the criminal proceedings ... have the right to apply to the investigating judge with a request to interrogate such a person in a court session ...”. This proposal was supported by 93.8% of surveyed investigators and 88.4% of surveyed investigative judges. Such changes should positively affect the compliance of the domestic criminal justice system with high international standards and, in particular, the implementation of child-friendly criminal justice.

Key words: *international agreement; tactical techniques; baby; child-friendly justice; practical recommendations.*

Вступ. Під час формування правових засад та надання практичних рекомендацій щодо тактики допиту неповнолітніх під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею важливим є дотримання нормативно-правових положень, визначених у таких міжнародно-правових актах. Це Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, Декларація ООН про права дитини 1959 року, Конвенція ООН про права дитини 1989 року та інших міжнародних нормативно-правових актів. Однак питання формування міжнародних правових стандартів та надання дієвих практичних рекомендацій залишається відкритим.

Мета і завдання дослідження. Метою наукової статті є формування міжнародних стандартів тактики допиту неповнолітніх під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею, які ґрунтуються на положеннях провідних міжнародно-правових актів, закріплюють фундаментальні права та свободи людини як під час кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду), так і проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема – допиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Акцентуємо увагу на тому, що увага світової спільноти звернена на дотримання прав та свобод особливої категорії громадян та учасників кримінального провадження, а саме неповнолітніх під час реалізації процесу кримінального судочинства, й зокрема – які є постраждалими від насильницьких злочинів, у тому числі – проти статевої свободи та статевої недоторканості. Вказана проблематика порушувалася у наукових публікаціях вчених (Корнієнко М.В. [1], Нікітіна-Дудікова Г.Ю [2], Ю.М. Черноус [3] та ін.).

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дітей ООН 1989 року [4], дитиною є кожна людина з моменту досягнення нею віку 18-ти років.

Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III теж оперує терміном «дитина» й визначає, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» (ст. 6) [5]. Отже, поняття «дитина» є найширшим за значенням поняттям та охоплює як малолітніх, так і неповнолітніх осіб [6, с. 88].

Згідно п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ст. 3 КПК України) [7].

Нині ми спостерігаємо інтеграцію національного законодавства до системи міжнародного, й на прикладі реалізації судочинства, дружнього до дитини, надаються рекомендації до правозастосовної діяльності для різних суб'єктів – слідчого, прокурора, захисника, слідчого судді, судді та ін. Перед суб'єктами, які реалізують завдання кримінального провадження, поставлено складне завдання – як забезпечити дотримання прав і свобод неповнолітнього, так і гарантувати виконання завдань кримінального провадження.

Перегляд засад кримінального судочинства, до якого залучені неповнолітні, визначений у міжнародних документах.

Наприклад, слід навести положення Керівних принципів, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, 2005 року [8]. Поводження з дітьми – жертвами та свідками має ґрунтуватися на вияві турботи й урахування їхніх інтересів протягом усього процесу здійснення правосуддя, з огляду на їхнє конкретне становище й безпосередні потреби, вік, стать, стан здоров'я, рівень зрілості, а також за повної поваги їхньої фізичної, психічної та моральної недоторканності (п. 10). Поміж інших, їм мають бути забезпечені такі права: право на отримання інформації (розділ VII Керівних принципів); право бути заслуханим і висловлювати свої думки та побоювання (розділ VIII); право на ефективну допомогу (розділ IX); право на захист у складних ситуаціях під час процесу здійснення правосуддя (розділ XI); право на безпеку (розділ XII) та ін. [8].

Фахівцям слід використовувати зазначені Керівні принципи як основу для розроблення законодавства й письмових посадових інструкцій, стандартів і протоколів, що мають забезпечити надання допомоги дітям – жертвам і свідкам у процесі здійснення правосуддя. Фахівцям доцільно періодично аналізувати й оцінювати спільно з іншими установами, що мають відношення до процесу здійснення правосуддя, ту роль, яку вони відіграють у забезпеченні захисту прав дітей та ефективному здійсненні (розділ XV Керівних принципів, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, 2005 року) [8].

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини, 2010 року [9] мають на меті створення системи правосуддя, що відповідає віковій дитини, є дбайливою, ефективною, адаптованою і спрямованою на задоволення потреб, реалізацію прав дитини, поважає права дитини, серед яких права на встановлений законом порядок, участь у судовому провадженні та його розуміння, повагу до особистого й сімейного життя, право на недоторканність і гідність [9].

Пункт 10.3 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року («Пекінські правила»), визначає засади поведінки уповноважених посадових осіб у процесі реалізації кримінального судочинства відносно неповнолітніх. Закріплено зобов'язання «уникати заподіяння шкоди» [10], що включає різні форми неприпустимої поведінки (передусім фізичне та психічне насильство). Але власне залучення неповнолітнього до досудового розслідування та судового розгляду вже може негативно впливати на морально-психологічний стан дитини, тому завданням компетентних суб'єктів є мінімізація травматизації дитини, залученої до кримінального судочинства. Відповідно, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя під час реалізації кримінального провадження, з метою як досягнення його завдань, так і зменшення і недопущення додаткового психологічного травмування дитини, повинен спілкуватися максимально ввічливо, поважаючи інтереси дитини. Важливою умовою для реалізації міжнародних стандартів є мінімізація спілкування дитини з правоохоронними органами, залучення до судових засідань. Тому нині завданням для вчених і практиків є розробка ефективних процедур здійснення кримінального провадження за участі дитини (малолітньої та неповнолітньої), удосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики.

У пункті 2 підрозділу D розділу 3 Керівних принципів КМ РЄ щодо правосуддя дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року зазначено, що у разі потреби повинні бути гарантовані конкретні засоби захисту та допомоги дітям у більш уразливому становищі, наприклад, дітям мігрантів, дітям-біженцям та дітям-шукачам притулку, дітям без супроводу, дітям-інвалідам, безпритульним дітям та дітям вулиці, дітям-ромам та дітям, що перебувають у спеціалізованих закладах [9]. Тактика допиту цих дітей повинна враховувати додаткові процесуальні, організаційні, психологічні особливості.

Пункт 3 підрозділу А розділу 4 вказаних Керівних принципів веде мову про те, що як дитина, так і батьки або законні представники повинні безпосередньо отримувати інформацію про хід та її участь у кримінальному провадженні [9]. З цього випливає, що слідчий, прокурор, повинні повідомляти про підготовку клопотання неповнолітнього (свідка, потерпілого) під час досудового розслідування слідчим суддею у судовому засіданні не лише батьків чи законних представників малолітнього чи неповнолітнього потерпілого, а і саму дитину, враховуючи її розвиток та індивідуальні особливості. Допомогу у цій справі може надати психолог, якого згідно КПК України, залучають до кримінального провадження за участю неповнолітнього.

Тобто, ми приходимо до висновку про те, що серед такої підстави для проведення допиту слідчим суддею як: «інші обставини, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань» (ч. 1 ст. 225 КПК України), з метою реалізації судочинства, дружнього до дитини, задля забезпечення відповідності міжнародним стандартам, слід додати таку як «необхідність допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування». На нашу думку, наведені кримінальні правопорушення (проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також злочини, вчинені із застосуванням насильства або погрозою його застосування) – не є вичерпними, що надають фактичні підстави для допиту слідчим суддею під час досудового розслідування. Адже виходячи із конкретної ситуації під час досудового розслідування, пов'язаної із забезпеченням прав та свобод неповнолітнього та недопущення його травматизації, слідчий може клопотати про проведення допиту слідчим суддею. Однак, як продемонстрували емпіричні дослідження, сьогодні у багатьох випадках слідчі судді не задовольняють подібні клопотання і слідча практика у даній ситуації неоднозначна.

Наприклад, на нашу думку, не обгрунтовано є ухвала слідчого судді Фастівського міськрайонного суду Київської області від 15 вересня 2022 року [11] про відмову у задоволенні клопотання слідчого Фастівського РУП ГУНП в Київській області, про надання дозволу на допит неповнолітньої потерпілої під час досудового розслідування в судовому засіданні у кримінальному провадженні, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст.152 КК України. У клопотанні слідчим було обгрунтовано, що необхідність проведення допиту потерпілої під час досудового розслідування у судовому засіданні пов'язана з тим, що показання неповнолітньої потерпілої мають суттєве значення для встановлення всіх обставин вчинення кримінального правопорушення, при цьому відсутні обставини, які б давали підстави сумніватися у достовірності наданих нею показань. Зважаючи на те, що неповнолітня потерпіла зазнала значної психологічної травми від сексуального насильства вказані обставини унеможливають в подальшому її допит в суді, та для уникнення спричинення їй ще більшого душевного хвилювання та загострення її емоційного стану, у даному випадку виникла необхідність у допиті потерпілої під час досудового розслідування в судовому засіданні. Однак, слідчий суддя, попри наведені аргументи вказав, що «посилання слідчого на те, що неповнолітня потерпіла зазнала значної психологічної травми від сексуального насильства вказані обставини унеможливають в подальшому її допит в суді, та для уникнення спричинення їй ще більшого душевного хвилювання та загострення її емоційного стану не є винятковими випадками» [11] (так тлумачив ч. 1 ст. 225 КПК України слідчий суддя у даному випадку – вказано нами – С.Г.).

Однак, така наявні й інші приклади судової практики, коли слідчий суддя у своїх рішеннях з метою недопущення повторної травматизації неповнолітньої потерпілої визнає подібні ситуації як «винятковий випадок», що надає підстави провести її допит у судовому засіданні у кримінальному провадженні.

Так, слідчий суддя Білоцерківського міськрайонного суду Київської області задовольнив клопотання прокурора Білоцерківської окружної прокуратури про проведення допиту неповнолітньої потерпілої під час досудового розслідування в судовому засіданні у кримінальному провадженні щодо вчиненого відносно неї кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості. Необхідність допиту неповнолітньої потерпілої в судовому засіданні обгрунтовувалася наявністю обставин, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, тим, що з моменту вчинення щодо малолітньої злочину, коли їй було 13 років, минуло близько одного року. В силу значної тривалості кримінального провадження допит потерпілої в судовому засіданні може відбутись через значний проміжок. Відтак, в силу свого малолітнього віку, пережитого стресового стану, з плином часу неповнолітня особа може забути деякі деталі вчиненого щодо неї злочину або перекручувати їх, враховуючи свій

незрілий вік. Наведені в клопотанні підстави засвідчили винятковість та необхідність отримання показань неповнолітньої потерпілої під час досудового розслідування в судовому засіданні. У зв'язку з цим слідчий суддя вирішив, що клопотання підлягає задоволенню та необхідно провести судові засідання в якому допитати неповнолітню потерпілу з участю законного представника. Відповідно, було призначено закриті судові засідання для допиту неповнолітньої потерпілої із застосуванням аудіо- та відеофіксації. Процесуальну дію вирішено провести за відсутності сторони захисту. Після закінчення допиту видати слідчому диск з технічним записом допиту потерпілої в судовому засіданні [12].

Слід навести ще один позитивний приклад. Так, слідчий суддя Автозаводського районного суду м. Кременчука задовольнила клопотання прокурора Кременчуцької окружної прокуратури Полтавської області про допит малолітньої потерпілої, у ході досудового розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України. В обґрунтування клопотання прокурор зазначила, що допит потерпілої судом необхідний, оскільки потерпіла особа є малолітньою, а кримінальне провадження проводиться стосовно застосування відносно неї домашнього насильства, а саме нанесення тілесних ушкоджень вітчимом. З посиланням на ст. 225 КПК України прокурор просила допитати малолітню потерпілу під час досудового розслідування в присутності прокурора, практичного психолога, педагога, а також законного представника. Прокурор зазначила, що на даний час вітчиму (який застосував домашнє насильство) про підозру не повідомлено; допит малолітньої потерпілої можна провести без його участі. У клопотанні було звернено увагу слідчого судді на той факт, що процедура допиту малолітньої потерпілої від насильства є дуже травматичною для дітей, тому є потреба у її допиті без присутності обвинуваченого у судовому засіданні в присутності прокурора, практичного психолога, педагога, а також законного представника. Вирішуючи клопотання, слідчий суддя виходила із тлумачення у ч. 1 ст. 225 КПК України виняткових випадків, що надають підстави слідчому судді отримати показання особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. Слідчий суддя вважає, що у зв'язку з віком та індивідуальними психологічними особливостями дитина може забути деталі вчиненого щодо неї злочину або через страх та душевні страждання відмовитись давати показання, оскільки злочин був вчинений її вітчимом. Вивчивши матеріали клопотання, суд прийшов до висновку, що обставини, які навела прокурор у клопотанні є винятковими, оскільки допит малолітньої потерпілої на даний час має суттєве значення для даної справи та її обставин. Керуючись ст. ст. 9, 224–225, 353, 309 КПК України, слідча суддя постановила: клопотання прокурора Кременчуцької окружної прокуратури Полтавської області про допит малолітньої потерпілої під час досудового розслідування у закритому судовому засіданні задовольнити. Провести допит у судовому засіданні малолітньої потерпілої в присутності прокурора, практичного психолога, педагога, а також законного представника [13].

Так, дане питання є дискусійним. Слід висловити власну позицію щодо даного важливого питання, а саме: за умови розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, – коли учасником кримінального провадження є дитина (неповнолітня чи малолітня), з метою реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства, дружнього до дитини – чи є підстави проведення допиту слідчим суддею у порядку ст. 225 КПК України?

Вивчення емпіричних джерел засвідчило, що думка слідчих та слідчих суддів з даного питання суттєво різниться.

Так, на питання щодо того, чи відповідає система вітчизняного кримінального судочинства принципам реалізації кримінального судочинства, дружнього до дитини, ствердно відповіли 58,0% опитаних слідчих та 48,5% слідчих суддів. При цьому відповідно до практики опитаних респондентів, лише у 63,4% випадків (слідчі) та 68,0% випадків (слідчі судді) – слідчий суддя задовольняв клопотання про проведення допиту неповнолітніх свідків і потерпілих у кримінальних провадженнях, виходячи із міркувань зменшення травматизації дитини під час кримінального провадження (наприклад, щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування).

Такі дані можна пояснити тим, що кожен суб'єкт зацікавлений у своїй позиції, керується власними переконаннями при оцінці та тлумаченні норми права, хоча й працюють на спільний результат – досягнення завдань кримінального провадження. Це ще раз переконує у необхідності формування міжнародних стандартів у кримінальному провадженні та створенні системи досконалого вітчизняного кримінального процесуального законодавства.

Висновки. З метою врахування міжнародних стандартів щодо реалізації кримінально-судочинства, дружнього до дитини, забезпечення застосування узгодженої правозастосовної практики, пропонуємо внести доповнення до ч. 1 ст. 225 КПК України, визначивши:

«1. У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час судового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, необхідності допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, наявності інших обставин, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворої особи в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

У порядку, визначеному цієї статтею, може бути допитаний свідок, потерпілий, а також особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військово-полоненого....».

Як продемонструвало вивчення емпіричних джерел, таку пропозицію щодо доповнення кримінального процесуального законодавства підтримало 93,8% опитаних слідчих та 88,4% опитаних слідчих суддів. Переконані, що такі зміни позитивно вплинуть на відповідність системи вітчизняного кримінального судочинства високим міжнародним стандартам і зокрема реалізації кримінального судочинства, дружнього до дитини.

Список використаних джерел:

1. Корнієнко М. В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей : монографія. Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 318 с.
2. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія* : наук. журн. / редкол. : Ю. М. Черноус (голов. ред) та ін. 2020. № 1 (26). С. 77–85.
3. Черноус Ю.М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія* : наук. журн. / редкол. : Ю. М. Черноус (голов. ред) та ін. Київ. Нац. акад. внутр. справ. № 1 (26). 2020. С. 13–22. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>
4. Конвенція про права дитини ООН : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України* : сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
6. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Правовий статус дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія* : наук. журн. / редкол. : Ю. М. Черноус (голов. ред) та ін. 2020. № 2 (27). С. 87–95.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів : прийняті від 22 лип. 2005 р. *Верховна Рада України* : сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54#Text
9. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів. *Council of Europe* : сайт. URL: <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/>.
10. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.
11. Ухвала слідчого судді Фастівського міськрайонного суду Київської області від 15 вересня 2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106269011>
12. Ухвала слідчого судді Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 14 червня 2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104760290>
13. Ухвала слідчого судді Автозаводського районного суду м. Кременчука від 03 лютого 2023 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108859189>

**ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ)
МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, УЧИНЕНОГО
ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ (ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ)**

**FORMS OF USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRE-TRIAL
INVESTIGATION OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY
OBTAINED BY CRIMINAL MEANS, COMMITTED BY AN ORGANIZED GROUP
(CRIMINAL ORGANIZATION)**

Стаття присвячена дослідженню питань взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, учиненого організованою групою (злочинною організацією). Зважаючи, що до правової основи взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами належать також міжнародні правові акти, позитивний досвід яких використовується як стандарт кримінального провадження.

В процесі реформування правоохоронної системи особливої уваги заслуговує вивчення та використання зарубіжного досвіду, особливо, що стосується розслідування діяльності злочинних організацій, яка часто носить міжнародний характер. Розслідування кримінальних правопорушень щодо діяльності організованих груп у сфері легалізації (відмивання) майна потребує високого професіоналізму та постійної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами.

Визначено, що взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування передбачає отримання інформації про кримінальне правопорушення в умовах наявної або очікуваної протидії з боку членів злочинних організацій та осіб, не зацікавлених в розкритті кримінальних правопорушень пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна.

Розкрито питання щодо форм взаємодії слідчого з оперативним підрозділом при розслідування даного виду кримінальних правопорушень та розглянута, які форми є найбільш ефективними при здійсненні досудового розслідування щодо організованих груп або злочинних організацій.

Окреслено напрями взаємодії, адже їх специфіка залежить від виду вчиняємої протиправної діяльності; мети проведення окремих слідчих (розшукових) дій; обставин, які підлягають доказуванню, а також ситуацій, що виникають під час досудового розслідування тощо. Знання напрямів можливої взаємодії з оперативними підрозділами та використання цих знань під час кримінального провадження дозволяє ефективно організувати спільну роботу та виконати завдання кримінального провадження, оптимально використовуючи наявні сили й засоби задля ефективного проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних і непроцесуальних дій.

Ключові слова: *взаємодія, досудове розслідування, злочин, кримінальне провадження, легалізація майна, оперативний підрозділ, організована група (злочинна організація), слідчий, співробітництво.*

The article is devoted to the study of the interaction of the investigator with the criminal police units during the investigation of the legalization (laundering) of property obtained through criminal means, committed by an organized group (criminal organization). Bearing in mind that the legal basis for the interaction of pre-trial investigation bodies

with operative units also includes international legal acts, the positive experience of which is used as a standard of criminal proceedings.

In the process of reforming the law enforcement system, the study and use of foreign experience deserves special attention, especially with regard to the investigation of the activities of criminal organizations, which is often of an international nature. The investigation of criminal offenses related to the activity of organized groups in the field of legalization (laundering) of property requires high professionalism and constant interaction of the investigator with operative units.

It was determined that the interaction of the investigator with operative units during the pre-trial investigation involves obtaining information about a criminal offense in the conditions of existing or expected opposition from members of criminal organizations and persons not interested in the disclosure of criminal offenses related to the legalization (laundering) of property.

The issue of the forms of interaction between the investigator and the operative unit during the investigation of this type of criminal offense was revealed, and what forms are the most effective when conducting pre-trial investigation of organized groups or criminal organizations was considered. The directions of interaction are outlined, because their specificity depends on the type of illegal activity being committed; the purpose of carrying out separate investigative (search) actions; circumstances to be proven, as well as situations arising during pre-trial investigation, etc. Knowledge of areas of possible interaction with operative units and the use of this knowledge during criminal proceedings allows you to effectively organize joint work and complete the tasks of criminal proceedings, optimally using available forces and means for the effective conduct of investigative (detective), undercover investigators (detective) and other procedural and non-procedural investigations actions

Key words: *interaction, pre-trial investigation, crime, criminal proceedings, legalization of property, operational unit, organized group (criminal organization), investigator, cooperation.*

В теорії кримінального процесуального права досі точиться дискусія щодо сутності взаємодії між слідчим та оперативним підрозділом через неякісне проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – СРД та НСРД) за дорученням слідчого, несвоєчасне інформування слідчого про результати проведення оперативно-розшукових заходів тощо.

Цьому питанню присвятили свої наукові праці такі вітчизняні науковці як Басиста І.В., Борисенко О.М., Бушан О.П., Василичук В.І., Весельський В.К., Волобуєв А.Ф., Галаган В.І., Гловюк І.В., Горбачевський В.Я., Дрозд В.Г., Журавель В.А., Задорожній О.С., Іщенко А.В., Лисиченко В.К., Мельник О.В., Мудряк Т. О., Никифорчук Д.Й., Танасевич В.Г., Тертишник В.М., Тищенко С.В., Топчій В.В., Удалова Л.Д., Цимбал П. В., Цуцкірідзе М.С., Чаплинський К.О., Чернявський С.С., Черноус Ю.М., Шепітько В. Ю., Юхно О.О. та інші.

Так, О.О. Юхно під взаємодією під час досудового розслідування розуміє організаційну форму діяльності двох і більше осіб, спрямована, узгоджена та регламентована законами й відомчими нормативно-правовими актами задля досягнення завдань конкретного кримінального провадження [1, с. 19]. У свою чергу М.С. Цуцкірідзе визначає взаємодію як узгоджену діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень [11, с. 116-118]. Однак, кількість науковців, які досліджували дане поняття набагато більше, зокрема, С.В. Тищенко зазначає, що взаємодія у кримінальному провадженні – це дії учасників кримінального процесу, які шляхом реалізації своїх повноважень стосовно один одного, сприяють виконанню спільних завдань [9, с. 105].

В.В. Топчій і В.Я. Горбачевський розуміють під взаємодією засновані на завданнях кримінального провадження, узгоджені комплексні дії суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, з метою розкриття, розслідування й запобігання кримінальним правопорушенням, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні протиправного діяння керуючись визначеними кримінальними процесуальними нормами, що здійснюється при чіткому розмежуванні їх компетенції (процесуальної та оперативно-розшукової), у межах визначених повноважень, шляхом найефективнішого поєднання дозволених для них заходів і відповідного матеріального забезпечення при дотриманні таємниці досудового розслідування та джерел отримання конфіденційної інформації [10, с. 121–129].

Тому можна сформулювати, що взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування легалізації (відмивання) майна, учиненого організованою групою, спрямована в першу чергу на отримання інформації про кримінальне правопорушення в умовах наявної або очікуваної протидії з боку членів злочинних організацій та осіб, не зацікавлених в розкритті кримінальних правопорушень пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна.

Під час розслідування кримінальних правопорушень щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, учиненого організованими групами можна визначити наступні форми взаємодії між слідчим та оперативним підрозділом: надання та виконання доручень на проведення СРД та НСРД; створення слідчо-оперативної групи з метою всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження; взаємний обмін інформацією; забезпечення оперативного супроводження досудового розслідування; спільне опрацювання наявних матеріалів та висунення слідчих версій; планування розслідування; спільне проведення СРД та НСРД.

Для легалізації майна характерним є те, що кримінальне правопорушення базується на прагненні отримання матеріальної вигоди в протизаконний спосіб, масштаби якої визначають рівень організованої групи (злочинної організації). При цьому більша частина коштів, одержаних злочинним шляхом, спрямовується на підтримання та розвиток злочинного бізнесу, а також охорону від конкурентів та правоохоронних органів. Завдання щодо захисту від переслідувань правоохоронними органами вирішується учасниками злочинної групи шляхом створення механізму перешкод виявленню та розслідуванню злочинної діяльності, а також розробці технології приховування легалізації (відмивання) майна.

Однією з особливостей розслідування легалізації (відмивання) майна є досить активна протидія з боку злочинної організації, що зумовлено наявністю в останніх впливових соціальних зв'язків, які використовуються ними з метою уникнення відповідальності. Через це майно, одержане злочинним шляхом, з самого початку планується для здійснення протидії розслідуванню шляхом використання для дачі хабаря або заохочення службових осіб органів влади, правоохоронних органів тощо. Протидія розслідуванню може здійснюватися як з використанням зовнішніх законних форм, так і злочинних засобів, а її прояви мають різноманітні напрями, залежно від об'єктів, суб'єктів тощо [4, с. 76–85].

Криміналістична теорія передбачає класифікацію прийомів протидії розслідуванню кримінальних правопорушень економічного спрямування. Так, А.Ф. Волобуєв виділяє чотири групи таких прийомів протидії досудовому розслідуванню залежно від їх спрямованості: 1) направлені на знищення, приховування, маскування або імітацію інформації (її носіїв), що може бути використана як докази: знищення бухгалтерських, банківських та інших документів, що підтверджують вчинення кримінального правопорушення; зникнення та переховування осіб, що вчинили кримінальне правопорушення; відмова підозрюваного давати показання та відповідати на запитання; надання підозрюванним (обвинуваченим) завідомо неправдивих показань; здійснення тиску на свідків і потерпілих з метою їхньої відмови від давання показань або надання завідомо неправдивих показань; 2) направлені на створення зовнішніх несприятливих умов для розслідування: створення негативної суспільної враження щодо самого розслідування легалізації (відмивання) майна; втручання в процес розслідування корумпованих представників органів державної влади та управління; 3) направлені на створення несприятливих внутрішніх умов досудового розслідування: перешкоджання слідству шляхом несвоєчасного створення слідчо-оперативної групи, необгрунтованої зміни її складу; організації ознайомлення осіб з матеріалами кримінального провадження, що становить таємницю досудового розслідування; пряме втручання в процес досудового розслідування шляхом надання вказівок, внесення пропозицій тощо; усунення від досудового розслідування найбільше досвідчених, активних і принципових працівників; 4) направленої безпосередньо на членів слідчо-оперативної групи: підкуп; погрози або демонстрація цих погроз [2, с. 201–213].

Варто зазначити, що протидія досудовому розслідуванню здійснюється негласно, часто із застосуванням розвідувальних і контррозвідувальних заходів та може бути виявлена тільки застосовуючи спеціальні засоби і методи оперативно-розшукової діяльності. Однак, не можна стверджувати, що оперативно-розшукове супроводження є самостійною організаційно-тактичною формою оперативно-розшукової діяльності стадії досудового слідства.

Саме тому спільна робота слідчого з оперативним підрозділом повинна будуватися на спільному плануванні, а оперативне супроводження кримінального провадження злочинів пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна по своїй суті є комплексом гласних та негласних заходів,

що здійснюються оперативним підрозділом з метою одержання відомостей про осіб, які становлять оперативний інтерес, факти протидії досудовому розслідуванню, шляхи і методи попередження і розкриття злочинів, а також виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення [6, с. 131–134].

Заслугує на увагу думка С.І. Ніколаюка, який відзначає, що відсутність взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами державної влади у сфері обміну і реалізації інформації щодо діяльності ЗО щодо легалізації (відмивання) майна є обставиною, яка сприяє членам злочинної організації в здійсненні протидії розслідуванню [5, с. 51–65].

Підсумовуючи зазначимо, що негативно впливає на взаємодію слідчих та оперативних підрозділів: існує незрозуміння змісту та обсягу оперативного супроводження кримінального провадження з боку в оперативних підрозділів, його мети та завдання; відсутність єдиного офіційного тлумачення норм КПК України, а також Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо оперативного супроводження; недостатність практичного досвіду.

Відповідно до закону на оперативні підрозділи покладається можливість виконання повноважень слідчого щодо проведення СРД та НСРД за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Однак, оперативні підрозділи не є стороною доказування та не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора, що призводить до виконання оперативними підрозділами, можна сказати, допоміжної функції і спричиняє нівелюванню статусу оперативного працівника під час досудового розслідування, що відбивається на результативності їх діяльності [3]. В результаті це призводить до втрати оперативної ініціативи та негативних наслідків щодо вирішення завдань кримінального провадження.

Крім цього, в ході виконання доручень слідчого щодо проведення СРД може виникнути загроза викриття оперуповноваженого та знищення конспірації, яка досить часто є необхідною в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо легалізації (відмивання) майна, учиненої організованою групою (злочинною організацією).

Тож, по суті ст. 41 КПК України звучила зміст ст. 10 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», яка передбачає, що матеріали оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) використовуються: як приводи та підстави для початку досудового розслідування; для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні; для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та осіб, які безвісно зникли; для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей; для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати ОРД, та інших правоохоронних органів; для інформування державних органів відповідно до їх компетенції [8].

Зважаючи, що оперативний підрозділ не є суб'єктом доказування, з боку останнього відсутня достатня мотивація для здійснення діяльності спрямованої на виявлення доказів, встановлення обставин, що підлягають доказуванню та здійснення оперативного забезпечення досудового розслідування. А отже, якісна взаємодія оперативного підрозділу зі слідчим щодо виявлення та розкриття легалізації (відмивання) майна, учиненої організованою групою (злочинною організацією) по суті припиняється з початком досудового розслідування і її продовження проявляється лише в безініціативному виконанні письмових доручень слідчого щодо проведення СРД чи НСРД. А в разі, коли особи, які вчинили кримінальне правопорушення не відомі, доручення мають дещо абстрактний характер, та направлені, насамперед, на встановлення і розшук особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; встановлення свідків злочинних дій, що призводить до гальмування розслідування та переходу його в заморожений стан.

Таким чином, відсутність законної визначеності шляхів взаємодії слідчого з оперативним підрозділом протягом всього досудового розслідування стає перешкодою в її ефективному здійсненні та вирішенні спільного завдання спрямованого на встановлення осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, свідків, показання яких будуть належними доказами. Тож, зрозуміло, проведення СРД та НСРД як ефективна форма взаємодії може проводитися лише відносно встановленої особи. В результаті, не використовується такий напрямок ОРД, як отримання оперативної інформації про особу, яка вчинила легалізацію (відмивання) майна, або встановлення свідків такого кримінального правопорушення. Цьому сприяє те, що оперативні підрозділи за жодних

обставин не в праві проводити процесуальні дії, або подавати клопотання про їх проведення [3]. Негативно впливають на ефективність ОРД під час досудового розслідування й визначені законом підстави для її проведення, що передбачають тільки наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку щодо кримінальних правопорушень, що готуються [8]. А отже, при вчиненні кримінального правопорушення, а також при закінченому готуванні або замаху на кримінальне правопорушення ОРД не може здійснюватися взагалі, оскільки в цьому випадку відсутні для цього правові підстави.

Зважаючи, що в разі виявлення ознак кримінального правопорушення під час здійснення ОРД, оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, до відповідного органу досудового розслідування, це призводить до того, що оперативні підрозділи вдаються лише до фіксації ознак незакінчених кримінальних правопорушень (готування або замаху) і передані матеріали є неповними,

Вирішення даних проблемних питань може полягати у внесенні змін до кримінального процесуального законодавства щодо здійснення досудового розслідування та ОРД, які б дозволили досягнути балансу у виконанні своїх повноважень в кримінальному провадженні, сприяти ефективній взаємодії та подоланні протидії розслідуванню легалізації (відмивання) майна, учиненого злочинною організацією.

Також, успішність розслідування легалізації майна, що вчинено ЗО залежить і від організації взаємодії між слідчими, співробітниками оперативних підрозділів, а в деяких випадках і з працівниками державних органів та установ. Груповий метод дозволяє здійснювати розслідування кримінальних правопорушень одночасно в кількох напрямках, при цьому в різних місцях з ретельною перевіркою всіх версій, можливість зосереджувати зусилля декількох кваліфікованих працівників на важливому епізоді або етапі. Груповий (бригадний) метод розслідування кримінальних правопорушень знайшов своє втілення у вигляді слідчо-оперативних груп (далі – СОГ), до складу яких обов'язково поряд із слідчим включається оперативний працівник.

СОГ визначається як організаційна форма взаємодії слідчих, працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, встановлення свідків та потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [7, с. 9-10].

Також, особливістю розслідування легалізації (відмивання) майна є те, що ЗО регулярно втягують у свою злочинну діяльність працівників органів державної влади, до компетенції яких входить виконання певних контролюючих або фінансових послуг, укладення цивільно-правових угод, здійснення державних закупівель, надання дозволів. Це є сприятливим середовищем для розвитку корупції, що вимагає вирішення додатково специфічних завдань слідчим і оперативним підрозділом, пов'язаних з виявленням і збиранням доказів та подоланням протидії досудовому розслідуванню.

Під час виявлення і розслідування легалізації (відмивання) майна, учиненого організованою групою (злочинною організацією) активну участь приймає Департамент стратегічних розслідувань, оперативний працівник якого включений до складу СОГ, або за матеріалами якого почато досудове розслідування. Матеріали даного підрозділу, в яких зафіксовані фактичні дані про вчинення членами ЗО легалізації (відмивання) майна, направляються до органу досудового розслідування, при чому в матеріалах окрім ознак легалізації (відмивання) майна повинна міститися інформація щодо наявності та місцезнаходження доказів (оригінали бухгалтерських документів, документів, що підтверджують одержання злочинним шляхом майна, а також відомості про вжиті заходи з розшуку майна. В тому числі й того на яке може бути накладено арешт, та про їх місце зберігання.

В такому випадку керівник органу досудового розслідування: особисто вивчає матеріали оперативного підрозділу та визначає найбільш досвідченого слідчого, якому доручає проведення досудового розслідування; погоджує план проведення необхідних СРД і НСРД та вирішує питання про створення СОГ; звітує про проведення розслідування у кримінальному провадженні та його результати; приймаються до виконання письмові вказівки начальника Головного слідчого управління та забезпечується контроль за їх виконанням.

Отже, враховуючи викладене зрозуміло, що СОГ є оптимальною формою взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів, особливо тих, що вчиняються організованою групою (злочинною організацією) (спільнотами), однак, така форма взаємодії регламентується виключно відомчими нормативно-правовими актами, а у КПК України це питання

згадується мимохіль. Питання щодо створення і функціонування СОГ в КПК України взагалі не розглядаються і, на нашу думку, це пов'язано з тим, що оперативні підрозділи, не визначаються належним суб'єктом кримінального провадження, що сприяє формалізації взаємодії з органом досудового розслідування з боку оперативного підрозділу.

Список використаних джерел:

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, проф. О.О. Юхна. Харків: «НікаНова», 2017. 152 с.
2. Волобуєв А.Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : офіц. сайт Верховної ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Лисиченко В.К., Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : наук.-практ. посібник. Київ : Атіка. 2009. 220 с.
5. Ніколаюк С.І., Коніжай Р.О. Оперативне супроводження банківського кредитування та його інформаційне забезпечення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України* : у 2-х ч. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. № 1. С. 51–65.
6. Обаль, О.О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при виявленні ознак економічних злочинів. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2018. Вип. 25. С. 131–134.
7. Організація роботи слідчо-оперативної групи : навч. посіб. / Л.Д. Удалова, Ю.В. Сухомлин, А.С. Симчук, М.І. Кулик, В.В. Зарубей. Київ : НАВС, 2020. 504 с.
8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303 (Із змінами в редакції станом на 12.04.2017) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
9. Тищенко С.В. Дефініція поняття взаємодії в кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 101–107.
10. Топчій В. В., Горбачевський В. Я. Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 4. С. 121–129.
11. Цуцкірідзе М.С. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів при підготовці та проведеної негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : зб. тез доповідей III Всеукр. наук. практ. конф. (м. Київ, 1 липня 2014 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 116–118.

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.26>

ОХРИМЕНКО І.М., БАЗАЛУК Е.О.

**АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
ЩОДО НАДАННЯ ЗАХИСТУ І ДОПОМОГИ ЖІНКАМ ТА ДІВЧАТАМ,
ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ**

**ANALYSIS OF INTERNATIONAL STANDARDS
FOR PROVIDING PROTECTION AND ASSISTANCE TO WOMEN
AND GIRLS VICTIMS OF VIOLENCE DURING ARMED CONFLICT**

У статті досліджується та аналізується сучасна міжнародна база нормативно-правових актів, що заклала міжнародні стандарти допомоги і захисту жінкам та дівчатам від насильства під час збройних конфліктів. Констатовано, що міжнародні стандарти за своєю суттю покликанні забезпечити повагу до елементарних принципів гуманності та людської гідності по відношенню до всіх людей. Вони є надзвичайно гнучкими і здатними враховувати нові події та зміни в суспільстві, таким чином, надаючи широкі можливості для прийняття інклюзивних норм. За юридичною силою які є обов'язковими (жорстке право) та необов'язковими (м'яке право). Визначено, що найважливішим фундаментальним положенням, що є спільним для чотирьох Женевських конвенцій – це принцип гуманного поводження. Воно служить для захисту гідності всіх людей, а отже захищає їх від будь-якого виду насильства і, таким чином, створює основу для інших, більш конкретних гарантій. Проаналізовано інституція ООН – Мандат Спеціального доповідача по питанню щодо насильства у відношенні жінок, який є першим незалежним механізмом захисту прав жінок від насильства, що стало важливим кроком в історії глобального жіночого руху за свої права. Зроблено висновок, що міжнародна спільнота визнає важливість вирішення унікальних проблем, з якими стикаються жінки та дівчата в ситуаціях збройних конфліктів, і прагне сприяти їх захисту та розширенню прав і можливостей. Потреби жінок та дівчат як під час конфлікту, так і в постконфліктних контекстах є різноманітними, оскільки вони не утворюють однорідну групу. Тому необхідні чіткі, зрозумілі та інклюзивні міжнародні стандарти для вирішення проблем такої вразливої групи населення як жінки і діти.

Ключові слова: збройний конфлікт, міжнародні стандарти, міжнародне гуманітарне право, насильство, постраждалі жінки і дівчата, гендерна рівність, гендерно-обумовлене насильство.

The article examines and analyzes the modern international base of normative and legal acts, which established international standards for assistance and protection of women and girls from violence during armed conflicts. It has been established that international standards, in their essence, are intended to ensure respect for the elementary principles of humanity and human dignity in relation to all people. They are extremely flexible and able to take into account new events and changes in society, thus providing

ample opportunities for the adoption of inclusive norms. Which are legally binding (hard law) and non-binding (soft law). It was determined that the most important fundamental provision common to the four Geneva Conventions is the principle of humane treatment. It serves to protect the dignity of all people, and therefore protects them from any kind of violence and thus creates the basis for other, more specific guarantees. The UN institution is analyzed – the Mandate of the Special Rapporteur on the issue of violence against women, which is the first independent mechanism for protecting women's rights from violence, which became an important step in the history of the global women's movement for their rights. It is concluded that the international community recognizes the importance of addressing the unique challenges faced by women and girls in situations of armed conflict and seeks to promote their protection and empowerment. The needs of women and girls in both conflict and post-conflict contexts are diverse as they do not form a homogenous group. Therefore, clear, understandable and inclusive international standards are needed to solve the problems of such a vulnerable population group as women and children.

Key words: *armed conflict, international standards, international humanitarian law, violence, affected women and girls, gender equality, gender-based violence.*

Вступ. Сьогодні в світі створена доволі потужна база нормативно-правових актів, що заклали міжнародні стандарти допомоги і захисту жінкам та дівчатам від насильства під час збройних конфліктів. До неї входять наступні документи: Загальна декларація прав людини (1948) про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949) [3]; Конвенція про згоду на шлюб, мінімальний шлюбний вік та реєстрацію шлюбів (1962) [4]; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) [5]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) [6]; Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах (1974) [7]; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (1977) [8]; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) [9]; Декларація про ліквідацію насильства щодо жінок (1993) [10]; Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1999) [11]; Конвенція про права дитини (1989) [12]; Загальні рекомендації Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) 1992 [13], 2013 [14], 2017 [15]; Рекомендовані принципи та настанови щодо прав людини та торгівлі людьми: E/2002/68/Add.1 (2002) [16].

Також існує низка міжнародних конференцій та регіональних нормативно-правових актів, що встановлюють стандарти зазначеної допомоги і захисту, наведемо деякі з них: Всесвітня конференція Міжнародного року жінок (Мехіко, 1975) [17]; Всесвітня конференція проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості (Дурбан, 2001) [18]; Резолюція Рада Безпеки ООН (S/RES/1325) про жінок, мир і безпеку (2000) [19]; Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством (Стамбульська конвенція, 2011) [20].

Увесь масив нормативно-правових актів щодо допомоги і захисту жінок і дівчат під час збройного конфлікту входять до Міжнародного гуманітарного права, Міжнародного права з прав людини та Міжнародне кримінальне право, міжнародні правові рамки можна розрізнити за юридичною силою: чи є вони обов'язковими для виконання чи ні. За вказаним критерієм існує «жорстке право», яке є юридично обов'язковим для держав (наприклад, міжнародні договори та конвенції з прав людини, резолюції Ради Безпеки ООН), і «м'яке право», яке не є обов'язковим і відображає політичні та важливі моральні зобов'язання держав (наприклад, плани дій, декларації) [21; 22, с. 9]. Не зважаючи на казані відмінності міжнародні стандарти за своєю суттю покликані забезпечити повагу до елементарних принципів гуманності та людської гідності по відношенню до всіх людей. Вони є надзвичайно гнучкими і здатними враховувати нові події та зміни в суспільстві, таким чином, надаючи широкі можливості для прийняття інклюзивних норм.

Зрозуміло, що в рамках однієї статті неможливо проаналізувати усю нормативно-правову базу, що встановлює міжнародні стандарти допомоги і захисту жінкам та дівчатам постраждалим від насильства під час збройного конфлікту, зупинимось на деяких з них.

Таким чином, **метою статті** є аналіз сучасних міжнародних стандартів щодо надання допомоги і захисту жінкам і дівчатам постраждалим від насильства під час збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне гуманітарне право давно визнає та бере до уваги особливі ризики, з якими стикаються жінки та дівчата в ситуаціях збройного конфлікту. Першим кроком у цьому процесі було прийняття чотирьох Женевських конвенцій у 1949 році. Вони включали положення про запровадження мінімальних стандартів гуманності, які, як сподівалися, будуть дотримуватись у майбутніх неміжнародних конфліктах. Щоб «розвинути та доповнити» ці стандарти, у 1977 році було прийнято Додатковий протокол II до Женевських конвенцій.

Найважливішим фундаментальним положенням, що є спільним для чотирьох Женевських конвенцій – це принцип гуманного поводження. Воно служить для захисту гідності всіх людей, а отже захищає їх від будь-якого виду насильства і, таким чином, створює основу для інших, більш конкретних гарантій.

Так, стаття 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими встановлює, що «особи, які не беруть активної участі у військових діях... за будь-яких обставин повинні мати гуманне поводження» [23]. Абсолютний характер цього положення не залишає сумнівів у тому, що жодні причини чи обставини не можуть виправдати поводження, яке виходить за межі «мінімального стандарту» гуманності, тоді як точне значення самого терміну «гуманне поводження» має визначатися в кожному конкретному випадку [24]. Стаття 3 також перераховує низку явних заборон, які надають додаткового змісту основним гарантіям, що пропонуються для допомоги і захисту жінкам і дівчатам в умовах збройного конфлікту. До них, зокрема, належать заборона щодо будь-якого насильства, жорстокого та іншого нелюдського поводження, посягання на особисту гідність [23]. І хоча норми Женевських конвенцій є загальними для всіх осіб незалежно від статі, як зазначають фахівці [25] необхідно враховувати також взаємозв'язок між статтю, порушенням здоров'я та віком.

Надзвичайно важливим актом після Женевських конвенцій є Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах, яка була прийнята Резолюцією 3318 (XXIX) Генеральної Асамблеї 14 грудня 1974 року [7]. В зазначеній резолюції наголошується на відповідальності держав за майбутнє молодого покоління і матерів, які відіграють важливу роль у суспільстві, сім'ї та особливо у вихованні дітей та необхідності забезпечення особливого захисту під час збройного конфлікту, як вразливої категорії цивільного населення.

З метою дотримання гарантованих ООН забезпечення особливого захисту жінкам і дівчатам під час збройних конфліктів був створений інститут під назвою Мандат Спеціального доповідача по питанню щодо насильства у відношенні жінок, який був створений 4 березня 1994 року Комісією з прав людини в її Резолюції 1994/45 [26, с. 5]. Установлення Мандату як першого незалежного механізму захисту прав жінок від насильства було важливим кроком в історії глобального жіночого руху за свої права. Крім визнання насильства щодо жінок як порушення прав людини зазначений Мандат забезпечував включення питання про насильство щодо жінок у правозахисну систему та механізми ООН.

У 1995 році після мобілізації понад 40 000 урядових делегатів, експертів та представників громадянського суспільства на Четвертій всесвітній конференції з питань жінок, були прийняті консенсусом Пекінська декларація та Платформа дій [27]. Ці документи є далекоглядним планом для розширення прав і можливостей жінок, вони також створили базу для аналізу становища жінок у всьому світі та оцінки зусиль держав на підтримку розширення прав і можливостей жінок.

Платформа дій є відповіддю на спільні зусилля жінок і дівчат у всьому світі, які боролися за досягнення гендерної рівності та прав жінок і є продовженням зобов'язань міжнародного співтовариства подолати громадянську, політичну, соціальну, економічну та культурну нерівність. Він залишається актуальним і сьогодні, підтверджуючи, що права жінок є правами людини і що рівність між жінками та чоловіками приносить користь усім [27]. Прогрес у виконанні Пекінської платформи дій переглядається Комісією зі статусу жінок (CSW) кожні п'ять років. На сьогоднішній день було проведено п'ять оглядів – у 2000, 2005, 2010, 2015 та 2020 роках – за результатами кожного перегляду був прийнятий підсумковий документ, у якому країни зобов'язуються продовжувати свої зусилля щодо досягнення глобальних зобов'язань щодо прав жінок і дівчат. У підсумковому документі також визначено пріоритетні дії на наступні п'ять років [28].

На Всесвітньому саміті ООН 2000 року були прийняті цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ) – Декларація тисячоліття ООН [29]. Вона зобов'язала світових лідерів боротися з бідністю, голодом, хворобами, неписьменністю, погіршенням навколишнього середовища та дискримінацією жінок. ЦРТ встановлюють кілька рішучих послань на припинення насильства щодо жінок і дівчат у ситуаціях збройного конфлікту [22]. Як зазначається – насильство по відношенню до жінок

підриває зусилля щодо реалізації Цілі розвитку тисячоліття, які 189 глав держав і урядів зобов'язалися досягти до 2015 року [30]. Хоча припинення насильства щодо жінок є стратегічним пріоритетом для досягнення гендерної рівності та цілей в цілому, як ціль не була визначена в ЦРТ.

Наступним документом світового розвитку, є документ під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» [31], він був прийнятий Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. Це нова всесвітня програма, яка демонструє величезний масштаб та амбітність, про що свідчить сімнадцять цілей у сфері сталого розвитку та 169 завдань і яка на перше місце поставила інтереси людини. Одним із пріоритетів якої є новий світ без страху та насильства де кожна дитина росте, не знаючи, що таке насильство та експлуатація. Де у п.8 визначено, що всі країни повинні намагатися досягти «Світу, у якому кожна жінка та дівчинка користується повним гендерним рівністю і в якому усунути всі юридичні, соціальні та економічні бар'єри на шляху розширення її прав та можливостей. Справедливий, рівноправний, толерантний, відкритий та вільний від соціальних бар'єрів світ, в якому задовольняються потреби найбільш вразливих груп» [31, с. 4]. Запобігання та зменшення насильства також є основою Цілей сталого розвитку, зокрема Цілі 16 «Сприяти розвитку справедливих, мирних та інклюзивних суспільств». І хоча цілі і завдання, які країни визначили та прийняли є глобальними за своєю суттю та універсальними, але вони носять рекомендаційний характер, як і більшість міжнародних документів. Крім того цей документ як і попередній не включив в порядок денний боротьбу із насильством по відношенню до жінок і дівчат, а залишив старе формулювання «забезпечення гендерної рівності та розширення прав та можливостей усіх жінок та дівчат» (Ціль 5).

Висновки. Отже, міжнародна спільнота визнає важливість вирішення унікальних проблем, з якими стикаються жінки та дівчата в ситуаціях збройних конфліктів, і прагне сприяти їх захисту та розширенню прав і можливостей. Потреби жінок та дівчат як під час конфлікту, так і в постконфліктних контекстах є різноманітними, оскільки вони не утворюють однорідну групу. Якщо говорити про жінок то вони не є лише пасивними спостерігачами, жертвами або мішенями, а є активними учасниками конфлікту. Історично жінки виконували та продовжують виконувати роль комбатантів, частини організованого громадянського суспільства, захисників прав людини, учасників рухів опору та активних учасників як формальних, так і неформальних процесів розбудови миру та відновлення. Тому необхідні чіткі, зрозумілі та інклюзивні міжнародні стандарти для вирішення проблем такої вразливої групи населення як жінки і діти.

Список використаних джерел:

1. Universal Declaration of Human Rights 1948. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/ru/human-rights/universal-declaration/translations/russian>
2. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (2nd part) 1949. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war>
3. Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others 1949. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-suppression-traffic-persons-and-exploitation>
4. Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages 1962. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-consent-marriage-minimum-age-marriage-and>
5. International Covenant on Civil and Political Rights 1966. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights 1966. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
7. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict 1974. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-protection-women-and-children-emergency-and-armed>
8. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II) 1977. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and-0>

9. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>

10. Declaration on the Elimination of Violence against Women 1993. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>

11. Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women 1999. United Nations Department of Public Information. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-elimination-all-forms>

12. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91 р. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

13. General recommendations made by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women 1986. United Nations. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recom19>

14. General recommendation No. 30 on women in conflict prevention, conflict and post-conflict situations. Committee on the Elimination of Discrimination against Women, CEDAW/C/GC/30 2013. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/GC/30&Lang=en

15. General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19. CEDAW/C/GC/35. Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 2017. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/GC/35&Lang=en

16. Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking. OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, 2002. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/401/68/PDF/N0240168.pdf?OpenElement>

17. World Conference of the International Women's Year Mexico City (19 June to 2 July 1975). United Nations. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/mexico.html>

18. International standards. Special Rapporteur on violence against women and girls, its causes and consequences. United Nations, 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-violence-against-women/international-standards>

19. Landmark resolution on Women, Peace and Security (S/RES/1325). United Nations, 2000. URL: <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wpsi/>

20. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (CETS No. 210). Council of Europe, 2011. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=210>

21. UNHCR Handbook for the Protection of Women and Girls: Chapter 6: The International and Regional Legal Framework. UNHCR, 2008. URL: <https://www.unhcr.org/47cfad542.html>

22. Запобігання та реагування на гендернозумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій. ОБСЄ в рамках проекту WIN, 2022. 54 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/532505.pdf>

23. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція від 12.08.1949 р. № 995_153. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

24. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 2020. International Humanitarian Law Databases International Committee of the Red Cross. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949/article-8/commentary/2020#_Toc42432435

25. The protection of women and girls with disabilities in armed conflict: Adopting a gender-, age- and disability-inclusive approach to select IHL provisions. International Committee of the Red Cross, 2022. URL: https://international-review.icrc.org/articles/the-protection-of-women-and-girls-with-disabilities-in-armed-conflict-922#footnote47_03ggpti

26. Насилие в отношении женщин, его причины и последствия. Доклад Специального докладчика по вопросу о насилии в отношении женщин, его причинах и последствиях. Совет по правам человека. Сорок первая сессия 24 июня – 12 июля 2019 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/178/33/PDF/G1917833.pdf?OpenElement>

27. Beijing Declaration and Platform for Action. The Fourth World Conference on Women, 1995. URL: https://archive.unescwa.org/sites/www.unescwa.org/files/u1281/bdpfa_e.pdf
28. Beijing Declaration and Platform for Action. ESCWA, 2022. URL: <https://archive.unescwa.org/our-work/beijing-declaration-and-platform-action#:~:text=The%20Beijing%20Declaration%20and%20Platform,in%20support%20of%20women's%20empowerment.>
29. News on Millennium Development Goals. United Nations, 2015. URL: <https://www.un.org/millenniumgoals/>
30. The Facts: Violence against Women & Millennium Development Goals. Unwomen, 2022. URL: https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Media/Publications/UNIFEM/EVAWkit_02_VAWandMDGs_en.pdf
31. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года A/RES/70/1. Организация Объединенных Наций, 2015. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement>
32. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года A/RES/70/1. Организация Объединенных Наций, 2015. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement>

**ПРАВОВА ПРИРОДА МІСТОБУДІВНИХ УМОВ ТА ОБМЕЖЕНЬ
ЗАБУДОВИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ**

**LEGAL NATURE OF URBAN DEVELOPMENT CONDITIONS
AND RESTRICTIONS OF LAND DEVELOPMENT**

Статтю присвячено дослідженню правової природи категорії містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки як частини загального режиму забудови територій у містобудівній діяльності в Україні. Метою статті є дослідження змісту поняття містобудівних вимог та обмежень як правових категорій, як юридичного так і філософського феномену, вплив цих понять на формування нормативної бази містобудівного права, законодавства та правової системи України, з'ясування істинного змісту нормативно-правових актів, з'ясування чинників, що зумовлюють існування таких категорій права та обумовлюють їх об'єктивну необхідність. Вагоме значення у статті приділено як правовому та і філософському осмисленню цих понять в першу чергу з точки зору понятійного апарату української мови.

У статті здійснено аналіз правової природи містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки, а також змісту цього поняття, виходячи з семантики української мови у взаємозв'язку з науковою мовою права. Особливу увагу застосуванню класифікації як одного з фундаментальних методів наукового пізнання, що дає змогу впорядковувати правове поле України, та впровадженню наукового підходу до правотворчої діяльності з метою отримання об'єктивного результату, важливого для суспільства. Велика низка суб'єктів містобудівної діяльності у своїй щоденній роботі змушені користуватися відповідними адміністративними послугами, особливо в частині здійснення містобудівної діяльності, як фундаментальної галузі економіки України, тому правильне право-творення, право-розуміння і правозастосування є вагомими чинниками вдалого економічного розвитку нашої держави. Вагому увагу приділено дозвільній системі як одного з основних елементів адміністративної системи. Зазначено, що нормативно-правова база України має спотворене уявлення про зміст та структуру такого документу, ідеї спрощення містобудівного законодавства вимагають постійного осмислення та наукового підходу, що забезпечить безперешкодне отримання відповідної адміністративної послуги. Надання адміністративних послуг особливо щодо документів дозвільного характеру завжди має відбуватися з повним дотриманням норм законодавства, а саме законодавство щодо цих питань повинно буди поверненим обличчям до не тільки до споживача, але і у суспільно важливій галузі, як містобудування, і до потреб і вимог суспільства.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративна послуга, умова, вимога, обмеження, містобудівні умови і обмеження.

The article is devoted to the study of the legal nature of the category of urban development conditions and restrictions of land development as part of the general regime of territory development in urban development in Ukraine. The article is aimed at studying the content of the concept of urban planning requirements and restrictions as legal categories, as a legal and philosophical phenomenon, the influence of these concepts on the formation of the regulatory framework of urban planning law, legislation and the legal system of Ukraine, clarifying the true content of normative legal acts, clarifying the factors that determine the existence of such categories of law and determine their objective necessity. Significant importance in the article is given to both legal and philosophical understanding of these concepts primarily from the point of view of the conceptual apparatus of the Ukrainian language.

The article analyses the legal nature of urban planning conditions and restrictions of land development, as well as the content of this concept, based on the semantics of the Ukrainian language in relation to the scientific language of law. Particular attention to the use of classification as one of the fundamental methods of scientific knowledge, which allows to streamline the legal field of Ukraine, and the introduction of a scientific approach to law-making activities to obtain an objective result important for society. Many subjects of urban planning in their daily work are forced to use appropriate administrative services, especially in terms of urban planning, as a fundamental branch of the economy of Ukraine, so the right right-creation, right-understanding and enforcement are significant factors of successful economic development of our state. Considerable attention is paid to the permitting system as one of the main elements of the administrative system. It is specified that the legal framework of Ukraine has a distorted idea of the content and structure of such a document, the ideas of simplification of urban planning legislation require constant reflection and a scientific approach that will ensure unhindered receipt of the relevant administrative service. The provision of administrative services, especially in relation to permits, should always take place in full compliance with the norms of legislation, namely, legislation on these issues should be turned to face not only the consumer, but also in a socially important area, like urban planning, and the needs and requirements of society.

Key words: *administrative procedure, administrative service, condition, requirement, restrictions, town-planning conditions and restrictions.*

Вступ. Галузь містобудівної діяльності України з часу здобуття нашою державою незалежності постійно знаходиться у реформуванні. Усі скликання Верховної Ради України неодмінно займалися питаннями реформування: чи це було прийняття Закону України «Про основи містобудування» [1], чи Закону України «Про архітектурну діяльність» [2], чи Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [3], чи 65 Законів України, що внесли до останнього декілька сотень змін, при цьому 31 Закон – це діяльність нині діючої Верховної Ради. Усі прийняті Закони мали на меті покращення та спрощення, які у свою чергу теж підлягали покращенню та спрощенню. Очевидно, що еволюція містобудівного законодавства України йде безперервно. Проте у цілій низці випадків ця еволюція зумовлена відсутністю цілісного розуміння представниками законодавчої гілки влади відповідних категорій містобудування, що дуже часто є наслідком перехідного періоду від радянської свідомості до свідомості незалежної держави. Зокрема, постійної уваги зазнає питання необхідності узгодження забудовником своїх інтересів із суспільними інтересами. Саме у цьому розумінні містобудівні умови і обмеження забудови земельної ділянки перебувають під постійним прискіпливим поглядом усіх учасників містобудівної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту поняття адміністративного документу: містобудівних умов і обмежень забудови земельної ділянки.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- з'ясувати філософсько-правовий зміст поняття містобудівних умов і обмежень забудови земельної ділянки;

- виявити правову природу цього документу, змісту його складових;

- здійснити аналіз правового регулювання загального режиму забудови земельної ділянки на основі одного з етапів містобудівної діяльності – видачі основної складової вихідних даних.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено дослідженню правової природи містобудівних умов і обмежень забудови земельної ділянки як основного документу адміністративної послуги з отримання вихідних даних та визначення його ролі у системі здійснення містобудівної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Дослідження проблем правового регулювання забудови земельних ділянок приділяли увагу Д. В. Бусуйок, Р. Ф. Гонгало, А. Ю. Зайцев, В. М. Косак, В. М. Мартина, О. О. Михайленко, В. Г. Олюха, З. М. Ромовська, В. П. Суворов, Д. В. Федчишин, Н. В. Черкась-ко, Д. М. Яценко та ін..

Результати дослідження. Перш за все нам необхідно надати визначення поняттям «містобудівні умови» та «містобудівні обмеження». Якщо ми звернемося до пункту 8 частини першої статті 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»: то дізнаємося, що «містобудівні умови та обмеження забудови земельної ділянки (далі – містобудівні умови та обмеження) – документ, що містить комплекс планувальних та архітектурних вимог до проектування і будівництва щодо поверховості та щільності забудови земельної ділянки, відступів будинків і споруд від червоних ліній, меж земельної ділянки, її благоустрою та озеленення, інші вимоги до об'єктів будівництва, встановлені законодавством та містобудівною документацією». У юридичній науці і практиці є ціла низка категорій, якими ми послуговуємося як аксіомами, але значення яких не настільки очевидне, як нам здається. Одним із таких є поняття «документ». Так, у юридичній енциклопедії знаходимо, що «документ – матеріальна форма відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичну силу» [4, с. 276]. В свою чергу «інформація – документовані, або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві й державі та навколишньому природному середовищі» [4, с. 717]. Виходячи з того, що під явищем розуміємо «будь-який вияв змін, реакцій, перетворень, і таке інше, що відбуваються...» і, що більш цікаве, «зовнішній вияв сутності предметів, процесів; безпосереднє відбиття речі в почуттєвому сприйнятті», або ж «подія, факт, властивість, особливість кого-, чого-небудь...» [5, с. 1645], маємо усвідомлювати, що у вищеподаних означеннях мова йде або про дію та її результат, або про відбиття цього результату у свідомості суб'єкта [6, с. 16], або про факт. Якщо факт – це «дійсна, невигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді; те, що є матеріалом для певних висновків і відповідає об'єктивній дійсності» [7, с. 561], а матеріал – це «предмети, речовини..., сировина», а також «відомості, дані, посібники..., що їх використовують як основу, джерело для чого-небудь, як доказ чогось..., зібрання документів, відомостей з якогось питання» [7, с. 358], то для предмету нашого дослідження маємо, що містобудівні умови і обмеження містять у собі відомості про події і предмети, яким надано юридичної сили, тобто набуття «права... діяти та породжувати правові наслідки: виникнення, зміни, припинення правовідносин» [4, с. 476].

Про які події та предмети йде мова у випадку містобудівних умов і обмежень? З метою пошуку обґрунтованої відповіді на це питання спробуємо послідовно розібрати словосполучення «містобудівні умови і обмеження». Так, «умова» – це «взаємна усна чи письмова домовленість..., угода, договір, вимога, пропозиція... при укладанні угоди, договору, ... взаємні зобов'язання сторін...» [5, с. 1506]. Тобто перша частина визначення відноситься до договірних відносин, тож нам слід розуміти, що перша частина юридичної природи містобудівних умов і обмежень є договір, при цьому ми розуміємо, що це письмовий договір. Якщо є договір, то є як мінімум дві договірні сторони, і безпосередньо цими договірними сторонами є сторона, що звертається за ними, тобто в розумінні Закону – це замовник будівництва, а іншою стороною відповідно є сторона, що їх надає – уповноважений орган з питань містобудування і архітектури. З іншого боку, ми повинні розуміти, що вимога щодо обов'язковості отримання містобудівних умов і обмежень робить цей документ дозвольним, адже це повністю відповідає критеріям, зазначеним у абзаці четвертою частини першої статті 1 Закону України «Про дозвоільну систему в сфері господарської діяльності» [8], незважаючи на те, що цей документ відсутній у переліку документів дозвоільного характеру [9]. Тобто ми маємо специфічний договір, який носить ознаки дозвоільного документа. У цьому сенсі дозвоільний документ – це договір про виникнення у однієї сторони «права на провадження певних дій» (в нашому випадку права проєктувати) шляхом надання іншою стороною якоїсь адміністративної послуги (в нашому випадку – надання містобудівних умов і обмежень). Незважаючи на те, що дозвоільний документ вписується у класичне визначення договору як «угоди двох і більше сторін про встановлення, зміну чи припинення відповідних прав та обов'язків» [2, с. 232], проте має невизначеність стосовно зобов'язальної сили договору,

адже не зрозуміло про яку попередню домовленість між сторонами йде мова [10, с. 24], і головне: який обов'язок виникає у уповноваженого органу містобудування і архітектури у зв'язку з набуттям замовником будівництва права на виконання проектних робіт? Швидше в цьому випадку мова йде про те, що замовник будівництва набуває прав і обов'язків сам: окрім вищезначеного права виконання проектних робіт виникає обов'язок у дотриманні умов і обмежень при цьому виконанні. А у уповноваженого органу містобудування і архітектури у зв'язку з наданням містобудівних умов і обмежень ніяких прав чи обов'язків не виникає. Ця невизначеність в нашому випадку посилюється тим, що у наведеному вище визначенні у Законі містобудівних умов і обмежень, мова йде про вимоги, тобто умови, які «не передбачають заперечень, ... вимагають виконання» [5, с. 141]. Саме під цим кутом поглянемо на поняття «обмеження» - «установлювати певні межі чого-небудь, зв'язувати щось обмежувальними умовами» [5, с. 810]. «Вимоги» від «обмежень» в першу чергу розрізняються можливістю вибору, адже вимога – це беззаперечне виконання якихось умов, а обмеження – окреслення поля в межах якого здійснюється пошук можливих напрямків виконання умов. Отже, маємо визначення, у якому поєднані різнорівневі категорії: умова – як ознака (категорія) вищого порядку, та обмеження, як один із різновидів цих умов. Тож очевидно, що ці вимоги встановлені низкою інших подій і предметів, і в першу чергу – містобудівною документацією.

Що ж ми розуміємо під поняттям «містобудівна документація»? Згідно статті 17 Закону України «Про основи містобудування» містобудівна документація – це «матеріали, якими регулюється планування, забудова та інше використання території», в нашому випадку щодо містобудівних умов і обмежень – забудова. Відповідно до частини 7 статті 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» це матеріали, затверджені повноважними органами влади, тобто є результатом волевиявлення представницьких органів громад. Згідно статті 18 Закону України «Про основи містобудування» перетворення цих матеріалів на нормативно-правовий акт шляхом їх затвердження є повноваженнями рад усіх рівнів. Безпосередньо пунктами 1¹, 2, 3, 5¹ та 9 статті 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» до містобудівної документації віднесено: Генеральна схема планування території, генеральний план населеного пункту, детальний план території, комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, а також складова останнього – план зонування території. Усі ці види містобудівної документації разом становлять поняття містобудівної документації на місцевому рівні. Як це б не виглядало дивним, тільки генеральний план територій відповідно до свого визначення у статті 1 Закону відповідає на питання її забудови. Тож слід дійти висновку, що вищезначені вимоги до забудови земельної ділянки встановлюються у генеральному плані населеного пункту. Проте частина четверта статті 19 цього Закону зазначає, що містобудівні умови і обмеження визначаються у плані зонування, або у детальному плані територій (у разі відсутності першого). Окрім того, відповідно до абзацу першого частини другої статті 29 зазначено Закону виникає нова вимога про отримання особою, що має намір забудови земельної ділянки, містобудівних умов та обмежень для проектування об'єкта будівництва. Не зовсім зрозуміло навіщо законодавець ввів цю норму, адже те, що містобудівні умови і обмеження є складовими вихідних даних (пункт 1 частини першої вищезазначеної статті), а вихідні дані є першим кроком порядку проектування і будівництва об'єктів, що визначено частиною 5 статті 26 цього ж Закону. Окрім того, з точки зору української мови побудова цього речення далеко не бездоганна, адже допускає подвійне розуміння суті цих містобудівних умов і обмежень: чи існує їх різновид саме для проектування об'єктів будівництва, відмінний тих, що визначають забудову земельної ділянки, адже як зазначалося вище останні необхідні як для проектування, так і для будівництва.

Існує певна ієрархічна модель містобудівної документації, яка містить містобудівні умови і обмеження. Так відповідно до частини третьої статті 16¹ Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» комплексний план містить у собі генеральні плани населеного пункту, який є адміністративним центром територіальної громади, та інших населених пунктів (очевидно тієї ж територіальної громади), а також детальні плани територій у межах території територіальної громади. Останні розробляються на основі генеральних планів територій, але відповідно до Закону не є їх складовою. Тож, хитросплетіння Закону фактично стверджують наступне: містобудівні вимоги містяться у структурних частинах комплексного плану просторового розвитку територій громад: плані зонування території або детальному плані територій, а не у генеральному плані територій, тобто у статті 1 Закону надані визначення не відповідають змісту самого Закону. Таким чином і назва документу: містобудівні умови і обмеження забудови земельної ділянки не відповідають своєму змісту. Перше, це не договір у його класичному розумінні, адже ніяких

попередніх так і остаточних домовленостей між собою сторони не укладають. По друге, нема змісту використовувати слово «умова» для опису зобов'язань у вигляді вимог, правильно так і застосовувати слово «вимога». По третє, обмеження – це теж і умови, і перелік вимог [5, с. 810]. Отже семантично правильна назва цього документа – містобудівні вимоги та обмеження.

Висновки. Перше, одними з вагомих питань діяльності законодавчого органу України – Верховної Ради України є питання створення та наповнення змістом відповідних правових положень, серед яких в першу чергу вирізняються визначення спеціальних юридичних фактів, зокрема таких як містобудівні умови і обмеження. Друге, застосування науки у право- та нормо-творенні в першу чергу полягає у перенесенні наукових досягнень у діяльність законодавчого органу, зокрема що стосується визначення ознак (категорій) відповідних складових правових норм та їх співвідношення, таких як «умова» та її різновиду «вимоги» та «обмеження». Третє, виходячи з проведеного дослідження розуміємо, що назва документу «містобудівні умови та обмеження» не відповідає науковому осмисленню цього поняття, на противагу науково обгрунтованій його назві «містобудівні вимоги та обмеження». Четверте, у правовій природі цього правочину першочергове значення має не договірний характер відносин, а зобов'язальна суть іншого суспільного договору – дотримання містобудівної документації на місцевому рівні.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.
2. Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. № 687-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 31. Ст. 246.
3. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.
4. Юридична енциклопедія: в 6 томах. / редкол: Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія, 1999. Т. 2. 744 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / укладач і голов. Ред. : В. Е. Бусел. Київ : Перун, 2007. 1736 с.
6. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / Добронравова І. С., Руденко О. В., Сидоренко Л. І. та ін. ; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденка (ч. 2). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.
7. Словник іншомовних слів: тлумачення словотворення та слововживання. С. П. Бирик, Г. М. Сюта. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
8. Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 06 вересня 2005 р. № 2806-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. Ст. 483.
9. Закон України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19 травня 2011 р. № 3392-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 47. Ст. 532.
10. Гринько С.Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 22–26.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

ЛЯШУК Р.М., ДАШЕВСЬКИЙ О.К. РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ
У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ЯК ОСНОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ.....3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ШИНКАР Т.І. ПРИНЦИП ДОРЕЧНОСТІ В ПРАКТИЦІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА
НА ІНФОРМАЦІЮ В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....9

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

АНТОНЮК Р.О., ТКАЧЕНКО В.В. КОЛІЗІЙНІ ПРОБЛЕМИ
ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ.....18

МАМЕДОВА А.Ф., ПАРХОМЕНКО М.М. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ.....24

ПОЗОВ Д.А. ДЖЕРЕЛА РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ПРОЦЕДУРІ МЕДІАЦІЇ.....30

СТЕЦЕНКО А.А. СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ
У СПРАВАХ ПРО ПРИМУСОВЕ ВИСЕЛЕННЯ.....36

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ГАФИЧ О.І. СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ГНУЧКОГО РЕЖИМУ РОБОЧОГО ЧАСУ.....44

ГУСАРОВ О.С. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
НЕТИПОВИХ ВИДІВ ЗАЙНЯТОСТІ.....50

КУЧЕР О.В. ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ТРУДОВОГО
Й АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ПРИ РЕГУЛЮВАННІ ПОВНОВАЖЕНЬ
СУБ'ЄКТІВ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ.....56

СЛАБКО К. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЯВИЩА РЕКРУТИНГУ.....61

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

АНОХІН А.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ
ПРАВΟΣВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧАСНИКІВ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ З МЕТОЮ ПРОФІЛАКТИКИ ДТП.....66

АСАДЧЕВ Ю.І. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
КВАЛІФІКАЦІЙНО-ДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМІСІЇ АДВОКАТУРИ.....73

ДАХОВА І.І., КОВТУН В.І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ
ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....79

ЗАЇКА І.В. ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....86

ПЕТРИЧЕНКО В.В. ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	91
РУДЕНКО М.М. ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ	97
СВІТЛИЧНИЙ О.П. ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЗАФІКСОВАНИХ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ.....	103
ЧЕРНЕЦЬКА О.А. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЩОДО КАРАНТИНУ ЛЮДЕЙ.....	108
ЩЕРБАНЮК О.В., КОБРИН В.С. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОМІРНОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	113
 <i>КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО</i>	
ВАЛЬКО В.Р. КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	118
ГОРЬ В.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	123
КОТЛЯРСЬКА Х.Р. РЕЦИДИВ СЕРЕД ДОСТРОКОВО ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ПОКАРАННЯ.....	129
ЛЮЛІН В.О. ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ОБ'ЄКТАХ ВОДОПРОВІДНО-КАНАЛІЗАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	136
 <i>КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ</i>	
ГРЕЧАНА С.І. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТАКТИКИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ	143
ТЮТЮННИК Р.С. ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, УЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ (ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ).....	149
 <i>МІЖНАРОДНЕ ПРАВО</i>	
ОХРИМЕНКО І.М., БАЗАЛУК Е.О. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО НАДАННЯ ЗАХИСТУ І ДОПОМОГИ ЖІНКАМ ТА ДІВЧАТАМ, ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ.....	155
 <i>ФІЛОСОФІЯ ПРАВА</i>	
СЕРГІЄНКО О.В. ПРАВОВА ПРИРОДА МІСТОБУДІВНИХ УМОВ ТА ОБМЕЖЕНЬ ЗАБУДОВИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ.....	161

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

LIASHUK R.M., DASHEVSKYI O.K. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF IDEOLOGY IN THE PROCESS OF FORMING A CIVIL SOCIETY AS THE BASIS OF THE LEGAL STATE.....3

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

SHYNKAR T.I. THE PRINCIPLE OF APPROPRIATENESS IN THE PRACTICE OF LIMITATION OF THE RIGHT TO INFORMATION IN THE INTERESTS OF NATIONAL SECURITY..... 9

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

ANTONIUK R.O., TKACHENKO V.V. COLLISION ISSUES IN INTERNATIONAL PRIVATE FAMILY LAW.....18.

MAMEDOVA A.F., PARKHOMENKO M.M. MODERN PROBLEMS OF THE INSTITUTION OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE CAUSED BY A CRIMINAL OFFENSE IN UKRAINE..... 24

POZOV D.A. SOURCES OF RELATIONSHIP REGULATION IN THE MEDIATION PROCEDURE.....30

STETSENKO A.A. FORMATION OF CIVIL JURISDICTION IN CASES ON FORCED EVICTION.....36

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

HAFYCH O.I. THE ENTITIES AND FEATURES OF FLEXIBLE WORKING HOURS.....44

HUSAROV O.S. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF ATYPICAL TYPES OF EMPLOYMENT.....50

KUCHER O.V. REGARDING THE CORRELATION OF LABOR AND ADMINISTRATIVE LAW NORMS IN REGULATING THE POWERS OF SUPERVISORY AND CONTROL SUBJECTS IN ENSURING COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION..... 56

SLABKO K. THE LEGAL NATURE OF THE PHENOMENON OF RECRUITING.....61

***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW***

ANOKHIN A.M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF FORMING LEGAL CONSCIOUSNESS AND LEGAL CULTURE OF ROAD PARTICIPANTS WITH THE PURPOSE OF ROAD ACCIDENT PREVENTION.....66

ASADCHEV YU.I. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE QUALIFICATION AND DISCIPLINARY COMMISSION OF THE ADVOCACY.....73

DAKHOVA I.I., KOVTUN V.I. ENSURING THE RIGHT TO AN EFFECTIVE LEGAL REMEDY UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....79

ZAIKA I.V. PROBLEMS OF IMPROVING ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR OFFENCES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS.....	86
PETRYCHENKO V.V. GENDER POLICY OF THE STATE: LEGAL FOUNDATIONS AND MODERN IMPLEMENTATION PROBLEMS.....	91
RUDEKO M.M. THE CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS OF ENSURING THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE.....	97
SVITLYCHNYI O.P. VIOLATIONS OF TRAFFIC RULES RECORDED IN AUTOMATIC MODE: SEPARATE ISSUES.....	103
CHERNETSKA O.A. PROBLEMATIC ISSUES OF BRINGING TO ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF THE RULES ON HUMAN QUARANTINE.....	108
SHCHERBANIUK O.V., KOBRYN V.S. SOME ASPECTS OF THE LEGALITY OF HUMAN RIGHTS RESTRICTIONS DURING THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE.....	113
 CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW	
VALKO V.R. CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES IN THE FIELD OF COMBATING DOMESTIC VIOLENCE.....	118
HORB V.V. CURRENT ISSUES OF INFORMATION INTERACTION OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE.....	123
KOTLIARSKA KH.R. RECIDIVISM AMONG PREMATURELY RELEASED FROM PUNISHMENT INDIVIDUALS.....	129
LIULIN V.O. DETERMINANTS AFFECTING THE COMMISSION OF CRIMINAL OFFENSES AT WATER AND SEWAGE FACILITIES.....	136
 CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY	
HRECHANA S.I. INTERNATIONAL STANDARDS OF INTERROGATION TACTICS DURING A PRE-TRIAL INVESTIGATION IN A COURT SESSION BY AN INVESTIGATING JUDGE.....	143
TIUTIUNNYK R.S. FORMS OF USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL MEANS, COMMITTED BY AN ORGANIZED GROUP (CRIMINAL ORGANIZATION).....	149
 INTERNATIONAL LAW	
OKHRIMENKO I.M., BAZALUK E.O. ANALYSIS OF INTERNATIONAL STANDARDS FOR PROVIDING PROTECTION AND ASSISTANCE TO WOMEN AND GIRLS VICTIMS OF VIOLENCE DURING ARMED CONFLICT.....	155
 PHILOSOPHY OF LAW	
SERHIENKO O.V. LEGAL NATURE OF URBAN DEVELOPMENT CONDITIONS AND RESTRICTIONS OF LAND DEVELOPMENT.....	161

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 3, 2023

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 03.07.2023. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 17,53. Ум. друк. арк. 13,81.

Наклад 300 прим. Зам. № 1123/680.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua